

SCI-CONF.COM.UA

TOPICAL ASPECTS OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

**PROCEEDINGS OF I INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 28-30, 2023**

**TOKYO
2023**

TOPICAL ASPECTS OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Proceedings of I International Scientific and Practical Conference

Tokyo, Japan

28-30 September 2023

Tokyo, Japan

2023

UDC 001.1

The 1st International scientific and practical conference “Topical aspects of modern scientific research” (September 28-30, 2023) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2023. 276 p.

ISBN 978-4-9783419-2-1

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Topical aspects of modern scientific research. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-topical-aspects-of-modern-scientific-research-28-30-09-2023-tokio-yaponiya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: tokyo@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 CPN Publishing Group ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Житова О. П., Пінчук Ю. В., Нагорний В. А.* 9
СУЧАСНИЙ СТАН ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ
2. *Маєтний Р., Єрмаков В., Гарбар Л. А.* 12
ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В УМОВАХ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

VETERINARY SCIENCES

3. *Lishchuk S. G., Savchuk L. B.* 16
MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF HONEY BEES AND THEIR INFLUENCE ON THE COLONY POPULATION

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Сарафинюк П. В., Баюрко І. С.* 21
СТАН СКЛЕПІННЯ СТОПИ У ВОЛЕЙБОЛІСТОК РІЗНОГО РІВНЯ СПОРТИВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

MEDICAL SCIENCES

5. *Bilous N. V., Tsysar Yu.* 27
POSTPARTUM DEPRESSION: POSSIBLE OPTIONS FOR ALLEVIATING THE COURSE (REVIEW OF LITERATURE)
6. *Stabryn M. B., Tsysar Yu. V.* 33
MITRAL STENOSIS AS ONE OF THE EXTRAGENITAL PATHOLOGIES IN PREGNANT WOMEN (LITERATURE REVIEW)
7. *Топорівська Ye. М., Tsysar Yu.* 43
THE EFFECT OF MELATONIN ON THE COURSE OF PREGNANCY (LITERATURE REVIEW)
8. *Деркач С. А., Куцай Н. М., Дяченко В. Ф., Марющенко А. М.* 48
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ БОРОТЬБИ З СИНЬОГНІЙНОЮ ІНФЕКЦІЄЮ
9. *Марченко А. С., В'юн Т. І., Сидюк Г. Є.* 53
ВПЛИВ БУЛІМІЇ НА РОЗВИТОК ЦД 2 ТИПУ В ЛЮДЕЙ З НОРМАЛЬНОЮ, АБО ЗНИЖЕНОЮ МАСОЮ ТІЛА
10. *Негода Ю. С., Євсєєва Д. Д., Пономаренко Н. С.* 56
МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНА ТОМОГРАФІЯ В ДІАГНОСТИЦІ РАКУ ШИЙКИ МАТКИ

CHEMICAL SCIENCES

11. *Klimko Yu. E., Koshchii I. V., Levandovskii I. A., Levandovskii S. I.* 60
ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND N-ALKYLATION

12. *Ткач В. В., Кушнір М. В., Мінакова Т. Г., Петрусяк Т. В.* 65
ЧОТИРИ КОМБІНОВАНІ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ
В БРАЗИЛЬСЬКОМУ СТИЛІ НА ТЕМУ ХІМІЇ МУЗИЧНИХ
ІНСТРУМЕНТІВ

TECHNICAL SCIENCES

13. *Azarenkov V. I., Smolianiuk K. R.* 71
OPTIMIZATION OF PULSE SIGNALS TRANSMISSION
14. *Bondarchuk V. V., Kravchenko N. M.* 75
FUNCTIONAL FEATURES OF METHODS AND TOOLS FOR
COMPUTER-AIDED DESIGN OF ARTIFICIAL EMOTIONAL
INTELLIGENCE SYSTEMS
15. *Василенчук М. З.* 85
ЛІНЕАРИЗОВАНА МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПІДГРІВНИКА З
ПРОМІЖНИМ НОСІЄМ
16. *Короленко О. О., Яровий А. А., Яровий А. М.* 88
АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗПІЗНАВАННЯ ФЕЙКОВИХ НОВИН
У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ
17. *Кудрицький М. О., Тимків О. А., Бобрун О. В., Малигон В. В.* 93
ВИМОГИ ДО МОЖЛИВОСТЕЙ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ, ЩО
ВИКОНУЄ ЗАВДАННЯ У ВОЄННІЙ СФЕРІ

GEOGRAPHICAL SCIENCES

18. *Шевчик С., Нестерчук І. К.* 96
ІСТОРИЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

PEDAGOGICAL SCIENCES

19. *Антоненко І. В.* 105
МОЖЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ
СТУДІЙНОГО ФОРМАТУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ
20. *Башевський Є. В., Колеснікова М. Л.* 114
УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА МУЗИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ
21. *Вагабова Тамилла Ахмед кызы* 118
ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ
НАУЧНОГО ЗНАНИЯ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.
22. *Король А. М., Чумаченко А. О.* 127
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИМИ ЗАСАДАМИ

23. *Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Зайцева М. Л., Феклистова И. С., Пакулина А. С.* 133
КАЧЕСТВО ЖИЗНИ И ДОЛГОЛЕТИЕ КАК ЦЕЛЕВЫЕ
УСТАНОВКИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ
ЛЮДЬМИ
24. *Прибора Т. О., Кириленко А. О.* 144
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ
СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
25. *Семанішина М. В.* 150
УКРАЇНСЬКА КАЗКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ ДО
ДОРΟΣЛИХ
26. *Суховій Г. В., Гречаник Н. І.* 155
УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА
27. *Ядловська О. С., Кічата Л. О.* 163
ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ
УКРАЇНИ

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

28. *Дудецька С. М.* 169
СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДО
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ
29. *Предко В. В.* 173
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ
ВІДЧУТТЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У
ПОСТКОВІДНИЙ ПЕРІОД

SOCIOLOGICAL SCIENCES

30. *Кравчук В. О.* 176
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

ART

31. *Подать Я. С.* 180
ОСОБЛИВОСТІ АТАКИ ЗВУКУ ТА ЕФЕКТИВНІ НАПРЯМКИ
РОБОТИ У СУЧАСНІЙ МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ

CULTUROLOGY

32. *Алтухов В. А., Дубова Д. С.* 188
ІНДІЙСЬКИЙ ТАНЕЦЬ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ
33. *Забора В. А.* 194
ТИПИ ЗОВНІШНОСТІ ПО ДЕВІДУ КІББІ

PHILOLOGICAL SCIENCES

34. *Волкова І. В., Масло О. В., Ібрагімова У. А.* 198
ФРАЗЕОЛОГІЯ КОЛЬОРОНАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКИХ
НА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ)
35. *Посесор Д. В.* 201
ТИПОЛОГІЯ ЛЕКСИЧНИХ АНОРМАТИВІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ
ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ «NOVOGRAD. CITY», «KOROSTEN.
TODAY» ТА «BERDYCHIV. BIZ»
36. *Ситько О. М.* 206
ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

ECONOMIC SCIENCES

37. *Кіндій Т. А.* 212
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ
СОЮЗОМ САНКЦІЙ ПРОТИ АГРЕСОРА ПІД ЧАС
ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКУПІВЕЛЬ
38. *Кучма О. М.* 221
ДИРЕКТИВИ ЄС SER ТА NIS 2: ВИМОГИ ЩОДО МЕРЕЖЕВОЇ,
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ
39. *Пікуліна О. В., Задоя В. О., Ситник В. В.* 230
ІННОВАЦІЙНІ ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВИРОБНИЧОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В
УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
40. *Радзієвська С. О.* 234
ПЕРСПЕКТИВИ М'ЯСО-МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ АГРАРНОЇ
ПОЛІТИКИ
41. *Рунчева Н. В., Марченко О. А., Пилипенко К. А.,
Сальнікова М. В.* 245
СТАНДАРТИ ЯКОСТІ У ТУРИЗМІ ЯК ЗАПОРУКА
КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
42. *Юрчик О. А., Чаркіна Т. Ю.* 249
ЩОДО ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ
ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ
43. *Ярошенко С. С.* 255
ПОДАТОК НА НАДПРИБУТКИ БАНКІВ В УКРАЇНІ:
ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ

LEGAL SCIENCES

44. *Варга Т. М.* 260
ЗАХИСТ І ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАРОДУ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

45.	<i>Сергієнко О. В.</i>	269
	МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПРАВА	
46.	<i>Сивицький В. С.</i>	273
	ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 614.841.2

СУЧАСНИЙ СТАН ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Житова Олена Петрівна,

проф., д.б.н.

Пінчук Юрій Вікторович,

Нагорний В'ячеслав Андрійович

Студенти

Поліський національний університет

м. Житомир, Україна

У роботі представлено короткий аналіз сучасного стану лісових пожеж в Україні за умов військових дій. Обґрунтовано необхідність здійснення протипожежної профілактики в лісі, своєчасне виявлення пожеж і їх ліквідацію на початковій стадії.

Ключові слова: Україна, ліс, пожежа, навколишнє середовище, бойові дії.

В Україні, в умовах військових дій, наноситься значна шкода її екологічним системам і природним ресурсам [1]. Згідно даних робочої групи Державної екологічної інспекції, агресором було здійснено понад 200 злочинів проти навколишнього середовища нашої держави [2]. Лише тільки за перші місяці повномасштабних військових дій, збитки докільню країни сягнули понад 200 млрд. грн., у тому числі рослинному світу і лісам приблизно 183 млрд. грн. [1-3].

Роль лісу досить важко переоцінити. Він є національним надбанням кожної країни, потужним природним компонентом, годувальником і лікарем для людей. Крім того, ліс безпосередньо впливає на водний баланс, знижує

вплив засухи та суховіїв, переформовує різні види атмосферного забруднення, захищає ґрунт від водної та вітрової ерозії, селевих потоків, зсувів та інших природних небезпек і ризиків [4]. Тому, з точки зору збереження екологічної безпеки, важливо захищати ліс від пожеж, адже вони становили і становлять значну проблему, особливо – в нинішніх умовах.

Лісові пожежі розглядаються як один із видів надзвичайних ситуацій природного походження, який потребує адекватного і своєчасного реагування на них, зокрема проведення своєчасних заходів щодо їх попередження та здійснення відповідних заходів.

Починаючи з 24 лютого 2022 року пожежами було охоплено понад 40 тис. га лісового фонду країни, майже третина якого постраждала від бойових дій і вибухів боєприпасів [3, 5]. Приблизно 20 % території України, тобто близько 3 млн. га лісів були охоплені бойовими діями різної інтенсивності [6].

Слід наголосити, що з початку 2022 року в лісах України ліквідували 86 пожеж на площі 438 га, що в 11 разів більше від кількості й в 78 разів більше від площі загорянь за подібний період 2021 року [7]. Зокрема, пожежі виникають внаслідок обстрілів і через диверсійні заходи [7]. Незважаючи на зазначені причини появи пожеж, найбільш розповсюдженим фактором негативного впливу на ліс є людина, її діяльність, яка, зокрема, полягає у використанні лісових ресурсів [7].

Отже, для сучасної організації захисту лісу необхідно здійснювати протипожежну профілактику в лісі та забезпечувати своєчасне виявлення пожеж та їх ліквідація на початковій стадії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Житова О. П. Оцінка бойових дій на довкілля України. Наукові читання – 2023: матеріали науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів НІІ Екології та лісу. (16 червня 2023 року). Житомир, 2023. С. 20–22.
2. Екологічний тероризм рф в Україні. URL:

<https://armyinform.com.ua/2023/03/26/ekologichnyj-teroryzm-rf-v-ukrayini-zbytky-za-danymy-derzhekoinspekczii/>

3. За пів року війни постраждала третина лісів в Україні – Мінприроди. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-lisy-viyna-zbytky/32014153.html>.

4. Ковалишин В. В. Перспективні способи боротьби з лісовими пожежами. Пожежна безпека. 2005. № 6. С. 15–16.

5. Лісові пожежі, війна та несподівані наслідки : що робити зі згарищем? URL: <https://rubryka.com/article/war-and-forest-fires/>.

6. Пожежі, міні корупція та вирубка : що відбувається з українськими лісами під час війни. з українськими лісами під час війни. URL: <https://dnister.in.ua/articles/257671/pozhezhi-mini-korupciya-ta-virubka-scho-vidbuvayetsya-z-ukrainskimi-lisami-pid-chas-vijni>.

7. Заверюха М. М. Лісова галузь в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №5. С. 330–332.

ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В УМОВАХ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**Маєтний Роман,
Єрмаков Віталій,**
магістри

Гарбар Леся Анатоліївна,

к. с-г. н., доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Київ, Україна

Анотація: Дослідження, проведені впродовж 2022-2023 років, були спрямовані на вивчення впливу умов живлення на ріст, розвиток формування та формування асимілюючої поверхні рослин пшениці озимої за вирощування її на чорноземах типових малогумусних.

Ключові слова: пшениця озима, сорт, добрива, площа листкової поверхні.

Вступ. Важливою народногосподарською проблемою на сьогоднішній день, у зв'язку із загостренням продовольчої кризи у світі та війною в Україні, стає виробництво високоякісного зерна пшениці озимої для задоволення потреб внутрішнього ринку та експортних можливостей держави.

Приділяється увага і формування резервів зерна культури у повному обсязі. Врожай пшениці, як свідчить світова практика, зростає в міру оптимізації ресурсного забезпечення, повнішого використання генетичного потенціалу сортів, максимальної адаптації технології вирощування до вимог сорту та ґрунтово-кліматичних умов зони [1, 2].

Отримання прибутків за вирощування сільськогосподарської продукції можливе лише за умови раціонального використання добрив. У процесі життєдіяльності рослини пшениці озимої потребують значної кількості макро- й мікроелементів, потреба в яких зростає з підвищенням

запрограмованої урожайності культури. Функції кожного елемента живлення суворо специфічні і ні один з них не може бути замінений іншим. Велике значення для формування величини і якості врожаю пшениці має своєчасне забезпечення її на всіх етапах росту та розвитку необхідними елементами живлення.

Актуальність теми. Пшениця озима є зерновою культурою, яка на основі сталих врожаїв та валових зборів високоякісного зерна забезпечує національну продовольчу безпеку в ґрунтово-кліматичних умовах як в умовах Лісостепу, так і в Україні загалом. Тому розробка ефективних технологічних заходів підвищення урожайності та суттєвого поліпшення якості зерна пшениці озимої є важливим державним завданням, як для науковців, так і для спеціалістів АПК.

Особливо актуальними завданнями в розробці ефективних заходів підвищення продуктивності пшениці озимої є питання, спрямовані на створення оптимальних умов живлення та підбору високопродуктивних сортів культури, спричинені природнім чинником, пов'язаним з прогнозованим «глобальним» потепління клімату [3-4].

Мета досліджень полягала у виявленні реакції сортів пшениці озимої на застосування різних доз мінеральних добрив у ґрунтово-кліматичних умовах Черкаської області за формування та активної діяльності фотосинтетичного апарату рослин.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження за темою магістерської кваліфікаційної роботи проводилися в умовах СФГ «Златополь» Черкаської області, Золотоніського району. Ґрунти дослідного поля – чорноземи типові. Площа посівної ділянки складала 48 м², облікової – 25 м². Повторення у досліді чотириразове. Дослід двофакторний. Фактори подано у таблиці 1.

Схема дослідю

Фактор А – сорти:	Фактор Б – удобрення
Аспект Банкір Омаха	1. Фон + N ₁₂ S ₃₀ +КАС 32 (100 кг) (ВВСН 25-26) 2. Фон + N ₃₅ (ВВСН25-26) 3. Фон+ N ₁₂ S ₃₀ +КАС 32 (100 кг) (ВВСН25-26) + Розасоль (ВВСН 30-31) 4. Фон + N ₃₅ (ВВСН25-26) + Антистрес “03” (ВВСН30-31)

Фон - N₁₅P₁₅K₁₅ (основне удобрення).

Результати досліджень Формування продуктивності сільськогосподарських культур є результатом фотосинтетичної діяльності рослин. У процесі фотосинтезу з простих речовин синтезуються багаті енергією складні і різноманітні за хімічним складом органічні сполуки. Одним з найбільш мобільних показників фотосинтетичної діяльності посівів є листкова поверхня. До 95% сухої маси врожаю створюється в процесі фотосинтезу. Тому площа листкового апарата, динаміка його формування, інтенсивність та продуктивність роботи листків помітно впливають на формування сухої маси рослин та врожай зерна. Посіви, за оптимальною оптичною структурою, мають формувати площу листків на ріпні 40 – 50 тис. м² на 1 га з максимальним терміном перебування їх в активному стані. Поява нових інтенсивних сортів, здатних формувати більшу площу листків, із специфічним розташуванням листків по відношенню до стебла, спричинила подальше збільшення цього показника до 60-70 тис.м²/ га.

Тому технологічні прийоми, спрямовані на збільшення кількість листків на рослині, прискорення наростання листової поверхні та продовження їх активної діяльності, мають важливе значення у підвищенні врожайності культур [5].

Результати наших досліджень показали, що по мірі росту та розвитку рослин пшениці озимої показники листкової поверхні зростали, сягаючи своїх максимальних значень у період мікростадій 84-88 ВВСН. Відповідно до отриманих результатів найвищі показники площі листків було отримано на

варіанті Фон + N₁₂S₃₀ + КАС 32 (100 кг) (ВВСН 25-26) + Розасоль (ВВСН 30-31) за вирощування пшениці озимої сорту Аспект – 39,8 тис. м²/га.

Висновки. Максимального значення площа листкової поверхні пшениці озимої сягала у період мікростадій 84-88 розвитку рослин за шкалою ВВСН у сорту Аспект на варіанті удобрення - Фон + N₁₂S₃₀ + КАС 32 (100 кг) (ВВСН 25-26) + Розасоль (ВВСН 30-31).

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вплив зміни клімату на врожайність сільськогосподарських культур Карпатського регіону / В. В. Мороз, М. І. Воробель, О. С. Гармадій, Н. І. Шевчук. Передгірне та гірське землеробство і тваринництво : міжвід. темат. наук. зб. 2016. Вип. 60. С. 118–124.

2. Каленська С.М., Гарбар Л.А., Горбатюк Е.М. Роль регламентів сівби у формуванні фітометричних показників соняшнику. Таврійський науковий вісник. 2020. № 113. С. 49–55. doi: 10.32851/2226-0099.2020.113.7

3. Лопатинська А. Ю. Очікувані наслідки зміни клімату. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Економіка. 2011. Вип. 5 (2). С. 26–33.

4. Лукащук Л. Я. Вплив зміни клімату на продуктивність пшениці озимої залежно від строків сівби. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2012. Вип. 9 (24). С. 91–94.

5. Свідерко М. С. Фотосинтетична продуктивність рослин озимої пшениці залежно від строків сівби й умов живлення. Передгірне та гірське землеробство і тваринництво. 2015. Вип. 58 (2). - С. 90–97.

VETERINARY SCIENCES

UDC: 638. 124 (591.552)

MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF HONEY BEES AND THEIR INFLUENCE ON THE COLONY POPULATION

Lishchuk Svitlana Georgiivna,
Ph. D. in Agriculture, assistant
Savchuk Lyubov Bronislavivna,
Ph. D. in Agriculture, docent
State University in Podilya
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Abstract: The article presents the results of the analysis of data from the morphological study of working individuals of different breeds of honey bees. It was found that both breeds are characterized by intrabreed morphological heterogeneity of the complex of exterior features according to the main morphometric parameters - various wing indices, in particular cubital and tarsal indices.

Key words: *Apis mellifera* L., honey bees, morphology, population.

Beekeeping is one of the oldest branches of agriculture in Ukraine. Information about bee breeding in the territory of modern Ukraine can be found since the time of the Kiev principality. Over a century of development, this industry has become not only an important sector of the economy, but also an integral part of Ukrainian culture and traditions.

In the Podilsky region, in accordance with the natural, climatic and honey collection conditions of Ukraine, the two most common species of bees were formed and became widely distributed: the Ukrainian steppe bee (*Apis mellifera sossimai*) and the Carpathian bee (*Apis mellifera carpatica*) [1, p. 247].

It is worth noting that local bees branched out into many local populations with

unique characteristics over a long period of time. Therefore, there is a need to study the morphological characteristics of local bee populations located in different regions of Podilliya, genotypic differences between populations, population sizes and boundaries, patterns of their spatial divergence.

The research material was a sample of working individuals of *A. mellifera* of the autumn generation, the Ukrainian steppe bee and the Carpathian bee. The volume was 840 bees from 14 bee families of three districts of the forest-steppe and steppe honey collection zones (Kamianets-Podilska, Dunayevetska and Novoushytska united territorial communities) taking into account the internal features, which were located in different natural and climatic zones of the region. Bees were selected from healthy colonies (without clinical signs of infectious diseases) located in Khmelnytskyi region (hybrids between Carpathian, Ukrainian steppe and Caucasian breeds). The selection was carried out three times: in October, November and December, 20 individuals from each family.

The morphology of worker bees was assessed according to the generally accepted method [2, p. 37]. Also, two insect wing indices were additionally investigated: the cubital index, or wing index, and the tarsal index. The results of the morphometric study were compared with the averaged external features of workers of different breeds of bees.

Morphological features were measured using a Biolam light microscope at 900x magnification (eyepiece 10×, objective 90×). Linear measurements were converted into millimeters by dividing the readings of the eyepiece-micrometer by the price of the division of the lens-micrometer [3, p. 172]. Statistical processing of data was carried out by the method of variational statistics, using computer technology in Microsoft Office Excel, 2010 with the calculation of the arithmetic mean value (M) of the error of the mean arithmetic value ($\pm m$) [4, p. 74]

The results of the morphometric study of the exterior features of workers of the studied bee breeds are shown in the table. 1

Table 1

**Morphometric indicators of working individuals
of different breeds of bees**

Indexes	Breeds of bees	
	Ukrainian steppe bee (<i>Apis mellifera</i> <i>sossimai</i>) 6,3-6,7, M±m	Carpathian bee (<i>Apis mellifera</i> <i>carpatica</i>), M±m
Proboscis length, mm	6,47±0,02	6,52±0,05
The length of the front wing, mm	9,24±0,06	9,31±0,02
Front wing width, mm	3,17±0,08	3,20 ±0,07
Length of the third tergite, mm	2,29±0,03	2,31±0,04
Length of the fourth tergite, mm	2,41±0,02	2,45±0,01
Length of the 1st joint of the right hind leg, mm	4,23±0,06	4,30±0,11
Width of the 1st joint of the right hind leg, mm	2,28±0,04	2,31±0,02

The width and length of the wings do not clearly show the differences between the studied breeds of bees, but they are important in selection and to some extent characterize the honey-gathering ability of bees. The length of the proboscis in all studied individuals met the standards of the breed and was slightly larger (by 0.5 ± 0.05) in representatives of *Apis mellifera carpatica*. Data on the length of the right front wing of workers also indicate the superiority of the latter. A similar situation is observed in terms of the width of the front wing. As can be seen from the data in Table 1, the studied feature in all bees does not exceed the relevant standard (3.17-3.20 mm).

As a result of the data we obtained, it was established that the length and width of the 1st segment of the right hind leg were larger in individuals of the Ukrainian steppe bee by 0.07 ± 0.06 and 0.04 ± 0.06 mm.

In a number of studies of the morphometric parameters of honey bees, the informativeness of various wing indices, including the cubital and dumbbell indices, discoidal displacement is evaluated. It is noted that the diagnostic value of individual

morphometric indicators of the wing needs to be revised. However, the high informativeness of individual morphometric indicators is indicated only with their complex use [5, p. 53].

The cubital index is most often used to analyze the purebredness of bees (Fig. 1). This sign is practically not amenable to seasonal changes and is weakly correlated with other exterior signs [5, p. 68].

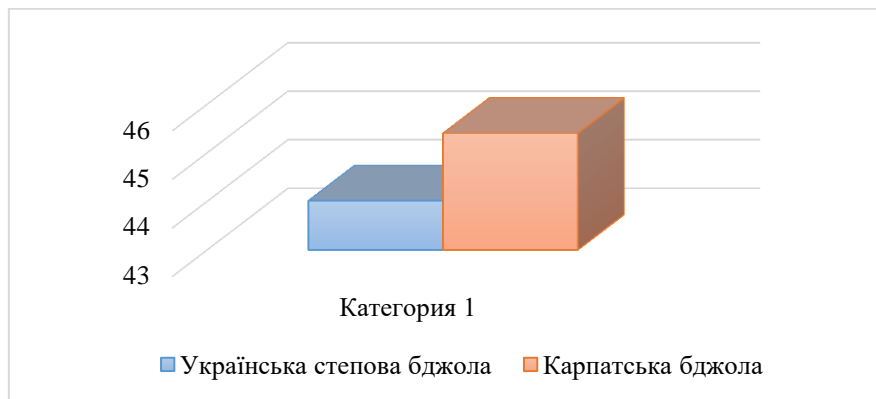

Fig. 1. Cubital index of purebred bees

The cubital index in both breeds was within the breed standard and was 44.1% in bees of the Ukrainian steppe breed and 45.4% in individuals of the Carpathian bee.

The tarsal index (Fig. 2), which indicates the broad-footedness of bees and is determined by the ratio of the width of the first segment of the right hind leg to its length, was 0.5% greater in *Apis mellifera carpatica* worker bees.

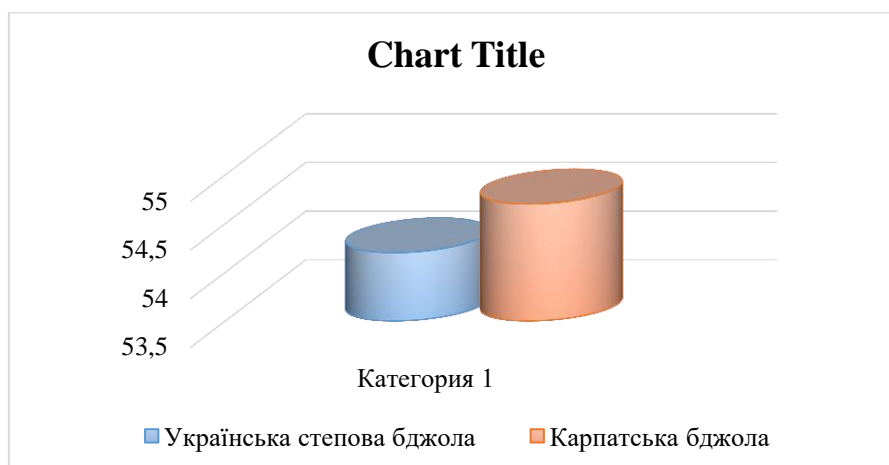

Fig. 2. Tarsal index of studied insects

The presented data of the morphometric study of the exterior features of the

working individuals of the studied bees show that intrabreed morphological heterogeneity of the complex of exterior features is characteristic of both breeds. The results of the conducted research supplement the scientific information on the biological characteristics of Ukrainian bees and contribute to the revival and preservation of the productive qualities of the species *Apis mellifera* L. In the conditions of the Podilskiy region.

REFERENCES

1. Blacher, P., Huggins, T. J., & Bourke, A. F. G.. Evolution of aging, costs of reproduction and the fecundity–longevity trade-off in eusocial insects. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 2017, 284, 20170380. <https://doi.org/10.1098/rspb.2017.0380>
2. Haydar V. A. The Carpathian breed of bees and its types. *Scientific Bulletin of the National Agrarian University, Kyiv*, 2006. Issue 94. p. 30–39
3. Tkachuk S. A., Myagka K. S., Lyasota V. P., Savchuk L. B. Quality of natural honey after treatment of bee colonies with nitrofurantoin (AOZ). *Scientific reports of NUBiP of Ukraine. /Veterinary medicine, quality and safety of livestock products* No. 6 (88), 2020 p. 168-176 <http://dx.doi.org/10.31548/dopovidi2020.06.021>
4. Tetiana M. Prylipko, Volodymyr B. Kostash, Victor M. Fedoriv, Svitlana H. Lishchuk, Volodymyr P. Tkachuk.. Control and Identification of Food Products Under EC Regulations and Standards. *International Journal of Agricultural Extension*, 2021, -83-91. <https://doi:10.33687/ijae.009.00.3964>
5. Bodnarchuk L. I. Remarks and answers regarding Ukrainian steppe bees. *Ukrainian beekeeper*, 2002. No. 1. p. 44–75.

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК: 612.753:796.32

СТАН СКЛЕПІННЯ СТОПИ У ВОЛЕЙБОЛІСТОК РІЗНОГО РІВНЯ СПОРТИВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Сарафинюк Петро Васильович,

к.б.н., доцент, доцент кафедри біології

Баюрко Ірина Сергіївна

студентка

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Анотація. Визначення особливостей структурно-функціональних параметрів стопи дівчат з помірними фізичними навантаженнями та спортсменок ігрових видів спорту представляє особливий інтерес, тому що від можливості вчасної діагностики патології склепіння стопи залежить спортивна результативність і майбутнє здоров'я людини.

Мета роботи було вивчення стану склепіння стопи у дівчат з помірними фізичними навантаженнями та у волейболісток різного рівня спортивної майстерності. Був виявлений негативний вплив заняття волейболом на стан склепіння стопи (плоскостопість різного ступеня, диспропорційність стопи, п'яткова плоскостопість) порівняно з дівчатами загальноосвітніх шкіл з помірною руховою активністю.

Ключові слова: плантографія, поздовжнє склепіння стопи, п'яткова плоскостопість, волейболістки.

Вступ. Аналізуючи популяційні рівні здоров'я, як в Україні [1, 2, 3], так і за її межами [4, 5] встановили, що кількість осіб дитячого та підліткового віку з

патологією опорно-рухового апарату неухильно збільшується з кожним роком, більше у 80,0 % осіб шкільного віку виявлені відхилення в стані опорно-рухового апарату, зокрема діагностуються порушення постави і плоскостопість. Дані види патологій опорно-рухового апарату найчастіше з'являються через низький рівень фізичного розвитку дітей [6, 7]. Нерідко динамічні навантаження при ходьбі, бігу, стрибках виявляються надмірними для склепіння стопи у дітей.

Зв'язки і м'язи стопи при цьому перенапружуються, надмірно розтягуються, втрачаючи свої пружні властивості, склепіння розплескується і опускається, що призводить до виникнення порушень у висоті поздовжнього склепіння стопи або розширенні передньої та задньої частини поперечного склепіння [1, 8].

У волейболі для росту спортивної майстерності пріоритетного значення набуває правильне склепіння стопи. Однак, питання про фактори, що впливають на відсутність чи наявність порушень поперечного чи поздовжнього склепіння стопи, ще мало вивчені.

Тому знання особливостей структурно-функціональних параметрів стопи дівчат з помірними фізичними навантаженнями та спортсменок ігрових видів спорту представляє особливий інтерес не тільки для тренера або викладача з фізичного виховання, але й для ерготерапевта, фізичного терапевта, реабілітолога, тому що оскільки від їхньої можливості та вміння вчасно діагностувати розвиток патології склепіння стопи залежить спортивна результативність і майбутнє здоров'я людини.

Мета роботи.

Вивчити стан склепіння стопи у дівчат з помірними фізичними навантаженнями та у волейболісток різного рівня спортивної майстерності.

Матеріали та методи.

Дослідження проводилося на базі спортивного комплексу кафедри фізичного виховання та ЛФК Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова, Вінницької міської дитячо-юнацької спортивної

школи № 1 та ЗОШ I-III ст. №27 м. Вінниці.

Нами було обстежено протягом 2022-2023 р.р. 55 дівчат, які були поділені на 3 групи спостереження. У вересні – жовтні 2022 р. були проведені плантографія та анкетування 15 волейболісток Вінницької міської дитячо-юнацької спортивної школи № 1 у віці 14-17 років; у листопаді 2022 р. - 20 школярок ЗОШ I-III ст. №27 м. Вінниці, віком 14-17 років, які не займалися спортом, у грудні 2022 р. – 13 професійних спортсменок жіночої волейбольної команди «Добродій-Медуніверситет-ШВСМ».\

Було проведено обстеження склепіння стопи після проведеної плантографії за допомогою графічно-розрахункового методу. Даний метод дав можливість виявити наявність п'яткової плоскостопості за величиною п'яткового кута (якщо він менше 5° - стопа плоска) та оцінити стан середнього відділу поздовжнього склепіння за величиною коефіцієнта плоскостопості (К). При К від 0 до 0,5 – стопа порожня, при К від 0,51 до 1,10 – стопа з нормальним склепінням, при К від 1,11 до 1,20 – стопа з пониженим склепінням, при К від 1,21 до 1,30 - 1-а ступінь плоскостопості, при К від 1,31 до 1,5 - 2-а ступінь плоскостопості, при К від 1,5 і більше - 3-я ступінь плоскостопості.

З метою збору анамнезу й оцінки можливого травмування опорно-рухового апарату у спортсменок і школярок контрольної групи було проведено анкетування.

Результати та їх обговорення.

Провівши аналіз результатів плантографії з метою оцінки стану середнього відділу поздовжнього склепіння стопи нами було виявлено, що у 70 % школярок з помірною руховою активністю нормальний стан стопи, у 15 % обстежених - стопа з пониженим склепінням, різна ступінь плоскостопості була ще у 15 % дівчаток загально-освітньої школи.

Необхідно зазначити, що у 15 % школярок з помірною руховою активністю була виявлена п'яткова плоскостопість (рис.1).

Причому у 67 % школярок з вираженою п'ятковою плоскостопістю були в анамнезі травми опорно-рухового апарату.

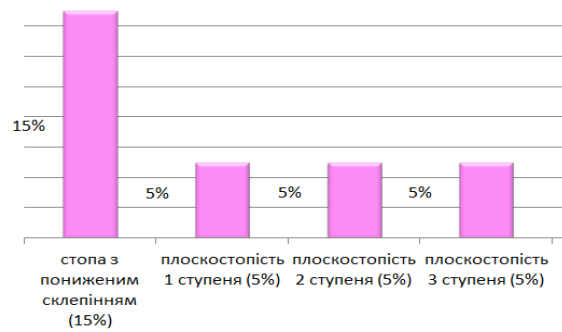

Рис. 1. Особливості поздовжнього склепіння стопи у дівчаток загально-освітньої школи.

У групі юних волейболісток, які займалися в дитячо-юнацькій спортивній школі виявлено п'яткову плоскостопість 46,67 %; серед них 86,67 % мали травми опорно-рухового апарату (рис. 2).

Рис. 2. Відсотковий розподіл волейболісток, які займалися в дитячо-юнацькій спортивній школі, з п'ятковою плоскостопістю.

Понижене склепіння стопи було виявлено у 13,33 % обстежених даної групи, а плоскостопість 1 ступеня була присутня теж у 13,33 % волейболісток. Крім того у 2 юних волейболісток (13,33 %) визначено непропорційність стопи за рахунок переважання довжини переднього відділу.

Представниці професійної волейбольної команди «Добродій-Медуніверситет-ШВСМ» мали наступні результати плантографічного обстеження: п'яткова плоскостопість (76,92 %; серед них 100 % мали травми опорно-рухового апарату, зокрема зв'язково-м'язового апарату та суглобів нижньої кінцівки). Серед професійних волейболісток широко представлені всі патологічні стани стопи. Зокрема, порожня стопа була виявлена у 2 спортсменок, що склало 15,38 % від усіх обстежених, стопа з пониженим склепінням - у

15,38 %, плоскостопість 1 ступеня - 15,38 % , плоскостопість 2 ступеня - 15,38 % (рис. 3). 2 ступеня - 15,38 % (рис. 12).

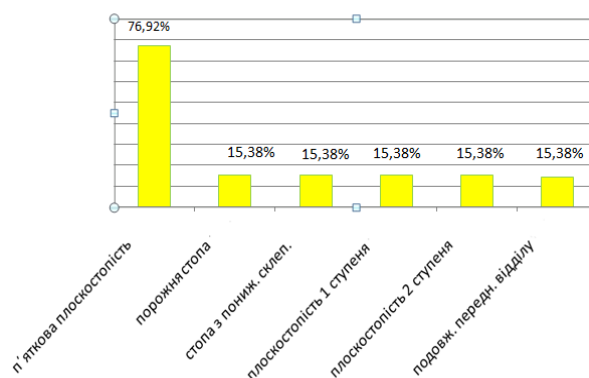

Рис. 3. Особливості склепіння стопи у професійних волейболісток.

Непропорційна стопа за рахунок подовження переднього відділу була виявлена у 15,38 % професійних волейболісток.

Спортивна діяльність надає специфічний вплив на відділи стопи, що необхідно враховувати у роботі зі спортсменами різних спеціалізацій, виконуючи динамічні спостереження за станом їх стоп та своєчасну профілактику можливих порушень [9].

Висновки.

1. Встановлено негативний вплив заняття волейболом на стан склепіння стопи у дівчат, що у подальшому може негативно впливати на спортивну результативність та майбутнє здоров'я волейболісток.

2. У спортсменок, які займаються волейболом, більш виражені патологічні зміни у склепінні стопи (плоскостопість різного ступеня, диспропорційність стопи) порівняно з дівчатами загальноосвітніх шкіл з помірною руховою активністю.

3. Встановлена висока частота розвитку п'яtkової плоскостопості у професійних волейболісток (76,92 %), незалежно від кількості років занять спортом (при умові, що стаж становить не менше 3 років). У групі юних волейболісток, які займалися в дитячо-юнацькій спортивній школі, виявлено п'яtkову плоскостопість у 46,67 % випадків, що достовірно більше порівняно з неспортсменками контрольної групи (15 %).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Данищук А. Т. Стан склепінчастого апарату стопи спортсменів таеквон–до 7–14 років з плоскостопістю. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. 5. 1 (23). С. 281-286.
2. Прокопьев Н. Я., Романова С. В. Спорт и плоскостопие. *Молодой ученый*. 2016. 12. С.525-529.
3. Kashuba V., Nosova N., Kolomiets T. Technology of biogeometric profile control of children posture in senior preschool age during physical rehabilitation process. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. 7(2). P. 799-809.
4. Kashuba V., Nosova N., Kozlov Y. Theoretical and methodological foundations of the physical rehabilitation technology of children 5–6 years old, with functional disorders of the support-motional apparatus. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. 7(4). P. 975–987.
5. Kashuba V., Nosova N. Characteristics of biomechanical properties of child's foot 5–6 years old in the physical rehabilitation process. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. 7(5). P. 1086–1095.
6. Kenis V.M., Lapkin Yu.A., Husainov R.H. Mobile flatfoot in children. *Pediatric traumatology, orthopaedics and reconstructive surgery*. 2017; 2: 44–54.
7. Carr Jb, Yang S, Lather LA. Pediatric Pes Planus: a State of the Art Review. *Pediatrics*. 2016; 37(3): e20151230. PMID: 26908688.
8. Uden H, Scharfbilling R, Causby R. The typically developing pediatric foot: how flat should it be? *Journal of Foot and Ankle Research*. 2017; 10. P. 37–50.
9. Лапутин А.Н., Кашуба В.А., Гамалий В.В., Сергиенко К.Н. Диагностика морфофункциональных свойств стопы спортсменов. *Наука в олимпийском спорте*. 2003; 1 : 67-74.

MEDICAL SCIENCES

POSTPARTUM DEPRESSION: POSSIBLE OPTIONS FOR ALLEVIATING THE COURSE (REVIEW OF LITERATURE)

Bilous Nadiia Viktorivna

Student of the of Bukovinian State
Medical University
Chernivtsi, Ukraine

Tsysar Yuliia

Associate Professor of the Department of Gynecology
and Obstetrics of the BSMU, Candidate of Medical
Sciences
Chernivtsi, Ukraine

Background. Postpartum depression (PPD) is a mental disorder that can occur in women after the birth of a child, the exact cause of which is still unknown, but occurs in 10-15% of births [15]. This condition is quite dangerous, as it has a significant negative impact on a mother's ability to care for her child. Inadequate infant care can lead to poorer child development [2]. Therefore, it is important to have as much information as possible about how to improve the psychological state of the mother.

Keywords. postpartum depression, breastfeeding, psychotherapy, antidepressants, transcranial stimulation

Relevance. The global prevalence of postpartum depression (PPD) ranges from 4%-25% [1], indicating that PPD is one of the most common complications of childbirth. Studying this issue is extremely important, because pregnancy and childbirth are a significant stress factor for the body, and as you know, stress, hormonal changes, can cause the so-called emotional instability "postpartum blues" [2], which can last up to 14 days. If this condition of a woman lasts for a longer

period of time, it may be a signal of the development of postpartum depression (PPD).

The purpose of the study:

This study aims to investigate effective methods to help assess risk factors for PPD and to summarize this material by reviewing current literature. This plays an important role in preventing the onset of postpartum depression[5]. It is also necessary to identify key effective measures to alleviate the course of this disease.

Materials and methods

To achieve the goal and implement the defined tasks, a literature search was conducted to collect and analyze information on modern ways to combat PPD. The basis was scientific articles and abstracts presented in PubMed, MEDLINE, American Pregnancy Association's by terms and keywords related to pregnancy.

The course of the study

According to the data, the factors that affect the mental state of a pregnant woman and are risks for the formation of postpartum depression [3] are as follows

1. Personal aspects of a woman:

- depressive episodes that have already occurred before
- heredity

2. Socio-cultural influence:

- level of support from others
- financial support

3. Factors related to pregnancy and childbirth:

- Multiple pregnancies, complicated pregnancy, childbirth, postpartum problems.

4. Lifestyle and health status of the woman

It should be remembered that PPD is an individual experience and the presence or absence of these factors does not provide an exact guarantee of the occurrence or non-occurrence of depression [1] [3].

Therefore, it is important for doctors to visit mothers immediately after childbirth, to help them, to use a sensitive approach, and to listen to them as much as

possible to detect any changes in mental health [4].

Psychotherapy is considered a first-line treatment option for mild to moderate depression [5], with cognitive behavioral therapy (CBT) and interpersonal psychotherapy (IPT) having particularly good effects [6].

It has also been shown that breastfeeding can protect mothers from postpartum depression by improving her emotional connection with her child [7]. Another important point is the mother's diet: according to a study of the relationship between nutritional status and PPD symptoms, it was found that moderate intake of riboflavin (vitamin B2) and unsaturated fatty acids may have an anti-inflammatory effect and reduce the risk of PPD [8]. Vitamin D supplementation [9] has also been shown to reduce the risk of depression symptoms. The issue of maternal sleep is also very important, and it has been shown that the quantity and quality of sleep has a direct relationship with mental health [10] [8].

Due to the need for constant care of the child, the best approach would be to hire help (as much as possible: family members, a partner, anyone who could be a support and ensure quality sleep for the mother) - and to determine that the woman's health is considered a priority for both the family and society as a whole [10]. Another scientific study confirmed the therapeutic effect of listening to music on the health of both mother and child. Pregnancy accompanied by music helps to improve well-being and reduce symptoms of postpartum depression [12] [13]. It has also been confirmed that leading an active lifestyle during pregnancy and in the postpartum period helps to reduce the manifestations of postpartum depression [13].

If a woman has moderate to severe depression, it is recommended to take antidepressants (ADs), and to give preference to such drugs as sertraline and citalopram [11]. Although small controlled trials have demonstrated undetectable levels of AD in infants' serum and no short-term side effects, further research and monitoring of infants receiving AD in breast milk is still needed. It is also necessary to clarify the feasibility of continuing breastfeeding or giving preference to AD treatment to improve the mother's condition. It is important to explain to the woman all the risks associated with her condition and treatment. [11]

There is also an evidence base that indicates the effectiveness of non-pharmacological interventions, such as transcranial magnetic stimulation (TMS) [14]. This non-invasive intervention has an advantage for breastfeeding women, as there is no risk of drug exposure to the baby [14]. However, clinical trials should be continued to prove the effectiveness of this method and to investigate all contraindications.

Conclusion. Since for a long time postpartum depression has been viewed as a conflict arising from the unmet needs of the mother, it is clear that these needs must be met first [7]. It is important to explain to the mother that self-sacrifice will lead to a worsening of the condition, so she needs to take care not only of the child but also of herself and seek help in time. In particular, to prevent pregnancy and, accordingly, to alleviate the mother's condition, it is necessary to: monitor your diet (a sufficient amount of polyunsaturated fatty acids, riboflavin), take vitamin D; an important component is to maintain an active lifestyle and quality sleep; breastfeeding promotes better emotional bonding between mother and child and improves psychological well-being; music therapy and sufficient physical activity also contribute to improving well-being. In case of mild to moderate depression, psychotherapy should be started, with cognitive behavioral therapy (CBT) and interpersonal psychotherapy (IPT) being the best options [6]. For moderate to severe depression, antidepressants, such as sertraline and citalopram, are recommended. However, more clinical trials are needed to accurately assess the impact of these drugs through breast milk on the development of the child. Among the non-pharmacological methods in this case, transcranial magnetic stimulation (TMS) can be used.

To gain a more complete understanding of which treatments are safe, effective, and best for postpartum depression, it is necessary to continue to study the treatment of postpartum depression (conduct more research and large clinical trials).

LIST OF REFERENCES

1. American Pregnancy Association's, <https://americanpregnancy.org/healthy-pregnancy/first-year-of-life/baby-blues/>

2. Frieder A, Fersh M, Hainline R, Deligiannidis KM (March 2019). Pharmacotherapy of Postpartum Depression: Current Approaches and Novel Drug Development.
3. Goodman SH, Rouse MH, Connell AM, Broth MR, Hall CM, Heyward D. Maternal depression and child psychopathology: a meta-analytic review. *Clin Child Fam*
4. Postpartum depression: Risks and early detection. José María Ceriani Cernadas
5. Management of postpartum depression Constance Guille, Roger Newman, Leah D Fryml, Clay K Lifton, C Neill Epperson PMID: 24131708 PMCID: PMC4101986 DOI: 10.1111/jmwh.12104
6. Screening and treatment of depression - recommendations for Polish health professionals Monika Dominiak 1, Anna Zofia Antosik-Wójcińska 2, Marta Baron 3, Paweł Mierzejewski 1
7. Breastfeeding and postpartum depression: state of the art review. Bárbara Figueiredo 1, Cláudia C Dias, Sónia Brandão, Catarina Canário, Rui Nunes-Costa
8. Association between Postpartum Nutritional Status and Postpartum Depression Symptoms Yu-Hung Lin 1 2 3 4, Chiao-Ming Chen 5, Hui-Min Su 6, Shu-Ci Mu 7 8, Mei-Ling Chang 9, Pei-Yin Chu 10, Sing-Chung Li 11 Affiliations expand PMID: 31141947 PMCID: PMC6628029 DOI: 10.3390/nu11061204
9. Relationship between vitamin D deficiency and both gestational and postpartum depression Amanda Ribamar 1, Beatriz Almeida 1, Andressa Soares 1, Beatriz Peniche 1, Patrícia Jesus 1, Sabrina Pereira da Cruz 1, Andréa Ramalho 1
10. Poor sleep quality increases symptoms of depression and anxiety in postpartum women Michele L. Okun, Roberta A. Mancuso, Calvin J. Hobel, Christine Dunkel Schetter & Mary Coussons-Read *Journal of Behavioral Medicine* volume 41, pages703–710 (2018)
11. Management of Postpartum Depression Constance Guille, M.D., Roger Newman, M.D., Leah D. Fryml, B.S., Clay K. Lifton, B.S., and C. Neill Epperson,

M.D. Author information Copyright and License information PMC Disclaimer

12. Music Therapy and Mental Health in Pregnancy Roberta Perkovic 1, M Tustonja, K Devic, B Kristom

13. Physical Activity and the Occurrence of Postnatal Depression—A Systematic Review Daria Kołomańska-Bogucka and Agnieszka Irena Mazur-Bialy

14. Management of postpartum depression Constance Guille, Roger Newman, Leah D Fryml, Clay K Lifton, C Neill Epperson

15. Postpartum mood disorders L S Seyfried 1, S M Marcus

UDC: 616.126.426-06:618.2]-07-08

**MITRAL STENOSIS AS ONE OF THE EXTRAGENITAL PATHOLOGIES
IN PREGNANT WOMEN (LITERATURE REVIEW)**

Stabryn Myroslava Bohdanivna

5th year medical student of the
Bukovinian State Medical University
Ukraine, Chernivtsi

Tsysar Yuliia Vasylivna

Associate Professor of the Department of Gynecology
and Obstetrics of the BSMU, Candidate of Medical
Sciences
Chernivtsi, Ukraine

Abstract. Extragenital pathologies in pregnant women account for 6-8% of cardiovascular diseases. Mitral valve disease, in particular mitral stenosis, is one of the most common valvular diseases during pregnancy. The overall prevalence of rheumatic mitral stenosis in developed countries is estimated at 1-2%, but in developing countries, the prevalence is much higher and accounts for 40-50% of heart disease in pregnant women [1]. Young patients frequently have asymptomatic mitral valve disease, which manifests itself during haemodynamic stress: an increase in stroke volume and cardiac output during pregnancy [2, 3]. Rheumatic mitral stenosis is the most common heart disease found in women during pregnancy [4].

Keywords: mitral stenosis, heart disease, childbirth and pregnancy

The purpose of the study is to summarise the literature data regarding mitral stenosis in pregnant women to further determine the timely detection of valve pathology, observation and successful treatment with minimisation of dangerous consequences for both the expectant mother and the fetus.

Introduction. Stenosis of the bicuspid valve is characterised by obstruction of blood flow from the left atrium to the left ventricle due to a decrease in the area of the aforementioned valve due to thickening and fusion of its leaflets. Congenital mitral

stenosis due to parachute mitral valve (caused by a variable combination of underdeveloped chords that restrict leaflet movement, along with a significantly reduced interchordal space that limits the function of the secondary outlet [5]) is rare and is rarely observed in adult patients without prior correction. According to scientists, mitral valve stenosis in pregnant women leads to an increase in symptom severity by one functional class according to the New York Heart Association (NYHA) classification.

Normally, the area of the mitral annulus is 4-6 cm². Hemodynamic disturbances are not observed when it is narrowed to 2.5 cm². However, a decrease in area to $\leq 1-1.5$ cm² is accompanied by severe haemodynamic disturbances.

Hemodynamic changes during pregnancy. It is common knowledge that during pregnancy there are changes in the haemodynamics of a woman's body. There is an increase in cardiac output by approximately 50% from 10 to 32 weeks of pregnancy and blood volume, along with a decrease in systemic vascular resistance and blood pressure. In fact, stroke volume increases due to an increase in end-diastolic volume. There is an increase in the number of heartbeats by 15-20 beats per minute (especially in the third trimester), i.e. physiological tachycardia. The heart rate is 85-90 beats per minute. The renal system during pregnancy is characterised by an increase in renal plasma flow of ~70%, and glomerular filtration rate increases by 50% [6]. The placenta begins to deposit 800-1000 ml of blood in the third trimester. Due to the above changes, blood flow is redistributed to the uterus, mammary gland and kidneys, thus protecting the pregnant woman during labour and promoting optimal fetal growth and development.

Complications with bicuspid valve stenosis. Pregnant women with congenital or structural heart disease have difficulty adapting to sudden changes in haemodynamics, which leads to cardiovascular overload [7 p. 81]. In the presence of mitral stenosis, blood from the left atrium flows in a smaller volume to the left ventricle, which leads to a decrease in stroke volume. Due to the obstruction of blood flow, there is a decrease in cardiac output, which means that the heart is unable to work at full capacity and further provide sufficient blood to meet the body's demand

[8]. The main haemodynamic sign is an increase in left atrial pressure. The increase in transmitral gradient and pressure, which are exacerbated by haemodynamic changes in the pregnant woman's body, namely physiological hypervolaemia and increased heart rate, lead to stagnation in the pulmonary vessels. During childbirth, the risk of pulmonary congestion remains - as a result of uterine contraction and autotransfusion of venous return from the lower extremities, as there is no longer an obstacle to redistribution of venous return due to the emptied uterus [9]. Mitral stenosis is the most common pathology associated with acute pulmonary edema during pregnancy, which may be followed by aortic valve disease or primary myocardial disease [10].

Maternal mortality in pregnant women with cardiovascular disease. In the presence of significant heart disease, among which mitral valve stenosis is not the least, pregnancy can be extremely dangerous with the possibility of decompensation or death [11]. In 2001, a case-control study was conducted to investigate the impact of valvular heart disease on maternal and fetal outcomes. It was found that during 46 pregnancies, 44 patients with mitral stenosis had a high incidence of maternal morbidity, but not mortality. Hospitalisation was required in 61% of women with moderate stenosis (mitral valve area [MVA] 1-1.5 cm²) and 78% of those with severe stenosis. The results in patients with mild mitral stenosis were not statistically different from controls [12]. Pregnant women with mitral stenosis of different functional classes belong to different groups, respectively. In addition to mitral valve defect, the following heart pathologies are included in the first risk group with a maternal mortality rate of < 1%: interventricular septal defect; atrial septal defect; patent ductus arteriosus; tricuspid valve pathology; corrected Tetralogy of Fallot and biomaterial artificial heart valve. The second group includes subgroups A (mitral stenosis of functional classes 3-4, aortic stenosis, aortic coarctation without valve retraction, uncorrected Tetralogy of Fallot, history of myocardial infarction, Marfan syndrome without aortic pathology) and subgroup B (mitral stenosis with ventricular fibrillation, artificial calaphan). The mortality rate is 5-15%. Pulmonary hypertension, Eisenmenger's syndrome, aortic coarctation with valve involvement, Marfan's

syndrome with aortic involvement, peripartum cardiomyopathy with progressive left ventricular dysfunction belong to the third group and the mortality rate corresponds to 25-50% [13].

Family planning. The presence of valvular disease in pregnant women increases the risk of adverse maternal and fetal outcomes, so preconceptional consultation with an obstetrician and cardiologist to further analyse all risks [29] and the potential teratogenicity of cardiac medications is mandatory.

In patients with mechanical valves, atrial fibrillation or flutter, combined hormonal contraceptive methods containing estrogen, including the pill and vaginal ring, should be excluded due to the increased risk of thrombosis. Long-acting reversible contraceptive methods (hormonal or copper intrauterine devices or subcutaneous ethonogestrel implant) provide highly effective (1-year failure rate <1%) and safe protection against unwanted pregnancy for patients with bicuspid valve disease [15, 16].

Left heart obstruction resulting from severe mitral stenosis leads to uteroplacental insufficiency, which in turn leads to increased fetal morbidity and mortality, including intrauterine growth retardation, low birth weight, preterm birth and intrauterine death [17].

Observation and management. To prevent negative consequences during pregnancy, there are three periods of routine hospitalisation for pregnant women with heart disease. Hospitalisation is carried out up to 12 weeks to clarify the diagnosis and decide on the possibility of prolonging the pregnancy. At 24-26 weeks, the second hospitalisation is carried out to maintain and determine the pumping function of the heart. In order to prepare for childbirth and develop tactics for its management, the third hospitalisation is carried out at 37-38 weeks [14 p. 28].

The management of pregnant women with mitral stenosis requires a detailed assessment that takes into account the woman's health status, medical history and illness. The condition of the developing fetus is also taken into account. Clinical examination begins before pregnancy, continues during pregnancy and the postpartum period, and is accompanied by cardiac imaging.

Treatment. Drug therapy for mitral stenosis is aimed at reducing heart rate (to increase left ventricular filling time and reduce left atrial pressure) [3]. Beta-blockers, calcium channel blockers, digoxin, heparin, hydralazine, and aspirin have been shown to work best [18]. Beta-1 selective drugs are recommended to minimise the beta-2-mediated effects of uterine relaxation [19, 20]. In a study of 25 pregnant women with symptomatic, moderate or severe mitral stenosis, treatment with beta-blockers led to improvement or stabilisation of the NYHA functional class to \leq II in 92%. [21]. Patients with dilated left atrium are at increased risk of developing both atrial fibrillation and thrombosis. Digoxin improves heart rate control in the development of atrial fibrillation [22]. Subcutaneous heparin can be started to prevent thromboembolism [23]. Diuretics have been successfully used in pregnant women with acute pulmonary edema without adverse fetal risk [24]. However, diuretics should be used with caution to avoid hypoperfusion of the placenta.

Surgical treatment. Surgical intervention is recommended before the onset of pregnancy. Practice has shown that surgical repair of mitral stenosis had less effect on the woman's body than surgical termination of pregnancy [25 p. 50-51]. If it is necessary to perform an intervention during pregnancy, the best time for mitral commissurotomy is generally considered to be 18-26 weeks. Most pregnant women gave birth spontaneously after the procedure. This surgical intervention is advisable only in the absence of contraindications in women with NYHA functional class III-IV and estimated pulmonary artery systolic pressure \geq 50 mm Hg, despite optimal medical therapy [18]. Surgical commissurotomy has a lower maternal mortality rate, but there are high risks for the fetus, as the intrauterine mortality rate is 33%. Percutaneous balloon mitral valvuloplasty has been proposed as an alternative to open surgical commissurotomy for the treatment of rheumatic mitral valve stenosis [26] and is the procedure of choice for pregnant patients. In a cohort of 71 patients who underwent valvuloplasty during pregnancy, the rate of no restenosis was 70% after 87 months, and 90% of patients did not require surgical intervention after 48 months. The maternal mortality rate for percutaneous mitral valvuloplasty was 0.2% and the fetal mortality rate was 2%, which included planned abortions, and the

overall success rate of the procedure was 98% [27].

Correction of pathology with the help of artificial valves. They are durable, correct intracardiac haemodynamics and eliminate the symptoms of circulatory failure. Positive long-term (more than 6 years) results of mitral valve prosthetics were observed in 72.5-79% of patients [28 p. 257]. It should be remembered that complications of the artificial valve can occur. Paravalvular fistulas, endocarditis, and prosthetic thrombosis are often possible (this is facilitated by hypercoagulability and hypervolemia observed during pregnancy).

Labor and delivery. The option of choosing childbirth through the natural birth canal is allowed only in case of mild mitral stenosis and heart failure of NYHA functional class I-II in the absence of pulmonary hypertension [25]. Caesarean section was performed only for obstetric indications: the presence of mitral stenosis (moderate and severe) and NYHA functional class III-IV heart failure in patients [30].

Materials and methods. Both domestic and foreign sources were used for a more detailed study of mitral stenosis in pregnant women, the management of this pathology, high-quality diagnosis and effective treatment. Particular attention is paid to key terms and concepts (mitral stenosis and statistics on the incidence of cases, maternal deaths, studies with proven efficacy of drugs, appropriateness of surgical intervention, changes in the body of a pregnant woman with bicuspid valve disease).

Conclusion. Mitral stenosis in pregnant women remains an important issue today. If the timely detection, monitoring and treatment of pathology is not carried out properly, maternal mortality during pregnancy and the negative impact on the fetus will increase in frequency. Especially given that the pathology can be hidden and can be detected only with haemodynamic changes, pregnant patients should attend consultations in good faith and follow medical recommendations. It is imperative to have an educational conversation with expectant mothers who have bicuspid valve stenosis, to identify all the risks for the pregnant woman and the further development of the fetus. Today, there are surgical methods of intervention, the evidence base of which completely reduces the risk and development of

complications.

REFERENCES:

1. Movahed MR, Ahmadi-Kashani M, Kasravi B, Saito Y. Increased prevalence of mitral stenosis in women. *J Am Soc Echocardiogr.* 2006 Jul;19(7):911-3. doi: 10.1016/j.echo.2006.01.017. PMID: 16825001.
2. Nanna M, Stergiopoulos K. Pregnancy complicated by valvular heart disease: an update. *J Am Heart Assoc.* (2014) 3:e000712. doi: 10.1161/JAHA.113.000712
3. Tsiaras S, Poppas A. Mitral valve disease in pregnancy: outcomes and management. *Obstetric Medicine.* 2009;2(1):6-10. doi:10.1258/om.2008.080002
4. Anthony J, Osman A, Sani MU. Valvular heart disease in pregnancy. *Cardiovasc J Afr.* 2016 Mar-Apr;27(2):111-8. doi: 10.5830/CVJA-2016-052. PMID: 27213859; PMCID: PMC4928166.
5. Three-dimensional echocardiography of congenital mitral valve anomalies. 04.12.2019 "Articles". Authors: Kathryn Rice, John Simpson
6. Maternal adaptations to pregnancy: Cardiovascular and hemodynamic changes. Bernard J Gersh, MB, ChB, DPhil, FRCP, MACCThis topic last updated: Jan 21, 2022.
7. Pregnancy outcomes in patients with structural heart disease: a single center experience- *Cardiovasc Diagn Ther.* 2021 Feb; 11(1): 81–90.
8. Mitral stenosis and pregnancy: Current concepts in anaesthetic practice M Kannan, G Vijayanand Department of Anaesthesia and Critical Care, Tirunelveli Medical College, Under Government of Tamilnadu, Tamil Nadu - 627 011, India
9. van Hagen IM, Thorne SA, Taha N, Youssef G, Elnagar A, Gabriel H, ElRakshy Y, Iung B, Johnson MR, Hall R, Roos-Hesselink JW; ROPAC Investigators and EORP Team. Pregnancy Outcomes in Women With Rheumatic Mitral Valve Disease: Results From the Registry of Pregnancy and Cardiac Disease. *Circulation.* 2018 Feb 20;137(8):806-816. doi: 10.1161/CIRCULATIONAHA.117.032561. PMID: 29459466.

10. Grant EN, Williams KC, Perez BJ. Labor complicated by mitral stenosis. *Proc (Bayl Univ Med Cent)*. 2013 Jan;26(1):42. doi: 10.1080/08998280.2013.11928912. PMID: 23382611; PMCID: PMC3523767.
11. S.C Siu, M Sermer, J.M Colman, Prospective multicenter study of pregnancy outcomes in women with heart disease, *ACC Current Journal Review*, Volume 11, Issue 1, 2002, Page 87, ISSN 1062-1458, doi.org/10.1016/S1062-1458(01)00599-2.
12. Hameed A, Karaalp IS, Tummala PP, Wani OR, Canetti M, Akhter MW, Goodwin I, Zapadinsky N, Elkayam U. The effect of valvular heart disease on maternal and fetal outcome of pregnancy. *J Am Coll Cardiol*. 2001 Mar 1;37(3):893-9. doi: 10.1016/s0735-1097(00)01198-0. PMID: 11693767.
13. Clark SL. Structural cardiac disease in pregnancy. In: Clark SL, Phelan JP, Cotton DB, eds. *Critical care obstetrics*. Oradell, New Jersey: Medical Economics Books, 1987
14. Therapeutic tactics in pregnant women, women in labour and parturients with cardiovascular diseases, blood diseases and thrombotic complications / ed. M.O. Shcherbyna, O.P. Lipko, O.O. Dynnik, O.M. Aralov - Kharkiv: KhNMU, 2018. 28 p.
15. Silversides CK, Sermer M, Siu SC. Choosing the best contraceptive method for the adult with congenital heart disease. *Curr Cardiol Rep* 2009;11:298-305.
16. Bahamondes L, Brache V, Meirik O, et al. A 3-year multicentre randomized controlled trial of etonogestrel- and levonorgestrel-releasing contraceptive implants, with non-randomized matched copper-intrauterine device controls. *Hum Reprod* 2015;30:2527-38.
17. Siu SC, Sermer M, Colman JM. Prospective multicenter study of pregnancy outcomes in women with heart disease. *ACC Curr J Rev*. (2002) 11:87. doi: 10.1016/S1062-1458(01)00599-2
18. Lesniak-Sobelga A., Tracz W., Kost Kiewicz M., Podolec P., Pasowicz M. Clinical and echocardiographic assessment of pregnant women with valvular heart diseases — maternal and fetal outcome. *Int. J. Cardiol.*, 2004; 94: 15–23. 9.

Baumgartner H., Hung J., Bermejo J. *Cardiac Problems in Pregnancy*, 3rd edn. New York: Wiley-Liss; 1998.

19. Lydakakis C, Lip GY, Beevers M, Beevers DG. Atenolol and fetal growth in pregnancies complicated by hypertension. *Am J Hypertens* 1999;12:541–7

20. Easterling TR, Brateng D, Schmucker B, Brown Z, Millard SP. Prevention of preeclampsia: a randomized trial of atenolol in hyperdynamic patients before onset of hypertension. *Obstet Gynecol* 1999;93:725–33

21. al Kasab SM, Sabag T, al Zaibag M, et al. Beta-adrenergic receptor blockade in the management of pregnant women with mitral stenosis. *Am J Obstet Gynecol* 1990;163:37–40

22. Chow T, Galvin J, McGovern B. Antiarrhythmic drug therapy in pregnancy and lactation. *Am J Cardiol* 1998;82:58I–62I.

23. Bonow RO, Carabello BA, Chatterjee K, et al. ACC/AHA 2006 guidelines for the management of patients with valvular heart disease: a report of the American College of Cardiology/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines (writing Committee to Revise the 1998 guidelines for the management of patients with valvular heart disease) developed in collaboration with the Society of Cardiovascular Anesthesiologists endorsed by the Society for Cardiovascular Angiography and Interventions and the Society of Thoracic Surgeons. *J Am Coll Cardiol* 2006;48:e1–148

24. Elkayam U, Bitar F. Valvular heart disease and pregnancy part I: native valves. *J Am Coll Cardiol* 2005;46:223–30

25. Features of pregnancy and childbirth management in women with heart valve disease. A.Y. Lymanska. *Health of Ukraine* 50-51.

26. Reyes VP, Raju BS, Wynne J, Stephenson LW, Raju R, Fromm BS, Rajagopal P, Mehta P, Singh S, Rao DP, et al. Percutaneous balloon valvuloplasty compared with open surgical commissurotomy for mitral stenosis. *N Engl J Med*. 1994 Oct 13;331(15):961-7. doi: 10.1056/NEJM199410133311501. PMID: 8084354.

27. Norrad RS, Salehian O. Management of severe mitral stenosis during pregnancy. *Circulation*. (2011) 124:2756–60. doi:

10.1161/CIRCULATIONAHA.111.030601

28. Zhuchenko P.G., Tarasyuk V.I. Zh94 Obstetrics - K.: Zdorovyе, 1995 - 257 p. ISBN 5-311-00752-4.

29. Lewey J, Andrade L, Levine LD. Valvular Heart Disease in Pregnancy. *Cardiol Clin.* 2021 Feb;39(1):151-161. doi: 10.1016/j.ccl.2020.09.010. Epub 2020 Nov 2. PMID: 33222810; PMCID: PMC8340680.

30. Clark, S. L., Phelan, J. P., Greenspoon, J., Aldahl, D., & Horenstein, J. (1985). Labor and delivery in the presence of mitral stenosis: Central hemodynamic observations. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 152(8), 984-988. doi.org/10.1016/0002-9378(85)90544-7

UDC:618.2-071.1:612.826.33.018.22(048.8)

**THE EFFECT OF MELATONIN ON THE COURSE OF PREGNANCY
(LITERATURE REVIEW)**

Toporivska Yelyzaveta Mykolaivna

Student of the
of Bukovinian State
Medical University
Chernivtsi, Ukraine

Tsysar Yuliia

Associate Professor of the Department of Gynecology
and Obstetrics of the BSMU, Candidate of Medical
Sciences
Chernivtsi, Ukraine

Abstract The daily use of melatonin is becoming more and more common in the modern world, as its role as a powerful antioxidant is difficult to overestimate. During pregnancy, a woman's melatonin production normally increases. But if there are certain circadian rhythm disorders in the mother, then, accordingly, the production of this hormone will have its own nuances. Therefore, some women start taking melatonin supplements [1 p. 5]. In this article, we tried to investigate whether this use is beneficial and safe for a pregnant woman and her unborn child. After analyzing the literature and comparing the data, it turned out that the use of exogenous melatonin during pregnancy for treatment purposes did not reveal any significant safety problems or adverse side effects [3 p. 3] [7 p. 4-5]. However, the use of melatonin during human pregnancy is not yet fully understood, and more clinical studies are needed to determine the safety of melatonin supplementation.

Keywords Pregnancy, labor, melatonin, circadian rhythms, fetus, pineal gland

Relevance

Melatonin is a hormone that is synthesized in the pineal gland of the brain (known as the pineal gland) and plays a significant role in regulating biological rhythms of sleep and activity [1 p. 9]. Melatonin is also known as a powerful

antioxidant that can directly neutralize toxic compounds and activate antioxidant enzymes [1 c. 9], [12 c. 8]. If there is a violation of sleep patterns, its duration, quality, then the concentration of melatonin will decrease accordingly. And insomnia is quite common in pregnant women (it can occur independently or as a result of concomitant diseases), which is why the use of exogenous melatonin is quite popular among pregnant women (approximately 4%) [4 p. 9]. It is important to understand the feasibility of such use and its safety in relation to the fetus.

The purpose of the study

To collect and analyze data from modern sources of literature in order to obtain objective information on the effect of the hormone melatonin on the health of the pregnant woman and the fetus. This is necessary to understand how important it is for a pregnant woman to follow the correct sleep and rest regimen in order to produce melatonin on her own [14 p. 12] [15 p. 11]. And also to investigate whether the administration of additional melatonin will have the same effect on the body as endogenous melatonin [11].

Materials and methods

In order to achieve the goal and fulfill the defined objectives, data were collected from available literature sources. Statistical information was collected from publications in PubMed, The Journal of Neuroscience Research (JNR), Publish (Ukraine), by terms and keywords related to melatonin and pregnancy.

Results.

Studies show that during a normal pregnancy, the mother's melatonin level gradually increases until the end of pregnancy and is largely transferred to the fetus [5 p. 7]. This hormone plays a key role in the development and formation of the fetal brain, providing the first signal of circadian rhythms [10 p. 11]. It is important to note that maternal melatonin is produced "de novo" and also plays a protective function in the human placenta [2 p. 6]. Melatonin, protecting the placenta from oxidative damage, facilitates the transfer of nutrients and improves blood circulation in the uterus-placenta region. [3 p. 8] Therefore, it can be concluded that stable circadian rhythms, in which melatonin is well synthesized, are beneficial for maintaining not

only the health of the mother during pregnancy, but also the fetus [3 p. 8-9]. However, there are no reliable data on the effect of exogenous melatonin on the course of pregnancy in humans [2 p. 6] [3 p. 13]. Currently, there are no randomized controlled trials confirming the efficacy and safety of melatonin for the treatment of sleep disorders during pregnancy or breastfeeding. [4 p. 7] There is a study that confirms a positive effect on oocytes and embryos in IVF patients, but this may not solve the problem with sleep (i.e. insomnia that occurs during pregnancy) [5 p. 4]. Animal studies have shown that the use of melatonin implants in sheep can improve reproduction rates, and the increased effect of melatonin on the activity of the GSHPx enzyme can help protect the body from oxidative damage in the early stages of pregnancy [7 p. 2], but it is still unknown whether melatonin will have only a positive effect, without critical side effects in humans.

Conclusion: Melatonin is definitely an important component that has positive health effects [8 p. 6]. Melatonin is best produced into absorbable melatonin when you consistently follow a sleep and activity regimen. However, there is no significant data on the same effect, without significant risks, when using exogenous melatonin [9 p. 10-13]. Although there is some evidence of melatonin supplementation at different stages of pregnancy, from the initial stage of oocyte development to the end of pregnancy, we do not know enough about its effect on the course of pregnancy itself [9 p. 10-14] [10 p. 11]. Therefore, it is important to remember that while there is no scientific evidence that melatonin is safe during pregnancy, it may carry potential risks, and any woman considering taking melatonin should consult a doctor first.

REFERENCES

- 1) Melatonin: Physiological effects in humans B Claustrat, J Leston Affiliations expand
- 2) Melatonin in Pregnancy: Effects on Brain Development and CNS Programming Disorders Lucas Sagrillo-Fagundes, Eugênia Maria Assunção Salustiano, Philippe Wong Yen, Ahmed Soliman, Cathy Vaillancourt Affiliations

expand PMID: 26654775

3) Melatonin Promotes Uterine and Placental Health: Potential Molecular Mechanisms Luiz Gustavo de Almeida Chuffa, Luiz Antonio Lupi, Maira Smaniotto Cuciello , Henrique Spaulonci Silveira , Russel J Reiter, Fábio Rodrigues Ferreira Seiva Affiliations expand PMID: 31906255

4) Melatonin use during pregnancy and lactation: A scoping review of human studies Tya Vine, Gregory M Brown , Benicio N Frey

5) Melatonin improves the oocyte and the embryo in IVF patients with sleep disturbances, but does not improve the sleeping problems Ozlem Gun Eryilmaz, Aysun Devran, Esma Sarikaya, Fatma Nur Aksakal, Leyla Mollamahmutoğlu, Nedim Cicek

6) Evaluation of the influence of melatonin implants during the gestation period in sheep from a selenium-deficient region Santiago Andrés Joaquín Sánchez, Antonio Jiménez

7) Garcia J.J., Lopez-Pingarron L., Almeida-Souza P., Tres A., Escudero P., Garcia-Gil F.A., Tan D.X., Reiter R.J., Ramirez J.M., Bernal-Perez M. Protective effects of melatonin in reducing oxidative stress and in preserving the fluidity of biological membranes: A review. *J. Pineal Res.* 2014

8) Thomas L, Drew JE, Abramovich DR, Williams LM. The role of melatonin in the human fetus. *Intl J Molec Med.* (1998)

9) Cecon E, Oishi A, Jockers R. Melatonin receptors: molecular pharmacology and signaling in the context of system bias. *Brit J Pharmacol.* (2018)

10) Reiter RJ, Rosales-Corral SA, Manchester LC, Tan DX. Peripheral reproductive organ health and melatonin: ready for prime time. *Int J Mol Sci.* (2013)

11) Acuna-Castroviejo D, Escames G, Venegas C, Díaz-Casado ME, Lima-Cabello E, López LC, et al. . Extrapineal melatonin: sources, regulation, and potential functions. *Cell Molec Life Sci.*

12) Manchester LC, Pilar Terron M, Flores LJ, Koppisepi S. Medical implications of melatonin: receptormediated and receptor-independent actions. *Adv Med Sci.* (2007)

13) THE INFLUENCE OF MELTONINE ON THE ANTIOXIDANT SYSTEM OF THE RAT LIVER IN EXPERIMENTAL NEPHROPATHY

I. O. Kolianyak I. V. Gerush

14) Langston-Cox A, Marshall SA, Lu D, Palmer KR, Wallace EM. Melatonin for the Management of Preeclampsia: A Review. *Antioxidants (Basel)* 2021;10(3):376. doi: 10.3390/antiox10030376. - DOI - PMC - PubMed

15) Lowe SA, Bowyer L, Lust K, McMahon LP, et al. SOMANZ guidelines for the management of hypertensive disorders of pregnancy 2014, Aust. N. Z. J. Obstet. Gynaecol. 2015;55:e1–e29. doi: 10.1111/ajo.12399. - DOI - PubMed

16) Sahu MB, Deepak V, Gonzales SK, Rimawi B, et al. Decidual cells from women with preeclampsia exhibit inadequate decidualization and reduced sFlt1 suppression. *Pregnancy Hypertens.* 2019 Jan;15:64–71. doi: 10.1016/j.preghy.2018.11.003. - DOI – PubMed

17) Changes in concentrations of melatonin, PlGF, and cytokines in women with preeclampsia Ruslan Florovych Savka 1, Andrii Mykolaiovych Berbets 1, S.Pryimak 1, Oleksandr Mykhailovych Yuzko 1, D.Berbets

УДК 5.28:579.861.2.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ БОРОТЬБИ З СИНЬОГНІЙНОЮ ІНФЕКЦІЄЮ

Деркач Світлана Андріївна,

к. м. н. , с. н. с. , завідувачка лабораторії
анаеробних інфекцій

Куцай Наталія Михайлівна,

м. н. с. лабораторії анаеробних інфекцій

Дяченко Валентина Федорівна,

к. б. н., с. н. с. , провідний
науковий співробітник лабораторії
анаеробних інфекцій

Марющенко Анатолій Михайлович,

к. м. н., с. н. с. , провідний
науковий співробітник лабораторії
анаеробних інфекцій,

Державна установа «Інститут мікробіології та імунології
ім. І. І. Мечнікова Національної академії медичних наук України»,
м. Харків, Україна

Анотація: розроблено та запропоновано спосіб отримання синьогнійної вакцини з застосуванням новітнього методу фотодинамічної інактивації бактерій, що дозволяє без зміни антигенного складу клітинних компонентів селективно руйнувати РНК та ДНК бактерій-кандидатів, забезпечуючи тим самим специфічну імуногенність. Розроблені даним способом вакцини перспективні як для профілактики захворювання так і для аутовакцинотерапії.

Ключові слова: синьогнійна вакцина, фотодинамічна інактивація бактерій.

Серед перспективних напрямків боротьби з синьогнійною інфекцією можна назвати наступні: пошук нових антибіотиків; удосконалення препаратів-бактеріофагів, для отримання яких необхідним є випуск вітчизняних препаратів, до складу яких буде включено високо-вірулентні штами (у тому

числі адаптовані до регіональних штамів-збудників) з періодичним поповненням музею фагів; дієвий моніторинг фаголізатної активності комерційних препаратів-фагів; підвищення неспецифічної резистентності та формування специфічного імунітету у групах ризику , тощо.

Особливої уваги заслуговує і такий напрямок , як розробка технології виготовлення «локальних» мультиштамових, або моно-вакцин із актуальних штамів (регіональних чи нозокоміальних) для застосування з профілактичною метою та аутовакцин - для лікування хворих та поранених.

Проблемними залишаються підходи до знезараження штамів-кандидатів, адже вимоги при цьому різносторонні : важливо досягти гарантованої загибелі бактерій при збереженні їх антигенного потенціалу, але забезпечити при цьому нешкідливість вакцин, належне очищення від застосованих хімічних препаратів , від токсичних та алергізуючих компонентів, тощо. Не менш важливими є вимоги до складності самої технології отримання вакцини до потреби в дороговартісному обладнанні та реактивах, необхідних при виготовленні та контролі імунопрепарату.

Саме тому, спроби отримати високоефективні синьогнійні мультиштамові вакцини, які застосовувались вченими багатьох країн на протязі десятиліть, так і не увінчались успіхом [1, с. 170; 2; 3, с. 507].

Актуальність розробки імунопрепаратів для профілактики і лікування синьогнійної інфекції лише зростає у зв'язку з високою етіологічною роллю *P.aeruginosa* при гнійно-запальних захворюваннях, в умовах широкої антибіотикорезистентності бактерій, при формуванні нозокоміальної циркуляції збудника, при частих ускладненнях від вражень у воєнний період [4 ; 5, с. 413].

Для створення ефективної синьогнійної вакцини нами був обраний дещо інший підхід.

Вперше був розроблений спосіб отримання синьогнійної вакцини з застосуванням новітнього методу фотодинамічної інактивації бактерій, що дозволяє без зміни антигенного складу клітинних компонентів селективно

руйнувати РНК та ДНК бактерій-кандидатів, забезпечуючи тим самим специфічну імуногенність та відсутність реактогенності імунопрепарату [6; 7] .

Експериментальним шляхом були визначені параметри застосування уніфікованого способу фотодинамічної інактивації штамів-кандидатів *P.aeruginosa* для виготовлення вакцин: у якості фотосенсибілізаторів застосовували рибофлавіну мононуклеотид ($0,17 \pm 0,05$ мг/мл) та вікасол (вітамін К) ($3,33 \pm 0,4$ мг/мл). Опромінення здійснювали двома видами промінів (ультрафіолетовим ($\lambda = 280$ нм) та видимим, від фотополімерної лампи ($\lambda = 450$ нм)).

Для створення ефективної вакцини проти синьогнійної інфекції необхідно визначити та отримати протективні антигени із одного (універсального) або кількох (актуальних на регіональному рівні) штамів *P.aeruginosa*.

Як свідчать численні данні літератури, більшість досліджених фракцій бактеріальної клітини збудника, якщо і володіли імуногенними властивостями, то не забезпечували достатній рівень протективної активності.

Численні дослідження антигенних характеристик синьогнійної палички показують їх широку варіабельність . Так, по ліпополісахаридному антигену (ЛПС) штами *P.aeruginosa* розподіляються на 20 серотипів, а кожен серотип має більше ніж 30 підтипів [3, с. 507] .

Результати експериментального вивчення очищеного гліколіпопротеїна слизу, ліпополісахариду (ЛПС) різних імунотипів, білкових антигенів, тощо, свідчать про наявність протективної активності різних клітинних субстанцій *P.aeruginosa* з різним індексом ефективності [8, с. 47; 9].

Особливе значення має серогрупова варіабельність псевдомонад і неоднозначні висновки до наявності перехресного імунітету при вакцинації і зараженні гетерогенними штамами [10, с. 457].

Аналіз результатів прямих та перехресних дослідів активного захисту мишей, імунізованих моновакцинами та заражених гомологічними і

гетерологічними штамами (через 7 днів після вакцинації, дозою в 3-5 LD⁵⁰ внутрішньочеревним шляхом підтвердив, що моновакцини володіли

достовірно більшими протективними властивостями при інфікуванні гомологічними штамами (специфічний захисний індекс ефективності ІЄ=8-12), чим гетерогенними (ІЄ = 3-5). В обох випадках кількість виживших тварин серед вакцинованих був достовірно вищим (біля 70%) у порівнянні з контрольною групою (невакцинованих мишей) – біля 20 %. Крім того у групах піддослідних тварин навіть при їх загибелі вдавалось продовжити їх життя до 10-15 діб (невакциновані тварини гинули в період 1-3 днів після зараження).

Вивчення показників токсичності та реактогенності отриманих експериментальних серій аутовакцин підтвердило їх нешкідливість для лабораторних тварин (показники життєдіяльності та вага тварин в дослідній групі у порівнянні з контрольною), проявів місцевих чи хронічних алергічних реакцій не зафіксовано [11, с. 45].

Це свідчить про важливість всебічного вивчення імуногенності та протективної активності отриманих таким способом вакцинних препаратів та впровадження їх з метою профілактичної імунізації груп ризику та

ауто вакцинації хворих. Не менш перспективним, особливо у воєнний час, може стати застосування таких антигенних препаратів для отримання гіперімунної плазми та специфічного імуноглобуліну (донорських серій крові) для лікування поранених.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Westritschnig K., Hochreiter R., Wallner G. et al. A randomized, placebo-controlled phase I study assessing the safety and immunogenicity of a *Pseudomonas aeruginosa* hybrid outer membrane protein OprF/I vaccine (IC43) in healthy volunteers. *Human vaccines and immunotherapeutics*. 2014. №10 (1). P. 170–183.

2. Appl. 20180016612A1. US. IPC C12P21/005. Method for rapid in vitro synthesis of bioconjugate vaccines via recombinant production of n-glycosylated proteins in prokaryotic cell lysates . № US201715650127, filed. 2017.07.14, publ.18.01.2018.

3. Priebe G.P., Goldberg J.B. Vaccines For *Pseudomonas aeruginosa*: A Long

And Winding Road. *Expert Rev. Vaccines*. 2014. № 13(4). С. 507–19.

4. Yang Pang, Jiagi Bi, Jiagi Shi. Multidrug –resistant *Pseudomonas aeruginosa* Infections pose growing threat to health care-associated infection control in the hospitals of southern China: a case – control surveillance study. *Am J. Infect Control*. 2014. 42(12): 1308-11. Doi: 10.1016/ J.Ajic.2014.08.006. Epub 2014 Oct. 16. PMID: 25444305.

5. Деркач С.А., Городницька Н.І., Куцай Н.М., Габишева Л.С., Спосіб виготовлення аутовакцин із штамів *P. aeruginosa*. The world of science and innovation proceeding of international scientific and practical conference, June 2-4, 2021. P. 413-420.

6. Деркач С.А., Мартинов А.В., Куцай Н.М., Городницька Н.І. Спосіб отримання вакцини для профілактики та лікування псевдомонозів. Патент на корисну модель № 1432248 від 27.07.2020 р.5С.

7. Технологія отримання аутовакцин для лікування синьогнійної інфекції та профілактики нозокоміальних псевдомонозів . Технологія № 0623U 000009 (Деркач С.А., 2022 р.)

8. Е.В. Холодкова, Ю.М. Федотова, Е.С. Станиславский. Экспериментальное изучение протективной активности вакцин из семи иммунотипов *Pseudomonas aeruginosa* ЖМЄИ 8 1987 с.47-50

9. Galapero J., Fernandes S., Carlos J. Peres et al. Exploring the impotence of mixed autogenous vaccines as a potential determinant of lung consolidation in lamb using Bayesian networks. *Preventive Veterinary Medicine*. 2019. Т. 169. P.104693.

10. Vincent J. L. Vaccine Development And Passive Immunization For *Pseudomonas aeruginosa* In Critically Ill Patients: A Clinical Update. *Future Microbiol*. 2014. 9(4). P. 457–63.

11. Деркач С.А., Мартинов А.В., Городницька Н.І., Куцай Н.М., Габишева Л. С. Протективні властивості розроблених зразків фаголізатної синьогнійної вакцини (експериментальні дослідження). *Анали Мечниківського Інституту*. 2021 р. № 1, С. 45-49. ([www. Imiamn.org.ua/journal.html](http://www.Imiamn.org.ua/journal.html)).

ВПЛИВ БУЛІМІЇ НА РОЗВИТОК ЦД 2 ТИПУ В ЛЮДЕЙ З НОРМАЛЬНОЮ, АБО ЗНИЖЕНОЮ МАСОЮ ТІЛА

Марченко Анастасія Сергіївна

Асистент кафедри
Загальної практики – сімейної медицини та внутрішніх хвороб

В'юн Тетяна Іванівна

К.м.н, асистент кафедри
Загальної практики – сімейної медицини та внутрішніх хвороб

Сидюк Ганна Євгенівна

Студентка

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Вступ. На сьогоднішній день взаємозв'язок між ожирінням і розвитком цукрового діабету 2 типу відомий не тільки лікарям, а й більшості громадянам різних країн. Про це ми дізнаємось з різних джерел. Тож низькокалорійну дієту та фізичні навантаження задля зниження маси тіла вже давно запровадили в протоколи лікування й профілактики ЦД. Але не дивлячись на це, за даними Міжнародної діабетичної федерації, ще з 2011 року спостерігається тенденція до збільшення захворюваності на ЦД (рис. 1).

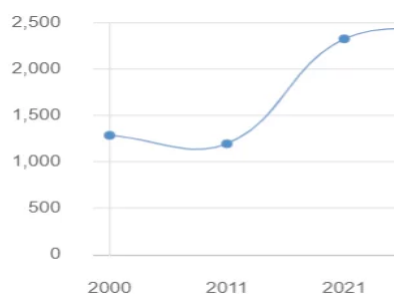

Рис. 1. Кількість зареєстрованих хворих на ЦД у світі (рік, млн.)

За даними ВООЗ цукровий діабет знижує реактивність організму, через що в 2-3 рази скорочується тривалість життя. Саме тому пошук нових факторів впливу на розвиток ЦД 2 типу не втрачає актуальності і сьогодні. Розгляньмо інше поширене захворювання, як булімія, яке може супроводжуватись

нормальною, або зниженою масою тіла. Воно теж впливає на обмін речовин. Тож проаналізуємо взаємозв'язок між цими двома хворобами.

Мета роботи. Дослідити вплив булімії в людини з нормальною, або зниженою масою тіла на розвиток ЦД 2 типу.

Матеріали та методи. Статистичні дані зареєстрованих хворих на ЦД у світі 10-го Diabetes Atlas International Diabetes Federation (Міжнародної діабетичної федерації) та патогенетичний аналіз булімії.

Результати обговорення. Для того, щоб дослідити вплив булімії на розвиток ЦД 2 типу, розгляньмо її патогенез та клінічні прояви. Для булімії характерно:

По-перше, неконтрольоване вживання легко засвоюваної їжі, яке супроводжується блюванням. Через це цукор встигає потрапити в кров, оскільки під дією ферментів слини, вуглеводи починають розщеплюватись ще у ротовій порожнині до оліго- й моносахаридів. Через це вони швидше засвоюються, ніж білки, жири та деякі вітаміни. Через стимулювання блювоти їжа швидко повертається назад і як наслідок білки, жири, частина вітамінів не встигає засвоїтись, що призводить їх дефіциту. Через надмірне надходження цукру в кров, підшлункова залоза перенавантажується й не встигає постійно швидко виділяти достатню кількість інсуліну. Як наслідок підвищується рівень глюкози в крові. А оскільки білки не встигають засвоїтись, м'язова тканина починає зменшуватись у розмірах, як наслідок зменшується кількість GLUT-4, який частково розташовується в м'язовій тканині й допомагає глюкозі разом із інсуліном потрапити в клітину. Через недостатню кількість цих білків-транспортів глюкоза з інсуліном не можуть потрапити в клітину й лишаються в крові.

По-друге, в людини виникає відчуття провини за переїдання. Вона починає переживати й нервувати, через що рівень адреналіну підвищується. Цей гормон пригнічує вироблення інсуліну, і як наслідок зростає рівень глюкози в крові.

По-третє, нервозність людини та недостатнє надходження білків, жирів,

вітамінів та мінералів проваюють посилену секрецію греліну, який відповідає за відчуття голоду. Як наслідок в людини збільшується апетит, вона починає вживати ще більше легкозасвоюваної їжі, якої позбавляється за допомогою блювоти й виникає замкнуте коло.

Висновки. На підставі статистичних даних кількості зареєстрованих хворих на ЦД у світі 10-го Diabetes Atlas International Diabetes Federation, а також на підставі патогенетичного аналізу булімії, можна зробити висновок, що хворі на булімію, навіть за нормальною або зниженою масою тіла є групою ризику на ЦД 2 типу. Адже надмірне засвоювання вуглеводів, недостатнє засвоювання білків, збільшене виділення адреналіну, переїдання через відчуття голоду проваюють розвиток цукрового діабету 2 типу.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Атлас діабету IDF. Міжнародна діабетична федерація [Електронний ресурс] – Режим доступу: [//diabetesatlas.org/idfawp](http://diabetesatlas.org/idfawp)
2. Poirier AE, Ruan Y, Volesky KD, King WD, O'Sullivan DE, Gogna P, et al. The Current and Future burden of Cancer Attributable to Modifiable Risk Factors in Canada: Summary of Results. *Prev Med* (2019) 122:140–7.
3. Snowden C, Lynch E, Avery L, Haighton C, Howel D, Mamasoula V, Gilvarry E, McColl E, Prentis J, Gerrand C, Steel A, Goudie N, Howe N, Kaner E. Preoperative behavioural intervention to reduce drinking before elective orthopaedic surgery: the PRE-OP BIRDS feasibility RCT. *Health Technol Assess.* 2020 Mar;24(12):1-176.

МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНА ТОМОГРАФІЯ В ДІАГНОСТИЦІ РАКУ ШИЙКИ МАТКИ

**Негода Юлія Сергіївна,
Євсєєва Діана Денисівна**

здобувачі вищої освіти І медичного факультету
Харківський національний медичний університет

Науковий керівник:

Пономаренко Наталя Сергіївна

старший викладач кафедри медичної та біологічної
фізики і медичної інформатики

Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Актуальність. У всьому світі рак шийки матки (РШМ) є четвертим за поширеністю онкологічним захворюванням у жінок. За статистикою, смертність від РШМ становить приблизно 90% в країнах з низьким і середнім рівнем доходу [1]. Особливо вразливими на захворювання РШМ є жінки, що мають вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) та (або) вірус папіломи людини (ВПЛ). Слід зазначити, що вакцинація проти ВПЛ (дві-три дози за схемою вакцинації), проводиться віком від 9 до 45 років, і є найефективнішим методом боротьби з РШМ [2]. Своєчасний діагноз РШМ зберігає життя жінок, а одним із сучасних діагностичних методів діагностики РШМ є ЯМР-інтроскопія (МРТ).

Вступ. При підозрі на РШМ основною метою діагностики за допомогою МРТ є визначення розмірів та локалізації пухлинного процесу, оскільки надалі це вплине на вибір оптимального метода лікування та на прогноз перебігу хвороби.

МРТ - це сучасний діагностичний метод, який дозволяє отримати внутрішні перерізи тіла без впливу на пацієнта іонізуючим випромінюванням.

Принцип МРТ полягає у можливості клітинних ядер, що знаходяться у магнітному полі, поглинати радіочастотну імпульсну енергію. Досліджувана ділянка розміщується в центрі магніту, всередині якого формується постійне

магнітне поле. Кількість енергії, що поглинається різними видами клітин різна, і це фіксується на резонансному знімку. Отримані данні проходять комп'ютерну обробку, внаслідок чого на моніторі відображаються перерізи органу (поздовжні та поперечні). МРТ дає можливість реєструвати сигнали, що отримуються від ядер клітин будь-якої тканини або органу. Але ця методика найінформативніша для дослідження м'яких тканин [3].

Ціль. З'ясувати оптимальну методику лікування РШМ за допомогою діагностичного метода МРТ.

Матеріали і методи. Проведено всебічний огляд сучасної наукової літератури та достовірних інтернет-джерел, присвячених можливостям сучасних методів медичної візуалізації.

Результати та обговорення. МРТ має численні переваги в порівнянні з таким діагностичним методом, як ультразвукове дослідження (УЗД). Установка МРТ генерує електромагнітні хвилі радіочастотного діапазону. При цьому, оптимальна візуалізація анатомічних деталей досягається за допомогою відповідного налаштування обладнання та правильного вибору площини сканування [4]. МРТ надає можливість отримувати зображення без обмежень у площині дослідження. Цей діагностичний метод надає можливість отримати широкий спектр диференційно-діагностичних зображень. У межах кожної імпульсної послідовності (насичення – відновлення, турбо- та швидке спінове ехо, інверсія – відновлення) інтенсивність сигналу магнітного резонансу (МР) визначається часовими параметрами (час появи ехо-сигналу та період повторення послідовності). Зміна протоколів МР-дослідження, тобто зміна імпульсних послідовностей та часових параметрів, дозволяє досягти високого розширення та контрастності, тим самим оптимізуючи «тканинну візуалізацію». Обмеженням для застосування пацієнтами МРТ є відносно великий час діагностики та досить висока вартість процедури. Протипоказанням для проведення МРТ є наявність штучних серцевих пейсмейкерів, металевих кліпс, накладених на судини, феромагнітних імплантатів та (або) трансплантатів.

Оптимальними для візуалізації новоутворень шийки матки є зображення з використанням T2-вагової імпульсної послідовності МРТ. Виявлення пухлин шийки матки, розміри яких перевищують 1 см, зазвичай не представляє особливих труднощів, оскільки вони часто добре диференціюються від незміненого міометрію та відображаються на T2-ваговому зображенні виглядом нерівномірних ділянок з підвищеним сигналом МР. При пухлинах більших розмірів може відзначатися більш виражена нерівномірність структури пухлини через появу ділянок некрозу [5]. При стромальній інвазії, що не перевищує 5 мм, зображення шийки матки на МРТ може не відрізнятися від зображення у здорових жінок. Завжди слід звертати увагу на товщину шару, що відображає епітеліальне покриття ектоцервікса і ендцервікса; в нормі ця товщина не перевищує 3 мм. Збільшення товщини епітеліального покриву шийки матки може вказувати як на запальні, так і на неопластичні процеси. Для запальних змін характерне дифузне збільшення слизової оболонки на всьому протязі. При наявності інвазивного росту пухлини виявляється порушення зональної анатомії в проекції патологічних змін, тобто відсутність чіткої межі між епітеліальним покривом та фіброзною стромою.

На T1-вагових зображеннях новоутворення шийки матки, як правило, мають такий же рівень сигналу, як і навколишні тканини цервіксу. Постконтрастні T1-вагові зображення в діагностиці РШМ не мають суттєвих переваг порівняно з T2-ваговими зображеннями [6]. Внутрішньовенне введення контрастних препаратів на основі гадолінія призводить до очікуваного підвищення МР-сигналу від параметральної клітковини, що обумовлено багатьма судинами, які проходять через неї, і епітеліальним покриттям цервікального каналу, тоді як інтенсивність шийкової строми не піддається суттєвим змінам. Контрастування дозволяє більш чітко відрізнити зони некрозу в пухлинних масах. У літературі зустрічаються роботи, в яких повідомляється про підвищену інформативність МРТ у виявленні ранніх форм РШМ за використанням швидких T1-послідовностей для оцінки постконтрастних зображень. Однак раннє контрастне підсилення не є патогномонічною ознакою

патологічного ангиогенезу, і може бути обумовлено запальною інфільтрацією або віковими факторами.

Висновки. Загальна діагностична інформація щодо поширення пухлинного процесу у пацієток з РШМ, включаючи глибину інвазії відносно строми шийки матки та параметральної клітковини дозволяє клініцистам розробляти терапевтичну тактику, тобто обирати метод чи комбінацію методів лікування, одночасно визначаючи їх послідовність. Діагностична методика МРТ дозволяє з високою інформативністю як оцінювати локальне поширення РШМ, так і виявляти метастатичне ураження лімфатичних вузлів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sung H, Ferlay J, Siegel RL, Laversanne M, Soerjomataram I, Jemal A, Bray F. Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. *CA Cancer J Clin.* 2021 May;71(3):209-249. doi: 10.3322/caac.21660. Epub 2021 Feb 4. PMID: 33538338.
2. [<https://www.uptodate.com/contents/human-papillomavirus-vaccination#H30>]
3. S. A. Kane, B. A. Gelman. *Introduction to Physics in Modern Medicine.* CRC Press, 2020. – 450 p.
4. *Introduction to Medical Physics / Ed. by S. Keevil, R. Padovani, S. Tabakov, T. Greener, C. Lewis.* – CRC Press, 2022. – 500 p.
5. Ph. Nelson. *Biological physics: energy, information, life.* Student edition, University of Pennsylvania, 2021. 556 p.
6. Kumar JU, Reddy RH, Sinha P, Kodali N, Sreekanth V. MRI Evaluation of Local Extent of Carcinoma Cervix - Is Post Contrast Imaging Needed in Every Case? *J Clin Diagn Res.* 2017 May;11(5):TC15-TC18. doi: 10.7860/JCDR/2017/26811.9839. Epub 2017 May 1. PMID: 28658872; PMCID: PMC5483774.

CHEMICAL SCIENCES

ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND N-ALKYLATION

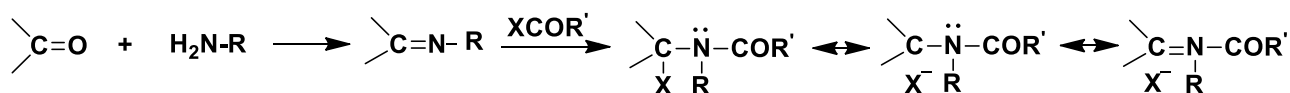
Klimko Yurii Evgenovitch
Koshchii Iryna Volodymyrivna
Levandovskii Igor Anatoliyovych
PhD, Ass.Prof
Levandovskii Svyatoslav Ihorovych
student
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
Kiyv, Ukraine

Introduction Acyliminium salts are electrophilic reagents that potentially allow the introduction of various bulk nitrogen-containing groups in aromatic structures, to synthesize important, but inaccessible by other methods, heterocycles. However, the examples in the literature are limited to only a few cases of C-alkylation of aromatic substrates and the synthesis of 2-azetidinones. In the presented work the range of possible aromatic and heteroaromatic objects for alkylation with various acyliminium salts is expanded. Thus, 1-p-tolyl-N-p-methoxyphenyl-3-oxotetrahydroisoquinoline and 3,4-(2,3-thiopheno)-N-p-methoxyphenyl-5-p-tolyl-2-pyralidone were synthesized. With yields of 54 and 46%, respectively. The fundamental possibility of using acyliminium salts for N-alkylation of aliphatic amines and amino acid esters is shown. Synthesized N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-p-methoxyphenyl)] isopropylamine, methyl esters of N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-n-methoxyphenyl)] glycine, valine, dimethylglycine and adamantiglycine with yields of 53, 49, 47 and 36%, respectively. The structure of all synthesized compounds is proved by physicochemical methods.

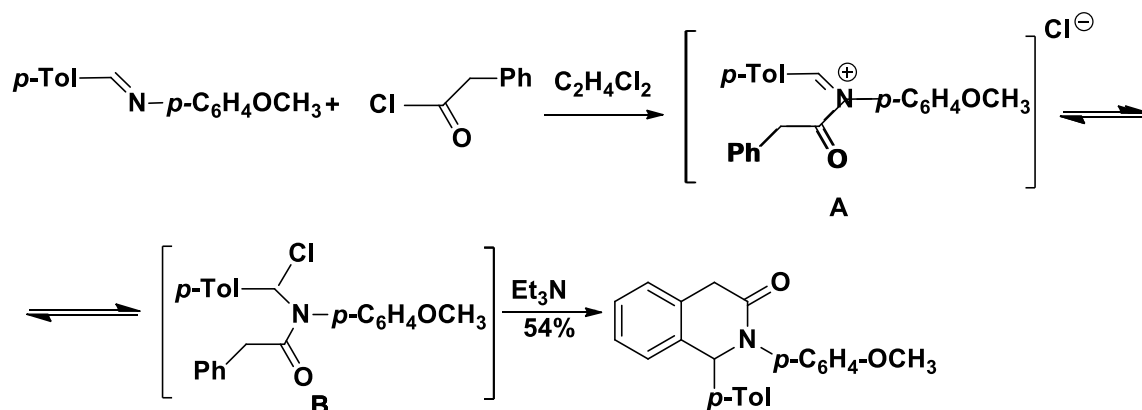
Key words: acyliminium salt, C-alkylation, N-alkylation, triethylamine.

Amidoalkylating reagents, as can be seen from the literature [1, 2], are of great importance for the synthesis of various derivatives of heterocycles by C- or N-alkylation. However, acyliminium salts, which belong to this class of reagents, have been used only for C-alkylation and only in a few cases [2], in particular, for the synthesis of important 2-azetidiones. The aim of the work was both to expand the range of objects for C-alkylation with acyliminium salts and to determine the possibilities of using the latter for N-alkylation.

When considering the reactivity of acyliminium salts, first of all, we must take into account their electrophilic nature. The unshared electron pair of the nitrogen atom, although conjugated to a carbonyl group, still has a significant effect on the C-X bond due to the α -effect.

R, R' = Alk, Ar; X = Hal, O-, N-, S- or P-containing groups.

The contribution of ionic structures undoubtedly depends on the electronic nature of the substituent X, but even for N-1-haloalkylamides in the steady state it is not dominant, although it provides increased mobility of functional substituents X in reactions with nucleophiles. Interestingly, the electrophilicity of amidoalkylating agents can increase significantly in the presence of not only mineral acids or Lewis acids, but also bases. In the latter case, an important role is obviously played by intermediates with active electrophilic ability.

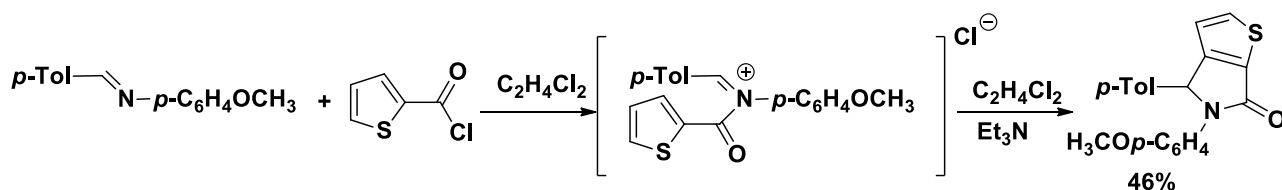
As a reagent in our studies was used acyliminium salt obtained from the corresponding Schiff base and phenylacetic acid chloride according to standard

methods [2]. Such salts are not stable, they exist only in solutions for a limited time.

Advantageously, there is an equilibrium between the ionic structure (A) and the covalent structure (B).

Similar acyliminium salts have been used to alkylate the benzene nucleus [2]. The authors used AlCl_3 as a catalyst. However, when trying to reproduce this experiment, strong tarring was observed and the target product could not be isolated. When Lewis acid was replaced by Et_3N , a 4-hour boiling in dichloroethane gave an alkylation product in 54% yield. The following signals are observed in the PMR spectrum of the isolated compound: methyl group ($\delta = 2.36$ ppm), methoxyl group ($\delta = 3.74$ ppm), methylene group ($\delta = 4.24$, 1H, $j = 3$, 3 Hz, $\delta = 4.87$, 1H, $j = 3.3$ Hz), hydrogen atoms in aromatic cycles ($\delta = 6.79$ - 7.33 ppm). The IR spectrum shows at 1760 cm^{-1} the valence vibrations of the amide carbonyl group.

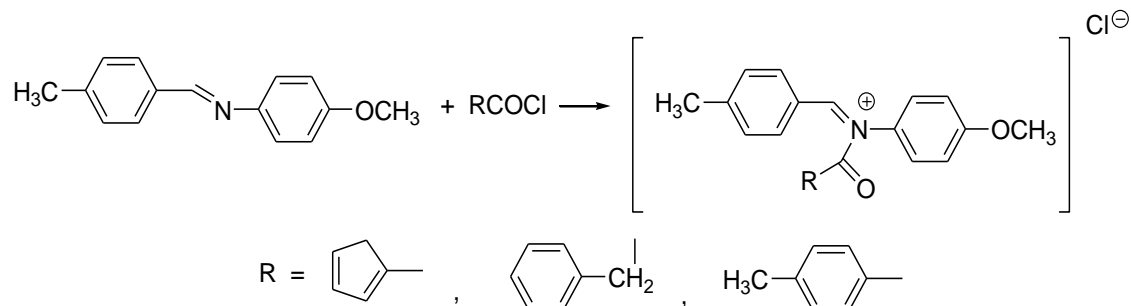
It would be interesting to use the acyliminium salt to alkylate another aromatic system also under the influence of Et_3N . For this purpose, a suitable salt based on 2-thiophenecarboxylic acid chloride was obtained. An experiment was performed where, by analogy with the above, intramolecular alkylation of the thiophene ring to position 3 was allowed. Alkylation to position 5, which could be an alternative as the most favorable, is impossible due to the formation of a double-bonded bridge structure at the bridge head. Substitution to position 4 is not possible for the same reason.

The experiment was performed under the same conditions. The alkylation product was isolated with a yield of 46%. In the PMR spectrum (δ , ppm) of the alkylation product there are signals: methyl group (2.31), methoxyl group (3.82), hydrogen in phenyl nuclei (6.81-7.21), hydrogen in the thiophene fragment (6.53, 1H, $j = 6.6$ Hz, 7.55, 1H, $j = 6.6$ Hz), tertiary hydrogen singlet (7.91). The IR spectrum shows at 1680 cm^{-1} the valence vibrations of the amide carbonyl group. These data prove the structure of the synthesized compound.

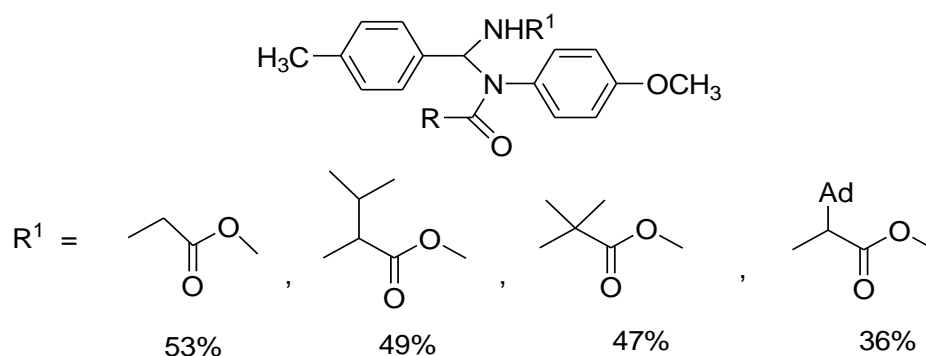
Reaction of acyliminium salts with amino acid esters.

For the first time, the possibility of N-alkylation of amino acids of acyliminium salts with the formation of appropriate N-alkylamides is shown. Yield acyliminium salts were obtained according to the scheme according to the standard method [1, 2].

Development of the method of synthesis of potentially biologically active compounds based on acyliminium salts and natural amino acids.

Synthesis was carried out by boiling reagents in dichloromethane in the presence of triethylamine.

Yield for the corresponding esters are indicated in the scheme. A wide range of diverse radicals. As in the amino acid, and in acylating components leads to a large number of compounds with possible physiological activity. All synthesized substances were identified by spectroscopic methods.

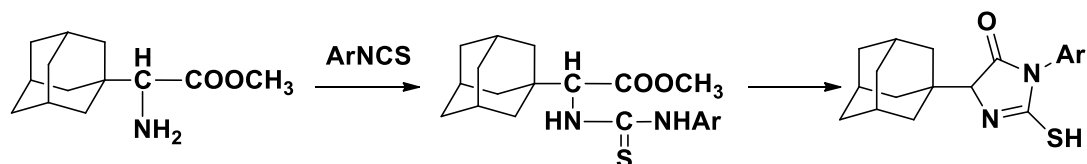
A convenient method of synthesis of potentially physiologically active compounds based on natural amino acids has been developed.

Adamantylcontaining derivatives of natural α -aminoacids.

Adamantylglycin was synthesized by method [3]. As arylisothiocyanates, the following reagents of the company Lankaster were used: phenylisothioate, p-chlorophenylisothioate, 2-naphthylisothioate. Studies of NMR ^1H spectra were performed on the JEOL spectrometer (90 MHz) in CDCl_3 , chemical shifts were

measured in δ -shift. Chromatomass spectra are measured on the Hewlett-Packard 5890-II device with a detector MSD 59771A (capillary 30 m, HP-1, 100-250 °C, 10° / min).

Thiohydantoines are formed by cyclization of α -aminoacids phenylthiocarbamoyl derivatives by acidic agents action. This reaction is used for the determination aminoacids followance of peptides for Edman's. We have found that thioures forming under heating methyl-1-adamantyl glycine ester with various isothiocyanates in benzene give thiohydantoines spontaneously with quantitative yield. The PMR spectrums analysis has shown produced thiohydantoines to exist in solution as thioenol form exclusively. For example, Ar = Ph: 7.8 ppm, SH; 3.57 ppm, singlet CH. The obtained substances could be interesting as matters for biological study.

REFERENCE

1. Bohme H., Hartke K.// Chem. Ber.-1963.-96, №2-S.600-603.
2. Драч Б.С., Броварец В.С., Смолий О.Б.//Синтезы азотсодержащих гетероциклических соединений на основе амидоалкилирующих агентов/ Киев.: Наукова думка, 1992.- 174 С.
3. Krasutsky P.A., Novicova M.I., Semenova I.G. Chim. pharm. 2., 1985. V.19, #17, pp. 825-829.

ЧОТИРИ КОМБІНОВАНІ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ В БРАЗИЛЬСЬКОМУ СТИЛІ НА ТЕМУ ХІМІЇ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Ткач В. В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Кушнір М. В.

Мінакова Т. Г.

Чернівецький міський ліцей №5 «Оріянна», Україна

Петрусяк Т. В.

Чернівецька музична школа №1, Україна

Останнім часом, діти поступово втрачають інтерес до вивчення точних та природничих наук. Це пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, одним із яких є недосконалість традиційного педагогічного підходу до учнів. Одним із засобів зацікавлення учнівської аудиторії до пояснюваного матеріалу є задіяння міжпредметних зв'язків. Хімічний матеріал дозволяє підібрати міжпредметні зв'язки хімії із будь-яким предметом шкільної програми – як природничо-математичного, так і суспільно-гуманітарного та мистецького циклу, включаючи музику, що буде показано у даній роботі.

Тут подані чотири інтегровані хіміко-математичні задачі, в яких з точки зору хімії розбираються музичні інструменти. Описується хімічний склад матеріалів, з яких їх отримують, а також вплив хімічного складу на звучання кожного із них.

1. Як відомо, якість звуку органних труб сильно залежить від корозії - адже чим гірша якість металу, тим більша тенденція до утворення дірок, що змінює напрямок, яким повітря йде через трубу. Це пов'язане з тим, що свинець із сплавів, з яких виробляють труби окиснюється на вологому повітрі за реакцією:

Саме тому органні труби необхідно захищати від корозії і періодично оновлювати

1.1. Збалансуйте рівняння реакції і, знайшовши значення відповідних коефіцієнтів, розв'яжіть рівняння:

$$x^2 - (4a+4c+2d)x - 69b = 0$$

Для відповідної функції знайдіть:

- Область визначення функції
- Область значень функції
- Координати вершини параболи
- Область додатніх та від'ємних значень функції

1) З допомогою теореми Вієта, покажіть, що корені рівняння мають різні знаки.

2) Чи дорівнює позитивний корінь рівняння $\frac{1}{9}$ частині нуклонного числа Плюмбуму

3) Скласти та розв'язати квадратне рівняння, коренями якого є суми коефіцієнтів при реагентах та продуктах реакції.

1.2. Щодо реакції, вкажіть невірне твердження

а) В даній реакції ступінь окиснення змінюють Плюмбум та Гідроген

б) В даній реакції Плюмбум є відновником, а Оксиген – окисником

в) Плюмбум (II) гідроксид відповідає проміжному ступеню окиснення Плюмбуму

г) Плюмбум (II) гідроксид відповідає ступеню окиснення + 1 для Гідрогену

г) Плюмбум (II) гідроксид є нерозчинною у воді основою.

1.3. Посудина в формі призми 35 см заввишки містить за н.у. повітря. В основі призми лежить прямокутний трикутник, сторони якого співвідносяться як $\sqrt{2}:1:1$, а медіана, проведена до гіпотенузи, дорівнює $16\sqrt{2}$ см. Приймаючи об'ємну частку кисню в повітрі як 21 %, знайдіть масу Плюмбум (II) гідроксиду, утворену за реакцією з цього об'єму повітря

1.4. Католицьку Церкву було побудовано в 1808 році, а церковний орган у ній встановили у 1810. Коли в 2010 році орган реставрували, виявили, що за 200 років свинець в трубі кородував на 15 % від початкової маси, а маса самої

труби, в свою чергу зросла до 7070 г. Знайдіть початкову масу органної труби.

2. «Електричним клавесином» є інструмент, в якому дзвоники звучали під дією металевих кульок, що діяли статичною електрикою. Наразі цей інструмент, винайдений де Лабордом ще у 1759 році, зберігається у Національній Бібліотеці Франції в Парижі.

Кожній парі дзвоників відповідала певна висота тону. На дзвоники подавався отримуваний тертям статичний електричний заряд. Натиснення на клавішу заземлювало дзвоник і відключало його від джерела заряду. Молоточок приходив в рух і притягувався до зарядженого дзвоника, бив по ньому і заряджався. Заряд передавався на наступний дзвоник і так далі, поки не була натиснута клавіша. Ефект підсилювався органними трубами.

Статичний електричний заряд вироблявся з допомогою так званої «лейденської банки» або Мушенброкової машини - першого електричного конденсатора, винайденого П. Ван Мушенбруком у 1745 році у Лейдені. Банка була обклеєна ззовні і зсередини металевим оловом і прикрита дерев'яною кришкою. Всередину банки направлявся металевий стрижень. Завдяки «лейденській банці» на дзвонику накопичувався великий заряд – аж до 1 мкКл, тож музика на електроклавесині супроводжувалася іскрами, які очевидці описують як яскравий феєрверк.

Саме лейденська банка пролила світло на електропровідні властивості речовин. Виявилось, що чисті метали і недистильована вода – кращі провідники, ніж спирт та розчин цукру.

2.1. Поясніть, що таке електронний та йонний тип провідності. Чому недистильована вода проводить струм краще, ніж дистильована.

2.2. Щодо провідності, вкажіть невірне твердження

а) Кристали кухонної солі не проводять електричний струм, тимчасом як розплав та водний розчин – ні

б) Розчин хлороводню в воді проводить електричний струм, так само як і розчин хлороводню в сухому бензені

в) Водний розчин цукру не проводить електричний струм, оскільки

цукор – нейонна сполука

г) Олово проводить електричний струм, будучи провідником першого роду

г) Дистильована вода є діелектриком, однак недистильована вода містить в своєму складі йони електролітів, що дозволяє їй проводити струм

2.3. Посудина в формі піраміди 42 см заввишки містить за н.у. водень. В основі піраміди лежить квадрат, при цьому апогема піраміди дорівнює 58 см. Скільки за масою олова та свинцю можна ввести в реакцію щоби заповнити посудину воднем.

3. Одним із недоліків гітари як струнно-щипкового інструменту є обмеженість діапазону. Для виправлення цього недоліку використовують або перелаштування однієї або декількох струн (так звана «скордатура») – зазвичай, басових струн на декілька тонів нижче, додавання нових струн – як, наприклад, у семиструнній гітарі.

Іншим недоліком є нерівноцінність аплікатури для гри у різних тональностях. В результаті чого, на гітарі зі стандартним налаштуванням (мі - сі – соль – ре – ля – мі) технічно складно грати в таких тональностях, як, наприклад, ля-бемоль-мажор, де необхідно використовувати прийом बारे. Цей недолік виправляється використанням особливого приладу, відомого як каподастр, який пересувається на потрібний лад, спрощуючи аплікатуру. Альтернативою є так звана повна скордатура – перелаштування усіх струн зразу. Слово «каподастр» походить від італійського «capotasto», що означає «порожок» або «нульовий лад». Таким чином, виставляючи на гриф каподастр, гітарист ніби переміщує нульовий лад вперед по грифу, транспонуючи мелодію з тональності, в якій грати зручно, у потрібну. Каподастри виконуються з полімерних матеріалів та металевих сплавів - наприклад з алюміній-цинкового сплаву. При цьому ті поверхні, що прямо вступають в контакт з грифом та струнами містять гумову підкладку, що дозволяє зменшити зношуваність струн.

3.1. Трьома реакціями проілюструйте властивості металевих алюмінію

та цинку як активних металів

3.2. Щодо алюмінію та цинку, вкажіть невірне твердження

а) Як алюміній, так і цинк, реагують з кислотами з утворенням відповідних солей та водню

б) Цинк є металом зі змінною валентністю, а алюміній – ні

в) Цинк – один із металів, що використовуються в елементі Якобі-Даніеля

г) Алюміній є активним металом, однак легко пасивується оксидною плівкою

г) 13 г відповідають $\frac{1}{5}$ моль цинку

3.3. Посудина в формі призми $63\sqrt{3}$ см заввишки містить за н.у. водень.

В основі призми лежить прямокутний трикутник, сторони якого співвідносяться як $2:\sqrt{3}:1$, а медіана, проведена до гіпотенузи, дорівнює 32 см. Скільки алюмінію та цинку потрібно для того, щоб заповнити посудину воднем

4. Лади на грифі мають функцію позначення місця затискання струни для відтворення конкретної ноти. Відстань між ладами на грифі називається мензурою і з підвищенням висоти звуку скорочується.

Традиційно тільки декілька останніх ладів були костяними, а в переважній більшості лади були жильними – так само, як і струни – і їх натягував музикант, а не майстер. В електрогітарах традиція співпадіння матеріалу ладів та струн підтримується, тож лади в електрогітарі створювалися з того ж матеріалу, що і струни – ніхрому і нержавіючої сталі. Нержавіюча сталь (корозійностійка сталь) - сталь, стійка до корозії в атмосфері та агресивних середовищах. В гітарних струнах використовується хромвмісна нержавіюча сталь. Хром активніший метал, ніж залізо, тому при контакті з агресивним середовищем вступає в реакцію першим. Зазвичай перед допущанням сталі хромові руди переводять у Натрій дихромат (в формі безводної солі або дигідрату), відновлення якого сажею або коксом відбувається за реакцією:

Отриманий Хром (III) оксид поступово відновлюють коксом до металу.

4.1. Збалансуйте рівняння реакції і, знайшовши значення відповідних коефіцієнтів, розв'яжіть рівняння:

$$x^2 - 4(a+b)x - 6(11+c+d+f)=0$$

Для відповідної функції знайдіть:

- Область визначення функції
- Область значень функції
- Координати вершини параболы
- Область додатніх та від'ємних значень функції.

1) З допомогою теореми Вієта чи формули квадратичної функції, покажіть, що корені рівняння мають різні знаки.

2) Чи дорівнює один із коренів рівняння атомному номеру Хрому?

3) Складіть квадратне рівняння, коренями якого будуть суми коефіцієнтів при реагентах та продуктах реакції.

4.2. Щодо реакції, Натрій дихромату та його кристалогідрату вкажіть невірне твердження

а) 131 г Натрій дихромату відповідає половині моля

б) 149 г Натрій дихромат дигідрату відповідає половині моля

в) В реакції Хром відновлюється від максимального ступеня окиснення до проміжного

г) В реакції Карбон окиснюється до максимального ступеня окиснення

г) В реакції утворюються газоподібні речовини.

4.3. Знайдіть масу води, яку потрібно додати до одного моля Натрій дихромат дигідрату, щоб отримати розчин концентрації 50 %

4.4. При окисненні сажі Натрій дихроматом утворюється газ, що за н.у. заповнює посудину в формі призми 35 см заввишки. В основі призми лежить прямокутний трикутник, сторони якого співвідносяться як $\sqrt{2}: 1: 1$, а медіана, проведена до гіпотенузи дорівнює $16\sqrt{2}$ см. Знайдіть початкову масу Натрій дихромату та його кристалогідрату.

TECHNICAL SCIENCES

УДК 621.396.6.001.63: 621.396.6.001.66

OPTIMIZATION OF PULSE SIGNALS TRANSMISSION

Azarenkov Volodymyr Ilyich,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Smolianiuk Kateryna Romanivna,
student
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute",
Kharkiv, Ukraine

Abstract: The problem of measuring the require ensuring reliable operation of the equipment minimum levels of input pulse signals, taking into account the level of interference and the permissible power of dissipation of the pulse device is proposed to be solved. A methodology has been developed to guarantee reliable transmission of information at the design stages.

Key words: pulse, information, digital signal, optimization, thermal mode, reliability.

It is urged to consider one class of pulsed devices that have a “threshold” input-output characteristic without hysteresis. The question of choosing a trigger pulse is relevant: if it is chosen large enough, then the pulse device will work reliably and return to its initial state. However, in this case, the energy level of the device will increase, which will lead to a change (sometimes significant) in the temperature regime and, accordingly, to a change in its reliability.

If the same trigger pulse level is chosen to be small, the impact of random interference becomes significant and the probability of malfunction might reach unacceptable results.

For a more clear explanation of the task (fig. 1).

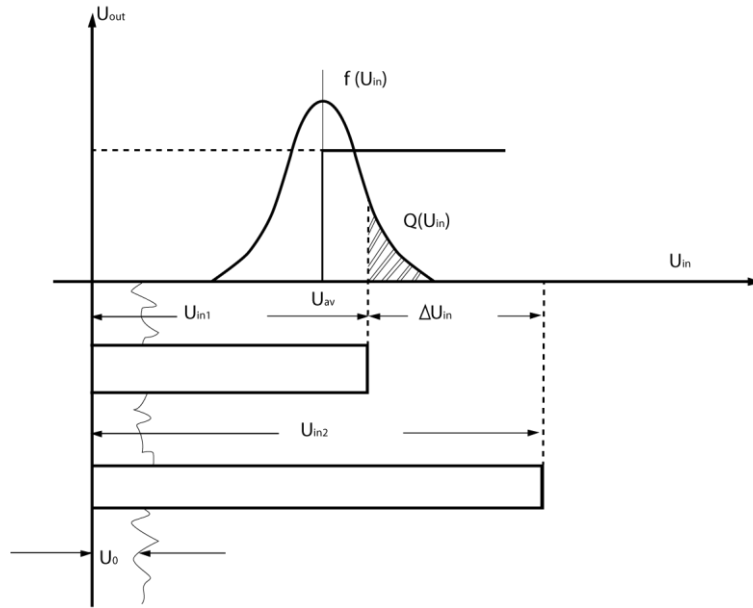

Fig. 1. Trigger pulse selection

When there is an input pulse U_{in} , the probability of device malfunction will be

$$Q(U_{in}) = 1 - \int_0^{U_{in1}} f(U_{in}) dU. \quad (1)$$

This explanation is based on the fact that due to various reasons (temperature fluctuations, power instability, etc.) U_{av} becomes random, distributed with density $f(U_{in})$. To eliminate the possibility of malfunction, the trigger pulse is increased to the value U_{in2} . Obviously, the energy possessed by the input pulse increases proportionally $k\Delta U_{in}^2$. Typically, there are several hundreds or thousands of pulse devices in a product (for instance, in a modern computer), then the total increase in power dissipation ΔW will be

$$\Delta W = k\Delta U_{in}^2 \cdot n, \quad (2)$$

where k – a proportionality factor;

n – a number of pulse devices.

This increase in power dissipation can be removed from the device by convection, thermal conduction or radiation.

Typically, the majority of heat is removed by convection and thermal

conduction. At the same time, the concept of the energy level of the product is introduced, which is defined by the ration

$$Y = \frac{W}{S}, \quad (3)$$

where W – product power dissipation;

S – product surface.

In the case under consideration, the output signal of the pulse device remains approximately unchanged, but the input signal varies. If the surface of the product is known and the energy permissible level Y_{perm} at which the surface of the product has an acceptable temperature is set, then it is possible to define which one can be used for trigger pulses generating:

$$Y_{perm} = \frac{W_{out} + W_{in} + W_0}{S}, \quad (4)$$

where W_{out} – output signal power;

W_0 – power of rest signal and interference;

W_{in} – triggering pulses power.

Otherwise, this expression can be represented as follows

$$W_{in} = Y_{perm} \cdot S - W_{out} - W_0. \quad (5)$$

If the duration of the input signals and the number of pulse devices are known, as well as the duty cycle of the input/output signals, then it is not difficult to calculate the amplitude of the trigger pulse.

For a more rigorous solution, heat removal due to radiation and thermal conduction should be taken into account, then the resulting value of the trigger pulse has to be compared with the interference level (W_0) and the probability of operation $P(U_{in2})$ of a pulse device can be defined:

$$P(U_{in}) = 1 - Q(U_{in}). \quad (6)$$

Consequently, as a result of using the proposed approach when organizing connection, designers of pulse (digital) equipment get the opportunity to calculate the necessary and non-redundant level of the input signal for the product being developed

taking into account its own power dissipation and predict its probabilistic characteristics of failure-free operation. This solution to the problem can significantly reduce the consumption of radio stations and batteries in cell phones, especially in standby modes and when operating in weak signal conditions.

In the case of the release of significant intrinsic thermal energy, which cannot be removed due to natural radiation and thermal conductivity of the design, its excess is easily calculated and removed through additional design solutions and/or forced heat removal measures. In this case, it is possible to use any design direction for electronic equipment or the necessary cooling system can be easily provided along one of the coordinates for a compact construction.

UDK 004.8

**FUNCTIONAL FEATURES OF METHODS AND TOOLS FOR COMPUTER-
AIDED DESIGN OF ARTIFICIAL EMOTIONAL
INTELLIGENCE SYSTEMS**

Bondarchuk Victoria Valeryevna,

Candidate of Technical Sciences,
Head of the Visual Image Recognition Department

Kravchenko Natalia Mikhailovna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher,
Senior Researcher
Institute of Artificial Intelligence Problems, Donetsk

Annotation: The paper presents the functional features of methods and means of computer-aided design of artificial emotional intelligence systems. The analytical review was conducted in order to develop a monitoring information and analytical system of psychoemotional dysfunctions, an automated workplace of the user - an intelligent assistant of information psychoemotional diagnostics with elements of rehabilitation.

Keywords: methods, tools for computer-aided design, artificial emotional intelligence systems

The digital transformation of society is an integral factor of progress. The intensification of all spheres of human activity is associated with an increase in the risks of psychoemotional dysfunctions against the background of stress, decompensation. The human factor has been and remains at the head of digital transformation. Of particular relevance are studies of unsolved problems of cognitive dysfunctions and brain patterns, such as affects, qualia, the possibility of emotional diagnosis and rehabilitation. The lack of research on these problems has contributed to the conduct of scientific research to solve them. The purpose of the research is to develop the scientific foundations of means and methods for determining the functional indicators of an object in the process of psychoemotional diagnostics based

on instrumental tools, the practical use of the decision-making system of artificial emotional intelligence as an effective means for assessing the positive intellectual functional impact on the object, determining the choice of optimal solutions for self-regulation of psychoemotional states of the individual [1, p. 178].

Carol Riff has developed a model and scale of psychological well-being, the meaning of which is in the subjective self-perception of the integrity and meaningfulness of an individual's being. This concept characterizes the area of experiences and states characteristic of a healthy personality. There are two concepts of the main approaches to understanding psychological well-being: hedonistic and eudaimonistic. The hedonistic approach defines well-being as the achievement of pleasure and the avoidance of displeasure, while pleasure is understood not only as bodily pleasure, but also as satisfaction from achieving meaningful goals. The eudaimonistic approach considers psychological well-being as the fullness of a person's self-realization in specific life circumstances. A model of psychological well-being, which includes six main components: self-acceptance, relationships with others, having a goal in life, independence, mastery, personal growth. The model allows you to assess the severity of the main components of psychological well-being; it is a detailed test of 84 questions. The results of processing the responses of the subjects found that psychological well-being is closely related to the meaningfulness of life, the value-semantic sphere and motivation [2].

The theory of S. Lubomirski is an express test that measures the level of subjective well-being of the subject. The happiness scale correlates fairly well with the life satisfaction scale of Diener, which indicates the relationship between the constructs of life satisfaction (cognitive assessment of the correspondence of actual life circumstances to desired ones) and subjective happiness (emotional reflection of this assessment). e. Diener developed the Life satisfaction scale, a short screening questionnaire designed for mass surveys of respondents about the degree of subjective satisfaction with their lives. Proposed by E. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen and S. Griffin in 1985, adapted by D.A. Leontiev and E.N. Osin in 2003 in Russian. The technique is suitable for individual self-assessment of the state, as

well as for mass analysis of the population, collective, community. Subjective Vitality Scale (Ryan, R.M., & Frederick, C. M., 1997) is based on the philosophical teachings of the East, the idea of physical and psychological well-being occupies a central place. In China, this is the concept of "Qi", which partly reflects the vitality and energy that is the source of life, creativity and harmony. In Japan, the concept of Ki similarly draws energy and power that can be controlled, and which is related to physical and mental health. A large number of wellness practices aimed at developing and strengthening vital energy (acupuncture, reiki, yoga, herbal treatment) prove the importance of concepts related to vitality in Eastern thinking. In these approaches, vitality is presented as an active internal force that supports mental and physical health. Selye [1956], in the theory of stress developed by him, suggested that people have a limited amount of adaptive energy, which is necessary to maintain health. He believed that people use this energy when faced with various stressors, and it represents the most important factor of resistance to stress and adaptability of the body [3].

Ryan and Frederick define vitality as a conscious experience of a person's fullness of energy and life and consider it as a reflection of a person's physical (organizational) and psychological well-being. There are two types of optimism that reflect different aspects of a person's constructive thinking: dispositional optimism (generalized positive or negative expectations about the future) and optimistic attributive style (the style of explaining positive and negative life situations. The method of testing dispositional optimism or the test of life orientation, developed by Ch. Carver and M. Scheyer, based on the model of behavioral self-regulation and the theory of motivation as expected value [4].

Two most important conditions of motivation: the attractiveness of the result, belief in its achievability (expectations about the future). Martin Seligman and Lin Abramson proposed a methodology of optimistic attributive style in which people explain to themselves the causes of various events; this concept is key in the theory of learned helplessness and depression. In the attributive theory of achievement motivation, Bernard Weiner identifies three parameters underlying the perceived

causes of success and failure: the causality locus parameter, characterizes the internality/externality of the cause in relation to the subject; the stability parameter, characterizes the constancy and immutability of the cause; the controllability parameter characterizes the measure of controllability of the perceived cause; intentionality (or intention) and globality. With an optimistic attributive style, successes are perceived as stable, global and controlled, and failures as temporary (random), local and changeable (controlled). The optimist sees failure as a difficult task to be solved, not a danger or threat. With a pessimistic style of explanation, a person considers the negative events happening to him as caused by permanent and broad causes (it will last for a long time and will affect most of his life) and is not inclined to believe that he can control them. Luck, on the contrary, is perceived as temporary, accidental, independent of them [5].

In a number of studies (K. Peterson, M. Seligman, J. Veillant, etc.) it is shown that people with an optimistic style of explanation have better health and a higher life expectancy than people with a pessimistic style of explanation. The connection between pessimistic attributive style (PAS) and depression has been repeatedly proven. In addition, according to Seligman, "pessimism negatively affects many types of human activity," is an integral part of depression, and is amenable to correction. M. Seligman and A. Ellis have developed a series of techniques for changing destructive reactions to life events. One of the most famous is the ABCDE method proposed by A. Ellis. According to this method, when faced with a negative event (A – activating event), a person evaluates it by following his ideas (B – belief), which in turn cause various negative emotional and behavioral consequences (C - consequences). Cognitive therapists suggest challenging these beliefs (D - discussion) and building a new effective philosophy (E – effective philosophy). In recent years, cognitive therapy, which teaches the client to challenge and get rid of destructive and negative thoughts, has become one of the most popular types of psychotherapy.

Cognitive therapy teaches a person the following skills: to track automatic thoughts that usually go unnoticed; to pay attention to explanations of negative events

that are permanent, comprehensive and personal in nature, and record them; to analyze, question and refute destructive automatic thoughts; to find so-called thinking errors (for example, too broad generalizations); to search for alternative explanations of events and use them in discussions with your automatic thoughts; find explanations that are appropriate in a certain situation (for example, not to blame yourself for events that cannot be controlled); control not only what a person thinks, but also when, distract from gloomy thoughts, and write down the thoughts that arise and promise yourself to return to them at a predetermined time; replace negative automatic thoughts with positive ones.

The test of D.A. Leontiev's methodology "Purpose in Life" was developed on the basis of Viktor Frankl's theory of striving for meaning and logotherapy in order to empirically test ideas about existential vacuum and noogenic neuroses. The essence of these ideas is that the failure of a person to find the meaning of his life (existential frustration) and the resulting sense of loss of meaning (existential vacuum) are the cause of a special class of mental illnesses — noogenic neuroses, which differ from the previously described types of neuroses. When processing the results, the answers are grouped into five subscales, which are interpreted as follows: goals in life, emotional saturation of life; the effectiveness of life, or satisfaction with self-realization (assessment of the passed segment of life); locus of control – I (I am the master of life) (the idea of myself as a person who builds life in accordance with his goals or disbelief in the ability to control the events of one's life); the locus of control is life, or the controllability of life.

The questionnaire of D. A. Leontiev and D.V. Sapronov "Striving for change" contains measurements of personal dynamism – a characteristic of personality, including: the ability to accept changes in life, the willingness to actively and independently bring them, the ability to take conscious risks.

D. McLane's methodology (uncertainty tolerance scale) is a questionnaire for determining a person's tendency to strict regulation of life and full awareness of what is happening, or openness and uncertainty. Measures the willingness to engage in uncertain (new or non-unambiguous interpretation) situations and the idea of the

ability to successfully act in them.

The questionnaire of tolerance to uncertainty was developed by T.V. Kornilova (2009), analyzes a person's ability to accept conflict and tension arising in a situation of duality, to resist the inconsistency of information, to accept the unknown, accepting the novelty and uncertainty of situations and able to act productively and manage multiple interpretations of stimuli. The indicators on the questionnaire are associated with depression, anxiety and psychosomatic symptoms, activity in communication, leadership, a sense of interpersonal security, the attitude of his parents to the subject.

The test of resilience (existential courage) developed by Salvatore Maddi is devoted to the research of psychological factors contributing to successful coping with stress and reducing (or even preventing) internal tension, overcoming constant basic anxiety manifested in a situation of uncertainty and the need for choice. Resilience (hardiness) is a system of beliefs about yourself, about the world, about relationships with the world. It includes three relatively autonomous components: commitment is defined as "the conviction that involvement in what is happening gives the maximum chance to find something worthwhile and interesting for the individual"; control is the conviction that the struggle allows you to influence the outcome of what is happening, even if this influence is not absolute and success is not guaranteed; taking a risk (challenge) is a person's conviction that everything that happens to him contributes to his development through knowledge extracted from experience, no matter whether positive or negative.

Albert Bandura developed a method for assessing self-efficacy within the framework of his socio-cognitive theory. The author's hypothesis is based on four sources of self-efficacy: specific successes perceived by an individual; observations of someone else's experience; verbal influences; perceived emotional arousal; success in solving certain tasks. This success serves as the best means of therapy for insufficient self-efficacy.

The method of measuring the subjective feeling of personal effectiveness was created by Schwarzer Ralph and Matthias Yerusalem. The Spielberger anxiety scale

is an informative way of self-assessment of the level of anxiety at the moment (reactive anxiety as a condition) and personal anxiety (as a stable characteristic of a person).

The only technique that allows differentiated measurement of anxiety both as a personal property and as a condition is the technique. The Beck depression scale was developed on the basis of clinical observations, which made it possible to identify a limited set of the most relevant and significant symptoms of depression and the most frequent complaints made by patients.

According to Beck's cognitive model of depression, a depressive state is defined by a triad: a negative image of oneself, a negative image of one's functioning in the present, and a negative image of the future. According to the test results, it is also possible to evaluate separately the severity of 21 symptoms of depression: mood, pessimism, feeling of failure; dissatisfaction, guilt, feeling that I will be punished; self-loathing, ideas of self-blame, suicidal thoughts; tearfulness, irritability; violation of social ties; indecision; body image, loss of performance, sleep disturbance, fatigue, loss of appetite, weight loss, body sensations, loss of libido.

A. Beck's hopelessness scale measures the severity of negative attitudes towards the subjective future in adults and adolescents. Developed by A. Beck and a group of his collaborators at the Center for Cognitive Therapy at the University of Pennsylvania Medical School (USA). The authors followed the concept of Stotland, in which hopelessness is considered as a system of cognitive schemes, a common feature of which are negative expectations about the near and distant future.

The Zimbardo Time Perspective questionnaire allows you to evaluate the interaction with time - an important characteristic of human experience. The questionnaire consists of 56 items, the answers to which are distributed on a 5-point Likkert scale.; allows you to determine the values of 5 indicators: the factor of perception of the negative past, the degree of rejection of one's own past, causing disgust, full of pain and frustration; the factor of perception of the positive past; the degree of acceptance of one's own past, in which any experience is an experience that contributes to development and brought to the present state; the factor of perception

of the hedonistic present. The methodology is aimed at assessing the attitude of a person to the surrounding reality in general, as well as to himself, his experience and future prospects.

The modern system - hardware and software complex "Detektron", developed by the International Academy of Lie Research "Detekt" performs the following functions: recognition of human emotions online, diagnosis of a person's psychotype and his basic line of behavior online, diagnosis of a person's physiological state in real time, making a preliminary medical diagnosis; determination of a metaprogram profile, conducting psychodiagnostics of the interviewee online; fixation of behavioral reactions and signs of lying via video stream (contactless lie detector); analysis of the behavior of large crowds of people (crowds on the street, stadiums, public events, etc.) in order to identify hotbeds of excitement and increased manifestation of certain emotions online; determination of the type of thinking of a person and prediction of his behavior; scoring structured questionnaire conversations with the simultaneous offer of suitable options for continuing the interview or a model for obtaining recognition; analysis and control of the physiological state of a person.

The EmoDetect software developed by Neurobotics (Zelenograd) allows you to determine a person's psychoemotional state from a sample of images.

The program is designed to register (record) a person's face and determine his emotional state, allows you to work in real time.

The classifier of the EmoDetect program recognizes up to 20 informative local facial features that characterize a person's psycho-emotional state (ASM). The developed emotion classifier allows you to determine 6 basic emotions: joy, surprise, sadness, anger, fear, disgust, taking into account the limitations.

The accuracy of emotion detection is 80-85%. The EyeTech eye tracking system is supported. Thanks to this integration, it became possible to synchronously register not only the emotional state of respondents, but also to understand where they were looking at the screen during the presentation of stimuli. To use the EmoDetect program by external applications, the EmoDetect API software interface

has been created, which allows you to get information about available web cameras and starts recognition.

Neurodata Lab is a project company and research laboratory in the field of affective sciences and cognitive technologies. Neurodata Lab specializes in the development of systems for the recognition and synthesis of emotions, detection and analysis of movements, non-invasive methods for measuring physiological signals, collection and analysis of affective data. The company is a competence center in the field of emotional artificial intelligence and affective sciences and operates in international markets, has representative offices in Russia, Italy, Switzerland and the USA.

Neurodata Lab's emotion recognition software does not require wearable sensors or special equipment other than a webcam and microphone. The technology detects, recognizes and analyzes emotional and social behavior using neural networks, computer vision and deep learning methods. Neurodata Lab's key technology allows the recognition of 20 affective and cognitive states.

The fundamental basis of Neurodata Lab technology for emotion recognition is: Face Tracker (recognition of the face in the frame, as well as its individual elements (the position of the eyes, mouth, nose, and other neural network features that do not lend themselves to conventional interpretation)); diarization to determine the presence of human speech in the audio stream, as well as to isolate the speaker's voice if several voices are present at the time of speech; Eye Tracker (data extraction about eye movement); multimodal affective dataset RAMAS; Emotion Miner Data Corpus (multimodal emotional video dataset collected based on the results of the Emotion Miner platform; Emotion Miner Data Corpus.

Emotion Miner, a global platform for online annotation of video files, allows the collection, markup, analysis and processing of emotional data based on English-language video fragments extracted from existing public content. The FindFace software product (NtechLab) allows emotion detection by photography thanks to EmotionNet Challenge algorithms.

The conducted research of methods and tools for emotion recognition

confirmed the need to solve urgent problems of drug-free rehabilitation in innovative systems with artificial emotional intelligence.

REFERENCES

1. Bondarchuk, V. V. Artificial Emotional Intelligence management system: diagnostics and rehabilitation [Text] / V. V. Bondarchuk // Proceedings of the International University Forum «Practice Oriented Science: UAE – Russia – India». – Dubai, UAE. – 19 September 2023. – 200 p. – P. 178–180. – DOI 10/34660/TNF.2023.30.67.236. – UDC 002.6:004.415.048.65. – ISBN 978-5-905695-87-95.
2. https://h.amazingsoftworks.com/ru/company/habr_career/blog/465153/
3. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-99579-3_52
4. <https://temofeev.ru/info/articles/kompyuternoe-zrenie-vidit-emotsii-puls-dykhanie-i-lozh-no-kak-postroit-na-etom-startap-razgovor-s-ne/>

УДК 681.5

ЛІНЕАРИЗОВАНА МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПІДГРІВНИКА З ПРОМІЖНИМ НОСІЄМ

Василенчук М. З.

Аспірант

Івано-франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: Для підігріву нафти під час виробництва нафтопродуктів використовуються різні способи підігріву сировини. Одним з таких є підігрів нафти з допомогою проміжного теплоносія. Носій (вода) нагрівається при спалюванні попутного (технологічного) газу і через поверхню теплообміну віддає тепло технологічному потоку. Дані рівняння дозволять визначити ключові параметри, які є необхідними для створення математичної моделі підігрівника з проміжним теплоносієм.

Ключові слова: Теплова модель, лінеаризація, підігрівник, проміжний теплоносій, ефективність

Математична модель підігрівника з проміжним теплоносієм дозволяє описати теплові процеси, які відбуваються у пристрої для передачі тепла від джерела до споживача через використання проміжного середовища. Основними компонентами такої моделі є підігрівник, проміжний теплоносій та споживач тепла. Розглянемо основні рівняння цієї моделі.

Рівняння теплової провідності для підігрівника.

Підігрівник може бути представлений як однорідне тіло з певним об'ємом і теплоємністю. В [1, с. 87] рівняння енергетичного балансу для робочого середовища визначається як [швидкість накопичення тепла]=[прихід тепла]+[конвекція тепла] - [відвід тепла]. Визначимо зміну температури середовища з часом за наступною формулою:

$$\rho \cdot C_p \cdot V \cdot \frac{dT}{dt} = Q_{in} - Q_{out},$$

Де ρ - густина матеріалу підігрівника,

C_p - специфічна теплоємність матеріалу,

V - об'єм підігрівника,

$\frac{dT}{dt}$ - зміна температури з часом,

Q_{in} - тепло, яке надходить від джерела нагріву,

Q_{out} - тепло, яке відводиться від підігрівника до проміжного носія.

Рівняння теплової провідності для проміжного теплоносія.

Рівняння енергетичного балансу для проміжного теплоносія (води) [1, с. 88] визначається як [швидкість накопичення тепла водою]=[тепло від димових газів] - [конвекція від води до продукту]. Визначимо зміну температури проміжного теплоносія за формулою:

$$\rho_f \cdot C_{pf} \cdot V_f \cdot \frac{dT_f}{dt} = Q_{in} - Q_{out} - Q_{loss}$$

Де: ρ_f - густина проміжного теплоносія,

C_{pf} - специфічна теплоємність проміжного теплоносія,

V_f - об'єм теплоносія,

$\frac{dT_f}{dt}$ - зміна температури теплоносія з часом,

Q_{loss} - теплові втрати через теплопровідність і конвекцію від теплоносія до навколишнього середовища.

Рівняння теплового балансу процесу спалювання.

Тепловий баланс процесу спалювання [1, с. 89] розраховується наступним чином [швидкість накопичення тепла у димових газах]=[тепло спалювання палива] - [передача тепла від димових газів воді] -[відхід тепла з димовими газами]. Розрахуємо рівняння теплового балансу за наступною формулою:

$$Q_{out} = m \cdot C_p \cdot \frac{dT_{out}}{dt}$$

Де: m - маса споживача тепла,

C_p - специфічна теплоємність матеріалу,

$\frac{dT_{out}}{dt}$ - зміна температури теплоносія з часом,

Ці рівняння утворюють систему диференціальних рівнянь, яка може бути вирішена чисельно для визначення зміни температур у підігрівнику, проміжному теплоносії та споживачі тепла з плином часу. Модель також може бути покращена для врахування додаткових факторів, таких як теплові втрати через ізоляцію, теплова ємність трубопроводів, інших джерел тепла та теплового опромінення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горбійчук М. І., Когутяк М. І., Гарасимів В. М. Математична модель підігрівника з проміжним теплоносієм. Методи та прилади контролю якості. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2021. №2(47). С. 83-96.
2. Михеев М. А., Михеева И. М. Основы теплопередачи. Изд. 2-е, стереотип. М. : «Энергия», 1977. С. 344

**АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗПІЗНАВАННЯ
ФЕЙКОВИХ НОВИН У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

Короленко Олег Олександрович

аспірант кафедри комп'ютерних наук

Яровий Андрій Анатолійович

доктор технічних наук, професор,

завідувач кафедри комп'ютерних наук,

Вінницький національний технічний університет,

м. Вінниця, Україна

Яровий Анатолій Михайлович

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Вінницький державний педагогічний університет

імені М. Коцюбинського,

м. Вінниця, Україна

Анотація. Важливим завданням інформаційного суспільства на сучасному етапі є розробка та удосконалення методів, які б дозволили оперативно аналізувати ресурси, оцінювати надійність та якість представлених у них даних, тому дана проблематика стала темою для подальшого дослідження.

Ключові слова. Фейкові новини, web-ресурс, інформаційні технології, системний та порівняльний аналіз, контент.

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. призвів до того, що сучасна людина активно стикається із великими динамічно змінюваними потоками інформації, одним із невід'ємних елементів яких є фейкові новини, що мають значний вплив на свідомість людей. Fake news – контент, який частково або повністю не відповідає дійсності, але, тим не менш, публікується в новинах. Важливо те, що обсяги подібного контенту досягли критичних значень – це відкриває можливість

маніпулювання інформацією та її сприйняттям [1-6].

Зважаючи на аналіз останніх досліджень у даній сфері, можна стверджувати, що використання інтелектуальних інформаційних технологій є ключовою умовою у розпізнаванні фейкових новин, та головним фактором протидії поширенню подібного контенту у мережі Інтернет [7-11].

Мета роботи. Метою дослідження є аналіз підходів до розпізнавання фейкових новин та формування рекомендацій для удосконалення процесу розпізнавання фейкових новин у мережі Інтернет.

Матеріали та методи. Для вирішення поставлених задач використовувалися як класичні, так і відносно нові методи дослідження:

1. Для отримання основних наукових результатів застосовувався системний та порівняльний аналіз;

2. Для можливості створення комплексу моделей використовувався збір, систематизація та аналіз науково-технічної інформації про предметну область фейкових новин;

3. Для створення алгоритмів аналізу та оцінки джерел застосовувався об'єктно-орієнтований підхід та структурний синтез;

4. Для спростування неправдивої інформації використовувалася експертна оцінка.

Результати та обговорення. Важливим завданням інформаційного суспільства на сучасному етапі є розробка та удосконалення методів, які б дозволили оперативно аналізувати ресурси, оцінювати надійність та якість представлених у них даних. Однак, наразі проблематика боротьби з фейковими новинами не має остаточного вирішення. Відомі технології виявлення і протидії фейкових новин у мережі Інтернет не відповідають вимогам за швидкістю, повнотою, точністю опрацювання інформації та адекватністю формування висновку.

Для пересічних користувачів питання достовірності новин пов'язане з питанням ідентифікації, безпечної передачі інформації, контролю доступу, тому люди схильні ставити під сумнів інформацію з неперевірених джерел,

якими здебільшого є web-ресурси. Так як штатні заходи не забезпечують належного рівня безпеки, то користувач вдається до свого особистого аналізу для оцінки інформації.

Досліджуючи дану тему, визначено, що найважливішим елементом будь-якого web-ресурсу є його контент, тобто наповнення. До контенту відносять текст, графіку, відео-, аудіо- та іншу інформацію. Якісне наповнення web-ресурсу дуже впливає на кінцеву думку про достовірність інформації для користувачів.

Аналізуючи існуючі дослідження в даному напрямку, можна на початковому етапі визначити загальну групу методів, що сприятимуть виявленню фейкових новин: кількісні та якісні [9, 12].

Кількісні методи дозволяють оцінити web-сайт у «цифрах», тобто у кількісному вимірі. Вони показують, скільки структурних одиниць було задіяно у створенні сайту. Оцінюється кількість слів, щільність та розмір тексту, наявність ключових слів.

Якісні методи дозволяють оцінити контент сайту з точки зору користувача. Звертається увага на рівень викладення матеріалу, його точність і унікальність, оцінюються легкість подання інформації та актуальність.

Важливим елементом, на думку авторів, також є виділення таких властивостей протидії фейковим новинам в мережі Інтернет:

- оперативність – час, необхідний для боротьби з недостовірною інформацією;
- обґрунтованість – сукупність врахованих параметрів для обраних об'єктів впливу і контрзаходів у процесі протидії;
- споживання ресурсів – ймовірність того, що кількість використаних ресурсів не перевищуватиме дозволеного значення.

Висновки. В умовах розвитку інформаційних технологій, які мають великий потенціал до поширення, фейкові новини стало важко ефективно розпізнавати, а інформаційні технології для визначення фейкових новин потребують постійного удосконалення.

В зв'язку з існуючою проблематикою, актуалізується удосконалення існуючих та розробка нових моделей, алгоритмів, методів в сукупності для забезпечення вирішення актуальної науково-технічної задачі підвищення ефективності технології розпізнаванні фейкових новин на web-ресурсах у мережі Інтернет.

В якості рекомендації для подальшого розвитку теми, на думку авторів, слід розширити клас моделей, методів і алгоритмів аналізу авторів новин, аналізу поширення новин у мережі Інтернет, інтеграції автоматичних механізмів протидії фейковим новинам в існуючих системах, комбінованого застосування моделей та методів інтелектуальних інформаційних технологій [9-12].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію [Електронний ресурс] / М. О. Кіца // Наукові записки [Української академії друкарства]. - 2016. - № 1. - С. 281–287. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_37
2. Fake News, Lies and Propaganda: How to Sort Fact from Fiction – Research Guides at University of Michigan Library. – <https://guides.lib.umich.edu/fakenews>
3. Fake News and Information Literacy – Research Guides at University of Oregon Libraries – <https://researchguides.uoregon.edu/fakenews/>
4. What is fake news, misinformation, and disinformation? – Research Guides at National Library of Australia – <https://www.nla.gov.au/faq/what-is-fake-news-misinformation-and-disinformation>
5. Fake News, Misinformation & Disinformation – Library Guides at University of Washington Libraries – <https://guides.lib.uw.edu/bothell/news/misinfo>
6. How to spot fake news: Identifying propaganda, satire, and false information – Research Guides at Simon Fraser University – <https://www.lib.sfu.ca/help/research-assistance/fake-news>

7. David M. J. Lazer et al. ,The science of fake news. – Science 359,1094-1096 (2018). DOI:10.1126/science.aao2998 – <https://www.science.org/doi/10.1126/science.aao2998>
8. Штефанюк Євгеній Аналіз застосування існуючих технік розпізнавання фейкових новин для протидії інформаційній пропаганді/Євгеній Штефанюк, І. Опірський, Олег Герасимчук // Безпека інформації, 2020. т.Т. 26:№3.-С.139-144
9. Cybenko A. K., & Cybenko G. AI and Fake News. IEEE Intelligent Systems. 2018. P. 3–7.
10. Тищенко, В. (2023). Аналіз методів навчання та інструментів неймереж для виявлення фейків. Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка», 4(20), 20–34. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.2034>
11. M. Granik, V. Mesyura and A. Yarovyι, "Determining Fake Statements Made by Public Figures by Means of Artificial Intelligence," 2018 IEEE 13th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT), Lviv, Ukraine, 2018, pp. 424-427, doi: 10.1109/STC-CSIT.2018.8526631.
12. Tyshchenko, V., & Muzhanova, T. (2022). Дезінформація і фейкові новини: ознаки та методи виявлення в мережі Інтернет. Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка», 2(18), 175–186. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.18.175186>

ВИМОГИ ДО МОЖЛИВОСТЕЙ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ, ЩО ВИКОНУЄ ЗАВДАННЯ У ВОЄННІЙ СФЕРІ

Кудрицький Максим Олександрович

к.військ.наук, с.н.с. докторант

Тимків Олег Анатолійович

к.військ.наук, начальник відділу

Бобрун Олександр Вікторович

к.військ.наук, старший науковий співробітник

Малигон Володимир Володимирович

старший науковий співробітник

Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті наведено особливості завдань, які виконує нейронна мережа у воєнній сфері. Визначено методи машинного навчання нейронної мережі. В статті наведено послідовність роботи нейронної мережі під час пошуку зразка техніки тощо.

Ключові слова: нейронна мережа, штучний інтелект, технічна розвідка

Використання штучного інтелекту у нашій повсякденній діяльності вже є звичним явищем. Наприклад, розпізнання обличчя, яке відбувається з використанням штучного інтелекту, використовується на мобільних пристроях для ідентифікації власника. Також зазначені методи використовуються у системах спостереження та відеофіксації (Facial recognition technology) і ґрунтуються на такому підході як порівняння інформації (певних образів), яка отримана з відео або фото із зображеннями, що зберігаються у певній базі даних.

Так приватна компанія Clearview (США) має у своїй базі близько 20 млрд. фотографій, які зібрані із соціальних мереж, зокрема Facebook та Twitter. На даний час ця компанія надає послуги правоохоронним органам США та іншим

силовим структурам. Точність результатів роботи алгоритмів компанії вище 90 відсотків.

Необхідно зазначити, що використання таких алгоритмів є актуальним під час виконання завдань і у воєнній сфері, зокрема під час розвідувально-пошукових дій.

Завдяки цим алгоритмам виникає можливість на полі бою визначити місцезнаходження особового складу, озброєння та військової техніки. Крім того здійснити попередню (зовнішній огляд) оцінку технічного стану зразка техніки. Послідовність завдань, що виникають при розпізнаванні зразків техніки на місцевості наведено на рис. 1.

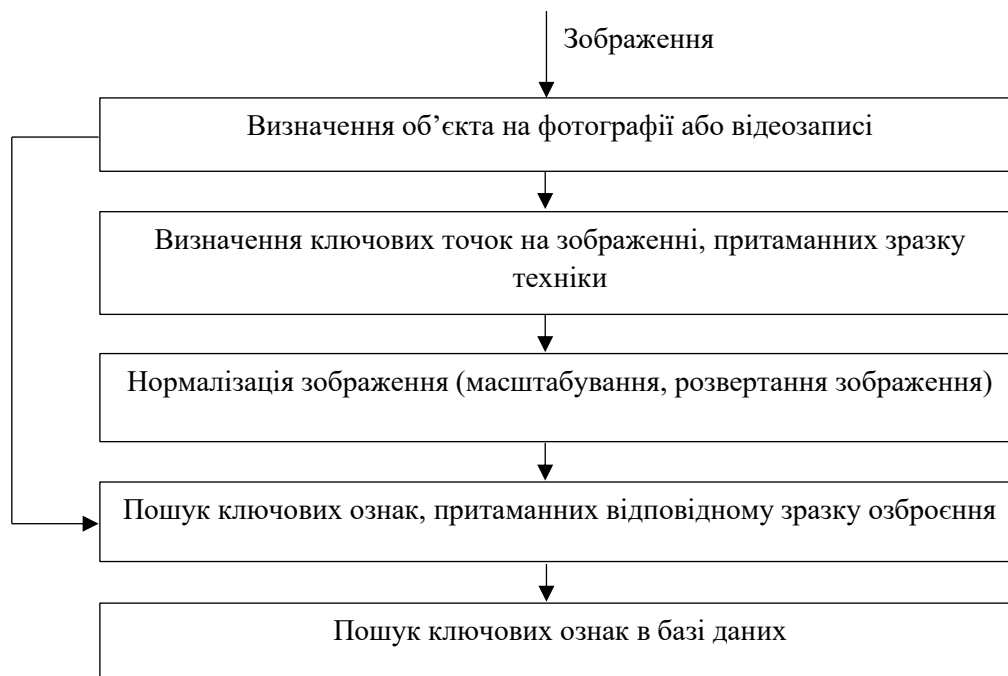

Рисунок 1. Послідовність завдань, що виникають при розпізнаванні зразків техніки

Необхідно зазначити, що одним із способів отримання зображення з полю бою є використання безпілотних літальних апаратів (квадрокоптерів). Такими апаратами можуть бути квадрокоптери невійськового призначення DJI Mavic. Він може виконувати завдання у радіусі 5-6 км.

Після отримання зображення нейронна мережа обробляє інформацію з метою визначення об'єкта на фотографії / відеозаписі.

Необхідно зазначити, що зображення, яке отримує система розпізнавання

має певні особливості, а саме: нечіткість зображення через погодні умови; зливання техніки з оточуючим середовищем; розмитість фону; наявність бруду на техніці тощо.

Через це перед нейронною мережею на етапі визначення об'єкта на фотографії або відеозаписі виникає завдання щодо сегментації, а потім вже класифікації образів або об'єктів на зображенні.

Нагадаємо, що сегментація зображень – це процес визначення або виділення областей на зображенні, що поєднані певною ознакою. Ознакою може бути такий критерій як колір.

Звідси важливо застосовувати два методи, один на основі виявлення подібності, зокрема виявлення подібних пікселів на зображенні і об'єднання їх в один сегмент, а другий – підхід, який ґрунтується на основі виявлення розривів, а саме границь. Тобто на зображенні визначаються певні межі об'єктів, які у подальшому і визначають границі сегментів.

Підсумовуючі зазначене процес машинного навчання нейронної мережі повинен бути спрямований на роботу з такими зображеннями, зокрема включати такий процес як сегментація образів, оскільки вони є нечіткими за рядом об'єктивних факторів. Це дасть можливість із максимальною точністю визначати місцезнаходження зразка техніки, його тип, та приблизно визначити його стан.

В подальшому виникає необхідність більш детального аналізу методів сегментації на предмет їх можливого застосування у ході машинного навчання нейронної мережі.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

УДК 640.4:339.138:398.1(477)

ІСТОРИЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Шевчик Сергій,

студент,

магістр, спеціальність 14.07 середня освіта (географія)

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

Керівник:

Нестерчук Інна Костянтинівна,

кандидат географічних наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

Анотація: Стаття є дослідженням історичних та регіональних особливостей розвитку гастрономічного туризму в Україні. У статті висвітлено поняття гастрономічного туризму, його особливі риси. Зазначені історичні аспекти формування гостротуризму в Україні. Також перелічено, які саме соціально-економічних проблеми вирішує гастрономічний туризм. Зазначено регіони, в яких гостротуризм найбільш розвинутий. Окреслено напрями активізації розвитку гастрономічного туризму.

Ключові слова: гастрономічний туризм, регіон, ресторанне господарство, фестиваль, маркетингове забезпечення, дестинація, традиції.

Актуальність проблеми дослідження. Упродовж останнього десятиріччя туризм зазнає інтенсивного розвитку, що призводить до перетворення туристичної сфери на один із найбільш швидко зростаючих секторів економіки у світі. Одним із перспективних напрямів розвитку ринку

туристичних послуг є гастрономічний туризм, що трактується як спеціалізований вид туризму, пов'язаний з ознайомленням туристів із гастрономічними особливостями і культурою певної країни чи регіону. Туризм стимулює розвиток багатьох галузей економіки, зокрема промисловості, торгівлі, будівництва, транспорту, сільського господарства, побутового обслуговування, виступаючи на основі ефекту мультиплікатора каталізатором соціально-економічного розвитку країни.

Гастрономічний туризм є відносно новим напрямом туризму, який активно розвивається, але перебуває під впливом низки як загальних, так і специфічних чинників, а також має ряд історичних та регіональних особливостей, що потребують вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та фахової літератури свідчить про активне науково-практичне опрацювання даної проблеми в Україні. В дослідженнях О. І. Коркуни, Т. В. Мірзодаєвої, Г. О. Фесенко, У. А. Мартинюк, Т. П. Яхно та ін. розглядаються історико-культурний контекст розвитку цього виду туризму, особливості створення регіональних туристичних продуктів на основі національної кухні та кулінарних традицій.

Мета дослідження – проаналізувати історичні та регіональні особливості розвитку гастрономічного туризму в Україні.

Об'єкт дослідження – гастрономічний туризм.

Предмет дослідження – характерні особливості розвитку гастрономічного туризму.

Виклад основного матеріалу. У глобальному світі виникненню феномена гастротуризму сприяло безліч чинників. Багато гастрономічних закладів, що знаходяться у віддалених регіонах, яких-небудь гірських селах, привертають неабиякий інтерес з боку гастрономічних туристів, тим самим сприяючи підтримці економіки цього регіону та розширенню туристичних маршрутів країни. Поняття гастрономічного туризму об'єднує два поняття: «туризм» і «гастрономія» [5, с. 125].

Гастрономічний туризм – це сучасне явище, яке перетворюється на новий туристичний продукт, особливу форму розваги, пов'язану переважно не з відвідуванням місцевих пам'яток архітектури чи музеїв, не з оглядом цікавих картин ландшафтів, а з різноманітними дегустаціями та ознайомленням з національними кулінарними традиціями. Основна мета відпочиваючих, які обирають гастрономічний туризм, – скуштувати унікальні продукти та страви, властиві тому чи іншому регіону. Інші вчені вважають, що гастрономічний туризм - це вид туризму, пов'язаний з ознайомленням з приготуванням, технікою приготування і дегустацією національних страв і напоїв, а також традиціями харчування народів світу з метою отримання унікальних і незабутніх вражень. .

Зазначимо, що в українській туризмології немає єдиного визначення цього виду туризму. Зустрічаються такі поняття: кулінарний туризм, винний і (винно) гастрономічний туризм, гурман-тури, гастрономічний туризм [5, с. 126].

Вважається, що вперше термін «гастрономічний туризм» було вжито професором Лусі Лонг (США) у 1998 р. з посиланням на концепцію, що туристи цілеспрямовано прагнуть вивчити певну культуру через їжу певної місцевості.

Перша міжнародна асоціація кулінарного туризму з'явилась у США у 2003 р. під назвою «Міжнародна асоціація кулінарного туризму» (International Culinary Tourism Association). Згодом, у 2012 р., асоціація була перейменована у «Всесвітню асоціацію гастрономічного туризму» (World Food Travel Association) після того, як американські дослідження показали, що англомовні люди неоднозначно розуміють термін «кулінарний туризм».

До гастрономічної культури як об'єкта гастрономічного туризму можемо віднести кулінарні традиції, культуру прийняття їжі, а також звичаї та обряди, пов'язані з гастрономією. Слід відзначити, що невід'ємним елементом є древні рецептури, які передаються з покоління в покоління й часто є особливою атракцією закладів або дестинацій.

Відповідно, гастрономічний туризм можна вважати допоміжним інструментом пізнання культурної спадщини країн та регіонів світу, оскільки страви національної кухні є одним з елементів, що відображають спосіб життя, світогляд, традиції етносів [1, с. 41].

Як окремий вид туризму гастрономічний туризм має такі особливі риси:

- умови для його розвитку мають абсолютно всі країни, регіони й території;
- гастрономічний туризм не має характеру сезонного відпочинку;
- гастрономічний туризм тією чи іншою мірою є складовим елементом усіх турів, але, на відміну від інших видів туризму, знайомство з національною кухнею стає головним мотивом, метою та елементом гастрономічної подорожі;
- просування місцевих господарств і виробників продовольчих товарів є невід'ємною частиною будь-якого гастрономічного туру.

Власне, універсальність та соціальне значення гастрономічного туризму зумовлюють його основні переваги на місцевому рівні.

Основними формами організації гастрономічного туризму є гастротури, екскурсії, гастрономічні фестивалі, гастрономічні заходи та інші форми туризму, в яких гастрономічний туризм є супутнім (або складовою частиною) [1, с. 42].

Словосполучення «кулінарний туризм» було введено в обіг ще у 1998 р. Мета туризму даного спрямування полягала в тому, що через місцеву їжу, туристу буде легше ознайомитись з культурою країни. У 2012 р. термін «кулінарний туризм» було витіснено іншим – «гастрономічний туризм» – через те, що подорожі та місцева кухня стали невід'ємними складовими туристичних маршрутів, доступними для значної кількості людей з різним бюджетом [4, с. 3].

В Україні туристична галузь ще знаходиться на стадії становлення, але її функціонування має значний вплив на економіку та має світле майбутнє. Україна має цілком реальні умови та можливості для активізації туристичного

потенціалу, особливо завдяки унікальним природно-рекреаційним ресурсам країни, пам'яткам історії та культури, багатому рослинному та тваринному світу, різноманітним рекреаційним зонам, цікавій та смачній кухні. Особливо важливим є вдосконалення методів організаційного та фінансового ресурсного забезпечення розвитку туризму на макро-, мезо- та мікрорівнях. Активація діяльності туристичного бізнесу має базуватися на можливості розширення регіонального управління інвестиційним процесом у конкретному напрямку, а також поєднанні ефективного державного економічного регулювання та ринкового саморегулювання.

Останнім часом в Україні спостерігається сталий розвиток гастрономічного туризму. Про це свідчить велика різноманітність вітчизняних кулінарних фестивалів з дегустацією страв народів світу. Саме такі заходи привертають велику кількість туристів і стають найважливішою частиною програм відпочинку. Причому значна кількість гастрономічних турів припадає саме на літній сезон, що підтверджується збільшенням туристичних потоків [5, с. 126–127].

Розвиток гастротуризму сприяє вирішенню цілого ряду соціально-економічних проблем, зокрема:

- поповнює місцеві бюджети на основі сплати податків підприємницькими структурами;
- розвиває не лише регіони, а й сільську місцевість, адже найкращим місцем для існування кулінарного туризму є колоритні села та їх самобутність;
- створює нові робочі місця, які будуть актуальні для населення різних вікових груп;
- підвищує обізнаність суспільства про місцеву кулінарну культуру;
- залучає освічених та поважливих туристів, які дбайливо та екологічно свідомо ставляться до місцевих пам'яток культури, власного здоров'я і дозвілля;
- створює позитивний імідж України на світовому ринку туристичних послуг;

- розширює інфраструктуру ресторанного господарства [4, с. 4–5].

Дослідження останніх років свідчить, що туристичні потоки зростають у тих регіонах, де, на основі неповторних традицій, формуються спеціалізовані інтерактивні туристичні продукти – тури, фестивалі, народні свята. В Україні заснована достатня кількість унікальних автентичних гастрономічних турів та фестивалів, які створюють передумови для формування конкурентоспроможного туристичного продукту гастрономічного туризму на міжнародному та внутрішньому ринках.

Згідно з останніми дослідженнями, туристичні потоки інтенсивно зростають у тих регіонах, де на основі самобутніх традицій формуються такі спеціалізовані туристичні продукти, як фестивалі та народні свята. Саме гастрономічні фестивалі й свята можуть стати чинником підтримки інтересу до гастрономічного туризму, а також додатковим напрямом бізнесу для домашніх господарств, невеликих виробників продуктів харчування, закладів ресторанного господарства. Це, у свою чергу, сприятиме розвитку національної економіки. Аналізуючи місця проведення фестивалів, можна зробити висновок, що найбільші ресурси для проведення подієвого туризму мають західні та центральні регіони України, а саме: Закарпаття та Львів, Полтавщина, а також Київ, Луцьк, Львів та інші міста. Саме в цих регіонах і містах зберігається велика кількість національних фестивалів та автентичних святкових традицій, тому вони є найбільш привабливими як для вітчизняних, так і для іноземних туристів України. Серед найвідоміших фестивалів Закарпаття можна назвати: «Конкурс різників свиней – гентешів» (с. Геча), «Біле вино» (м. Берегово), «Червене вино» (м. Мукачево), «Верховинська яфина» (с. Гукливий), «Угочанська лоза» (м. Виноградів), «Ужгородська паланчіта» (м. Ужгород), «Золотий гуляш» (с. Мужієво), «Гуцульська бринза» (м. Рахів) та інші [6].

Друге місце за чисельністю щорічно проведених гастрономічних фестивалів та свят в Україні займає м. Київ, де щороку проходить 11 відповідних заходів. Так, в м. Києві проходить «Kyiv Food and Wine Festival», Фестиваль Здорової Їжі «Best Food Fest», Фестиваль «Цукерки та Пундика»,

Фестиваль солодоців «SWEETs Fest», «Kyiv Coffe Festival», Фестиваль морозива та інші.

Ще одним центром гастрономічних фестивалів та гастрономічного туризму можна по праву назвати Львів. Щороку у місті Лева проводять 8 гастрономічних фестивалів. Як відомо, основними об'єктами гастрономічних турів Львова є відомі кулінарні бренди – пиво, шоколад та кава, які формують туристичний імідж міста. Тут проходить Національне свято шоколаду, Фестиваль крафтового пива та вінілової музики «Craft Beer & Vinyl Music Festival», «На каву до Львову» тощо. Також популярною серед туристів є галицька кухня, яка набула поширення у трьох державах (Україні, Польщі, Словаччині), що автоматично перетворює її на міжнародне явище [3, с. 105-106]. Основні проблеми з просуванням гастрономічного туризму пов'язані з великою територією України і, особливо, з відсутністю координації в діяльності учасників ринку. Рідкісним є просування національного продукту з акцентом на унікальність своєї пропозиції. Багато регіонів України просувають схожі продукти – сири, вина, мед, соління, трав'яні чаї та ін. Хоча кожна область України унікальна, та має безліч різноманітних продуктів, які б могли стати її гастрономічною візитівкою. Відсутність централізованого підходу в напрацюваннях різних регіонів, при відсутності загальної інформаційної бази, змушує учасників ринку конкурувати з аналогічними продуктами сусідніх областей, що створює проблеми розвитку гастрономічного туризму як на рівні регіонів, так і на загальнодержавному рівні. Помилковою є стратегія розвитку гастротуризму, орієнтована на конкретний туристичний продукт, оскільки конкурентні переваги формує саме різноманітність страв. Для вирішення основних проблем розвитку гастрономічного туризму є необхідність створення єдиної інформаційної бази, а також правильна реалізація рекламних кампаній, орієнтованих на пошук продукту і виявленні гастрономічної унікальності кожного регіону та області. В даний час, крім держави, активний інтерес до гастрономічного туризму виявляють і представники бізнесу. Проте дефіцит знань у даній сфері стримує багатьох до опанування нового бізнесу. Набути

необхідні теоретичні та практичні знання допоможуть тематичні семінари, майстер-класи та програмне навчання. Для динамічного розвитку гастротуризму необхідна якісна підготовка висококваліфікованих кадрів у сфері обслуговування, які не лише матимуть освіту в кулінарії, а й знатимуться у культурно-історичній спадщині регіону та будуть зацікавлені у відродженні національних традицій [4, с. 7].

Для активізації розвитку гастрономічного туризму доречним є розроблення відповідного маркетингового забезпечення, яке би включало:

- брендинг регіонів і дестинацій з урахуванням перспектив організації гастрономічних турів;
- створення інформаційних веб-ресурсів, присвячених гастро-туристичним ресурсам регіону;
- включення гастрономічного туризму як пріоритетної складової частини туристичної сфери у структуру стратегій та програм регіонального розвитку туризму;
- активізація міжнародного співробітництва у сфері розвитку гастрономічного туризму [1, с. 43].

Оскільки кулінарний туризм є не просто комбінацією їжі і туризму, для досягнення стабільного розвитку необхідно приділяти увагу місцевості певних харчових продуктів та кулінарних традицій, адже це вплине на регіональний розвиток і може стати конкурентною перевагою туристичної дестинації на національному та світовому ринках. Території, які готові використовувати їжу для залучення туристів, повинні інтенсифікувати свою кулінарну унікальність [2, с. 126].

Висновки. Останні декілька років гастрономічний туризм активно розвивається, як повноцінний туристичний напрямок. Він є невід'ємною частиною системи гостинності у всьому світі, подорожуючи за кордон туристи автоматично стають споживачами. Як свідчить рейтинговий список версії «The World's 50 Best Restaurants 2021 awards», гастротуризм залучає різні за вподобаннями групи туристів та допомагає дізнатися про традиції країни,

познайомитися з місцевим населенням і культурно-історичною спадщиною. В цьому контексті Україна має високий потенціал розвитку гастрономічного туризму, на її території представлено велике розмаїття національних страв і продуктів, цікавих усім туристам, охочим отримати нові враження та ближче познайомитися з культурою країни. Тому Україна має всі шанси стати провідною Європейською країною з розвинутою структурою гостротуризму, здатною генерувати істотні економічні і соціальні блага для учасників туристичного ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коркуна О. І., Никига О. В., Підвальна О. Г. Гастрономічний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад. Економічний простір. 2020. № 155. С. 40–43.
2. Крикунова В. М., Морозова О. С., Морозов О. В. Сутність та напрямки розвитку кулінарного туризму в Україні та країнах світу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 34. 2020. С. 122–127.
3. Мірзодаєва Т. В., Батиченко С. П., Батун В. Є. Вітчизняна практика розвитку гастрономічного туризму. Часопис картографії. Національний університет харчових технологій. 2019. Вип. 20. С. 100–110.
4. Фесенко Г. О. Гостротуризм як актуальний тренд сучасного розвитку сфери туризму в Україні. Ефективна економіка. 2021. № 5. 8 с.
5. Яхно Т. П., Мартинюк У. А. Перспективні напрями розвитку вітчизняного гостротуризму в умовах євроінтеграції. Регіональна економіка. 2020. №4 (98). С. 125–130.
6. Корнілова В. В. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. Ефективна економіка. 2018. № 2: веб-сайт. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 376.016:747.012

МОЖЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ СТУДІЙНОГО ФОРМАТУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Антоненко Ігор Володимирович,

старший викладач

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Анотація. Розглядається формат дизайн-студії (майстерні) як превалюючий спосіб навчання дизайну в умовах дистанційного викладання у навчальному закладі. Визначаються принципи, педагогічні умови реалізації даної педагогічної моделі, досліджуються її особливості, переваги та недоліки та способи вдосконалення такої моделі.

Ключові слова: творчі дисципліни, мережеві технології, культура проектної діяльності, педагогічна модель, проектна лабораторія.

Студійний формат як превалюючий спосіб навчання майбутніх дизайнерів був вперше досліджений Shulman [1] і надалі отримав назву "фірмова педагогіка" (signature pedagogy). Такий тип навчання конкретної творчої професії був підтриманий іншими дослідниками у цій галузі, зокрема Laurillard у своєму дослідженні посилається на цей термін [2], також термін дуже добре узгоджувався з педагогічними теоріями Schön [3] та Dutton [4], які також використовували аспекти "фірмової педагогіки" у своїх роботах.

Як розвиток студійного формату дизайнерської освіти Shulman запропонував такі положення: 1) навчання нових технологій через Інтернет; 2) пошук інформації в Інтернеті; 3) комп'ютерний діалог; 4) вільний діалог та

відкрити критику в період робочого процесу; 5) використання інформаційної доступності Інтернету для вивчення часто парадоксальних і навіть не цілком зрозумілих прикладів у галузі професії, що освоюється. Тобто ефективне навчальне середовище створюється з кількох режимів, які дозволяють учням формувати свої розуміння та знання, використовуючи мультимедіа та оптимальні педагогічні аспекти. При виборі відповідної форми подачі матеріалу слід приділяти увагу тим пунктам або створювати штучно ситуації, у яких посилюється і поглиблюється розуміння матеріалу учням. Використання кількох режимів подачі матеріалу одночасно сприяє фундаментальному засвоєнню матеріалу студентами. У цьому особиста активність учня досягнення бажаних результатів навчання вкрай важлива [5]. Завдання освітнього середовища полягає у створенні відповідних умов для активного формування учнями власних творчих ідей на основі освоєння сенсорної інформації та інтерпретації її на фундаменті набутого досвіду». Таке сенсорне нововведення може набувати різних форм, останнім часом це стало напрямом, що об'єднує численні цифрові технології, що надають «учням широкі можливості активно обробляти інформацію, ставити під сумнів різні ідеї, а також застосовувати власні інтелектуальні здібності» [6, с. 58].

Віртуальна реальність (VR) як освітній метод найчастіше використовується при відпрацюванні навичок завдяки ефектам імерсії та відчуттю присутності. Робота з об'єктами в VR значно підвищує ефективність практичних умінь (наприклад, під час підготовки майбутніх хірургів чи засвоєння технічних навичок). У кластерному аналізі літератури, що описує основні тенденції у VR-дослідженнях, ця область була найбільш вивчена, тоді як дослідження про отримання та опрацювання нових знань були менш поширені. Але з 2005 року VR теж починає вивчатися у контексті шкільної та вищої освіти [7, 55-57], з'являючись у спеціалізованих школах та університетах як тривимірне середовище на екрані комп'ютера, інтерактивних дощок, ігор, симуляцій та віртуальних світів, VR підвищує ефективність навчального процесу та одночасно відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільства,

адаптуючи учнів до нових умов високотехнологічного життя. У той самий час використання нових технологій дозволяє розширити спектр методів навчання, оскільки VR максимально наближає візуалізацію об'єктів реального світу.

Більше того, VR імітує середовище, яким людина не може опинитися в реальному житті, тому як правило процес навчання проходить більш ефективно та цікаво – новизна технології VR та реалізм відтворених віртуальних світів генерує позитивні емоції та інтерес користувача під час навчальної сесії, що можна спостерігати за успішним результатом навчання із використанням VR. Особливо це виявляється при використанні ігрових сценаріїв.

Переваги. У ранніх дослідженнях використання VR в освіті фокусувалося переважно на віртуальних світах, створюваних персональним комп'ютером. Основний висновок полягав у тому, що створювані віртуальні середовища дозволяли студентам краще засвоювати різні абстрактні поняття [8]. Пізніше ця ідея була розвинена в роботі [9], в якій перераховувалися наступні переваги використання тривимірних освітніх середовищ: 1) розширення і поглиблення знань, що отримуються учнями про абстрактні поняття; 2) розвиток здібностей до виконання завдань, які було важко чи неможливо виконати у реальному світі; 3) виникнення широкого спектра можливостей для студентської взаємодії в розрахованому на багато користувачів віртуальному середовищі. Використання VR для наукової, технологічної та інженерної підготовки дозволяє студентам експериментувати з різними системами, які не можуть бути задіяні в лабораторних або промислових умовах, наприклад, зовнішня оболонка виробу або механізму може бути видалена для наочної демонстрації його внутрішньої структури, а будь-які знайдені дефекти та проектні невідповідності у віртуальному середовищі можуть бути легко та швидко скасовані або виправлені.

Chen and You [10] узагальнили результати досліджень та надали перелік переваг інтернет-технологій: це вільний доступ до ресурсів, нові робочі інструменти та методи, простіша взаємодія та спілкування, мультимодальні (змішані) презентації та спільне навчання. Зі свого боку, Reffat [11] також

перерахував переваги інтернет-технологій: він назвав покращення якості дослідницького навчання та якості електронних комунікацій, архівування та доступу, синхронних та асинхронних комунікацій, збільшення тривалості часу та місць співробітництва, а також потенційне зміцнення соціальних взаємозв'язків.

Що стосується безпосередньо режиму комп'ютерної роботи та онлайнної подачі матеріалу (раніше вже згадувалися питання мережевого навчання, комунікації та взаємодії), то основними перевагами дистанційного навчання були названі асинхронність освіти, інтерактивність, доступність будь-яких нових теорій та можливостей їх використання, а також підвищення самомотивації. Інтерактивний спосіб освіти підвищує можливості студентів створювати семантичні мережі, а також здатність формулювати своє власне розуміння та розширювати шляхи використання набутих знань [12]. Комп'ютери та кіберпростір є середовищем, контрольованим студентами, і вони як такі забезпечують більш високий рівень активної співпраці студентів у створенні смислових моделей. Онлайн-середовище вимагає вищого рівня самостійності, тому підходить далеко ще не всім студентам і далеко ще не для всіх видів діяльності [13]. Є також відомі обмеження як у синхронних, так і асинхронних зв'язках, що спонукало окремих дослідників просувати гнучкіші та пансинхронніші режими подачі матеріалу [14]. Онлайн-навчання добре взаємодіє з мультимедіа – поєднання тексту, зображення та аудіо безсумнівно збагачує методологію викладання, навчання та засвоєння практичних знань [15]. Однак дистанційна освіта не цілком замінює тактильне (дотикальне) навчання як форму внутрішнього зворотного зв'язку [16], яка присутня в лабораторних умовах або у середовищі творчих майстерень [17].

Однак сучасні дизайн-студії вже спираються на методи освіти, що підтримуються мультимедіа. Режим мультимедійності студії занурює студента в автентичний контекст, що дуже сприяє оволодінню ним мови дисципліни, що вивчається [16]. Знання «кодуються візуально або вербально в системах символів, доступних за допомогою різних технологій» [12, с. 693], у

дизайнерській освіті ці символи здебільшого є специфічними малюнками та умовними знаками, що вимагають відповідних способів їх подання для виникнення відповідного візуального діалогу.

Недоліки. Малоімовірно, що для будь-якої поставленої мети навчання якась одна технологія або один певний спосіб подачі матеріалу виявляться найбільш ефективними [13]. Студійне середовище різноманітне, тому навряд є універсальний спосіб викладання; це швидше суміш чи комбінація, яка оптимізує переваги студії та обмежує її недоліки. З цим погоджуються багато дослідників, наприклад Mason [14] зазначає, що «ідеального середовища не існує», і для досягнення оптимальних результатів навчання потрібно кілька режимів. Вивчення комплексу різних педагогічних питань передбачає існування змішаного середовища, в якому «педагогічний вплив за допомогою кількох режимів (засобів) суттєво покращує розуміння та підвищує ступінь засвоєння матеріалу» [17, с. 13]. У контексті архітектурного дизайну Reffat [11] називав такі змішані середовища «студіями розширеного дизайну», в яких низка онлайн-заходів дотримується традиційних режимів лекцій та навчальних посібників. Таким чином, технології та способи викладання повинні відповідати конкретним цілям навчання та створювати активне середовище для навчання, в якому учні отримують можливості для генерації також і для своїх власних творчих ідей.

Негативними аспектами використання соціальних мереж загального доступу в освіті можна назвати:

– фактори, що відволікають від освітнього процесу (присутність у мережі розважального контенту);

- можливість розвитку панібратських відносин з педагогом;

- неготовність педагогів до безперервного навчання за допомогою соціальних мереж (віднімають більшу частину особистого часу);

- негативне ставлення багатьох викладачів (і не тільки літніх) до такого інформаційного ресурсу насамперед тому, що головною з умов формування культури проектної діяльності майбутніх дизайнерів є творчий характер

освітнього середовища. З одного боку, забезпечення творчого характеру навчального процесу – завдання керівника проекту. З іншого боку, ключову роль як у розвитку особистості, і у різноманітності форм творчої діяльності приділяється творчому середовищі [18]. У цьому питанні немає єдиної думки, і її можна віднести до системних проблем освітньої сфери загалом і конкретної освітньої установи зокрема.

До опитування щодо впливу соціальних мереж на ефективність освітнього процесу в КНУТД було залучено викладачів та учнів кафедри «Дизайну інтер'єру та меблів» у рамках дисциплін «Основи проектування в дизайні середовища», «Дизайн інтер'єру», «Комплексне дизайн-проектування за видами дизайну». Виявлено такі можливості підвищення ефективності формування культури проектної діяльності майбутніх дизайнерів у процесі роботи над колективними навчальними дизайн-проектами з використанням соціальних мереж:

- прискорення процесу донесення інформації у разі змін та термінових поточних робіт;
- постійний легкий доступ до необхідних інформаційних ресурсів;
- зручність роботи з візуальною інформацією, що особливо важливо для проектів у сфері дизайну;
- ведення діалогів та обговорень у режимі online та offline у зручний для учасників час допомагає прискорити процес прийняття рішень;
- полегшений контроль термінів виконання проміжних та підсумкових завдань щодо проекту;
- можливість оцінити активність та зацікавленість у роботі над колективним проектом кожного конкретного студента.

Аспектами, здатними гальмувати процес навчального дизайн-проектування та знизити ефективність освітнього процесу є:

- незвичність даного електронного середовища для деяких педагогів (особливо це стосується питання щодо забезпечення творчого характеру освітнього середовища);

– відсутність живого спілкування, нівелювання особистісного впливу на освітній процес;

– неполадки технічного характеру чи особисті проблеми учасників навчального проектування, що тимчасово переривають доступом до ресурсу;

– зниження мотивації відвідування студентами онлайн занять.

Щодо використання електронних середовищ для організації проектних робіт зауважимо, що в умовах все більшого поширення віддаленої форми зайнятості, задіявши соціальні медіа у роботі над навчальними проектами, ми даємо студентам можливість набути відповідного досвіду взаємодії в мережі. Відкриті соціальні мережі можуть стати у процесі навчання альтернативою платним сервісам спільної роботи під час управління проектами, які використовують сучасні роботодавці.

Висновки. Фірмова педагогіка включає аспекти здатності мислити і діяти чесно і професійно, які, по суті, є вимірами знань про дизайн, можливостей проектувати і ставати професіоналом. Як один із способів розвитку студійного формату дизайнерської освіти фахівцями пропонується використання інформаційної доступності Інтернету, навчання новим технологіям через Інтернет, комп'ютерний діалог. Таке сенсорне нововведення може набувати різних форм, останнім часом це стало напрямом, що об'єднує численні цифрові технології, які надають учням можливості активно обробляти інформацію, ставити під сумнів різні ідеї, а також застосовувати власні інтелектуальні навички. VR як освітній метод найчастіше використовується при відпрацюванні навичок завдяки ефектам імерсії та почуття присутності, що дозволяє розширити спектр методів навчання, оскільки віртуальна реальність максимально наближає візуалізацію об'єктів до об'єктів реального світу, а процес навчання ведеться інтенсивніше та цікавіше.

Фахівцями були перераховані переваги інтернет-технологій, це: покращення якості дослідницького навчання, якості електронних комунікацій, архівування та доступу, синхронних та асинхронних комунікацій, збільшення тривалості часу та місць співробітництва, а також потенційне зміцнення

соціальних зв'язків. З іншого боку, ними зазначалося, що ідеального освітнього середовища не існує, і для досягнення оптимальних результатів навчання потрібно кілька режимів. Дослідники називають такі змішані середовища «студіями розширеного дизайну», в яких низка онлайн-заходів підтримує традиційні режими лекцій та навчальних посібників. Як недоліки відзначаються фактори, що відволікають від освітнього процесу, можливість виникнення панібратства у відносинах з педагогом, неготовність окремих викладачів до безперервного онлайн-навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Shulman, L. S. (2005). Signature pedagogies in the professions. *Daedalus*, 134(3), 52-59.
2. Laurillard, D. (2012). *Teaching as a design science: Building pedagogical patterns for learning and technology*. New York: Routledge.
3. Schön, D. A. (1984). The architectural studio as an exemplar of education for reflection-in-action. *Journal of Architectural Education*, 38(1), 2-9.
4. Dutton, T. A. (1987). Design and Studio Pedagogy. *Journal or Architectural Education*, 41(1), 16-25.
5. Biggs, J. (1999). *Teaching for quality learning at university: What the student does*. Buckingham. UK: Open University Press.
6. Toohey, S. (1999). *Designing courses for higher education*. Buckingham, UK: Society for Research into Higher Education/Open University.
7. Rusiñol M., Chazalon J., Diaz-Chito K. Augmented songbook: an augmented reality educational application for raising music awareness // *Multimedia Tools and Applications*. 2017. Vol. 77. P. 13773–13798. DOI: 10.1007/s11042-017-4991-4
8. Winn W. A conceptual basis for educational applications of virtual reality. 1993.
9. Dalgarno B., Lee M. J. W. What are the learning affordances of 3-D virtual environments? // *British Journal of Educational Technology*. 2009. Vol. 41. Is. 1.

P. 10–32. DOI: 10.1111/j.1467-8535.2009.01038.x

10. Chen, W., & You, M. (2008). Student response to an Internet-mediated industrial design studio course. *International Journal of Technology and Design Education*, 20(2), 151-174.

11. Reffat, R. (2007). Revitalizing architectural design studio teaching using ICT: Reflections on practical implications. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 3(1), 39-53.

12. Jonassen, D., & Reeves, T. C. (1996). Learning with technology: Using computers as cognitive tools. In D. Jonassen (Ed.) *Handbook of research for educational communications and technology: A project of the Association for Educational Communications and Technology* (pp. 706-707). New York: Macmillan Library Reference.

13. Saghafi, M. R., Franz, J., & Crowther, P. (2012). *A holistic blended design studio model: a basis for exploring and expanding learning opportunities*. In Society for Information Technology and Teacher Education International Conference (SITE 2012), Austin, Texas: EdITLib.

14. Mason, R. (n.d.). The globalisation of education. Retrieved from <http://iet.open.ac.uk/pp/r.d.mason/globalbook/syncasync.html>

15. Horne, G., & Henkel, V. (2004). Application of multimedia in engineering design education. *European Journal of Engineering Education*, 29(1), 87-96.

16. Laurillard, D. (2002). *Rethinking University Teaching: a framework for the effective use of learning technologies* (2nd ed.), London: Routledge Falmer.

17. Mason, R. (2006). The university – current challenges and opportunities. In S. D'Antoni & G. Hermes, (Eds.). *The Virtual University: Models & Messages, Lessons from Case Studies*. UNESCO. Retrieved from <http://www.unesco.org/iiep/virtualuniversity/home.php#challenges>

18. Lubart, T. Creativity across cultures / T. Lubart // *Handbook of creativity*. N.Y.: Cambridge University Press, 2001. — P. 339–350.

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА МУЗИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Башевський Єлисей Валерійович

викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Колеснікова Марина Леонідівна

викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Духовна музика є унікальним, специфічним явищем культури. З одного боку, вона є складовою мистецтва як акумулятора чуттєво-емоційного досвіду людства, а з іншого – складовою духовного життя суспільства й окремої людини. Треба відзначити, що духовна музика споконвічно була пов'язана з вірою людини у Бога і в цьому плані вона має розглядатись не лише з естетичної точки зору, а й з функціональної (як практична реалізація духовних потреб) та філософсько-світоглядної, що відображає уявлення людини про систему світу та її ставлення до Творця. Українці, як великий слов'янський народ, вистояв, незважаючи на століття бездержавності, утисків, геноциду, лише завдяки величезному духовному потенціалу, сконденсованому у національній культурі, вагомою складовою котрої є духовна музика. Шедеври церковної хорової музики творили безіменні регенти і професійні композитори, а також сам народ, для якого духовний спів був очищенням душі, одним із засобів самозбереження. Сьогодні технічні досягненн цивілізації, спокуса матеріальними благами змушують молодь, майбутніх учителів музичного мистецтв зокрема, з одного боку, шукати шляхи і механізми актуалізації й адаптації традиційних загальнолюдських цінностей до нових реалій. З другого – величезний потенціал духовності залишається істотно не задіяним в українському соціокультурному просторі. Розкриття в цьому контексті потенціалу української духовної музики та шляхів його реалізації – є метою

статті. Культура і релігійне життя українського народу тісно переплетені між собою. Розвиток українського музичного мистецтва впродовж століть засвідчує тісний взаємовплив релігії та духовної культури України. Особливістю української музичної культури є те, що церковний хоровий спів і духовна хорова музика мають давні традиції, а трансляція та збереження музичного досвіду відбувалася завжди завдяки традиції. Відродження церковно-релігійної культури в Україні у наші дні зумовило відродження й української духовної хорової музики як невід'ємної складової богослужіння. У кінці ХХ-початку ХХІ ст. простежується неабиякий інтерес до цього глибоко духовного виду храмового мистецтва. В умовах сьогодення відбувається осмислення цього феномену на побутово-обрядовому, мистецькому та філософському рівнях.

Мистецький рівень осмислення церковної музики виявляється у створенні новітніх зразків сучасної духовної музики, організації численних хорових конкурсів та фестивалів. Вже виявилися окремі диригенти-хормейстери та хорові колективи, що плідно працюють у цьому напрямку. Дисципліни гуманітарного, світоглядно-культурологічного та художньо-естетичного циклу знаходяться у центрі проблем, пов'язаних з формуванням ціннісних орієнтацій студентів, заснованих на гуманістичних цінностях культури і освіти.

Сфера прояву естетичного поширюється на все буття людини, що дає підставу вважати його разом з етичним і релігійним початковою мірою антропологічного виміру суспільства. Немає такого явища, предмета, який не міг би стати об'єктом естетичного сприйняття. Виокремити універсальні об'єктивні властивості як естетично значущі – проблематично. Може йти мова лише про пошук істотно відносних закономірностей, тенденцій, типологічних і концептуальних моделей, про інтерпретацію культурних парадигм, національної ментальності, підходах, заснованих на плюралістичній методології.

Естетичні цінності артикулюють себе через форму, символ, метафору. Вони чуттєво конкретні й містять елементи абстрагування, ідеалізації, символізації тощо. Мова і значення естетичного будується на уяві та асоціаціях.

На думку О.Козаренка, саме “галузь виразних форм, даних як самостійна й чуттєво безпосередньо сприймана цінність”, є предметом естетики. В естетичних судженнях студентів, з одного боку, відсутня необхідність підкорення нормативним вимогам, настановам. Тому й самі норми тут досить динамічні. Звідси виключно високий ступінь свободи естетичного вибору. Багатозначність естетичної цінності – наслідок суб’єктивної свободи. Різноманіття оцінок обумовлене різноманіттям естетичних смаків. Естетичні цінності культивують індивідуальну свободу, співвіднесену з внутрішнім світом людини, з потребою зрозуміти й виразити себе. Існує два види цінностей, що духовно опромінюють людське життя – релігійні та естетичні.

Духовна музика по праву вважається прародителькою усієї української музичної творчості. Культура хорового співу а *carrella* здавна утвердилася в Україні, а з уведенням християнства посіла в музичному мистецтві провідне положення. Її історія починається від XI століття – саме до цього часу належать перші рукописні зразки українських церковних піснеспівів. Українські композитори привнесли до світової культури оригінальні, властиві лише Україні, прийоми музичного письма. Це стосується і нового напрямку у духовно-музичній творчості, який виник на рубежі XIX-XX століття. Його яскравими представниками стали К. Стеценко, М. Леонтович, О. Кошиць, Я. Яциневич, П. Гончаров, П. Козицький, Н. Вериківський та інші композитори того часу. В основу їх творчого методу було покладено давні церковні жанри, збагачені інтонаціями українського фольклору й досягненнями професійної композиторської творчості.

Естетична теорія до XX століття свої ціннісні параметри поєднувала переважно з пізнавальною природою творчості. В науковому побуті переважали поняття мімесису, наслідування, відтворення, віддзеркалення. Мистецтво порівнювали з дзеркалом, поверненим до зовнішнього світу. Воно прагнуло відображення прекрасного й гармонійного. Беручи до уваги той факт, що українська духовна музика є музично-естетичним виразником українського православ’я й загалом духовності, її можна вважати феноменом, що поєднує в

собі два широкомасштабні складники філософського рівня осмислення: музику та релігію в її української православної інтерпретації. Духовна хорова музика є одним із найвпливовіших чинників формування світогляду майбутніх учителів музики. Від Знаменного розспіву до духовних творів сучасних українських композиторів вона була і залишається моментом Істини. Народжена зі слів молитви і текстів Святого письма українська духовна музика постає могутнім імпульсом для розвитку загальної культури майбутніх педагогів. Сучасний вчитель музики має стати саме тим майстром, діяльність якого сприятиме вивченню та популяризації християнської спадщини українського народу, релігійна і культурна традиція якого є невичерпним джерелом духовності.

Багатовекторна дія духовної музики дає можливість подолати в сучасному хоровому русі історичну обмеженість, вона інтегрує хорові сили і, в цілому, виводить хорову українську культуру на якісно новий художній, просвітницький і художньо-світоглядний рівень. Усе це відповідає вищим творчим устремлінням та сприяє контакту художнього потенціалу мистецтва з перетворювальними процесами сучасного суспільного життя.

З вищевказаного можна зробити висновок про те, що в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музики відбувається формування естетичних орієнтацій, становлення духовності як професійно значущої якості, що забезпечує творчий розвиток студентів. Можливими напрямками подальших наукових досліджень проблеми може стати визначення закономірностей розгортання фахової підготовки майбутніх учителів музики з урахуванням особливостей функціонування в освітніх закладах різного соціокультурного призначення, розробка інваріантної та варіативної складових методичної системи формування художньо-естетичної культури майбутніх педагогів.

**ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ НАУЧНОГО
ЗНАНИЯ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.**

Вагабова Тамилла Ахмед кызы

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
г. Баку, Азербайджан

Аннотация: В научной статье рассмотрены передовые идеи великих мыслителей, интеллектуалов и педагогов второй половине XIX века - начала XX века. Как известно, конец XIX века и начало XX века характеризуются как период национального возрождения в истории азербайджанского народа и составляют отдельный этап. Исключительно важные события, коренной прогресс и подъем в общественной, хозяйственной, культурной, литературной, педагогической, а также школьно-просветительской жизни этого периода дают основание говорить об этом. Представлены идеи Мухаммада Шахтаглы, Али бек Гусейнзаде, Ахмед бек Агаев, Джалил Мамедгулузаде, Мухаммад Амин Расулзаде, Мирза Алекпер Сабир, Султан Меджид Ганизаде, Узеир Гаджибеков, Нариман Нариманов, Наджаф бек Вазиров, Абдуррахим бек Хагвердиев, Омар Фаиг Неманзаде, Мухаммад Хади, Юсиф Вазир Чаманзаминли, Гусейн Джавид, Гафур Рашад Мирзазаде, Абдулла Шаик, Аббас Саххат о гуманизме и воспитании великих мыслителей и педагогов Азербайджана. Именно поэтому мы ставим в качестве актуальной задачи анализ педагогической теории того периода.

Ключевые слова: теория воспитания, социально-культурная среда, культуросообразность, гуманизм, народность воспитания, национальное воспитание, национальная основа.

В ходе исследования были сделаны вводы, что в конце XIX века - начало XX века характеризуется как чрезвычайно значительный период в жизни и историческом развитии нашего народа. Точнее, этот период привлекает

внимание как период национального возрождения в историческом развитии азербайджанского народа. Таким образом, после вторжения и завоевания Северного Азербайджана Россией в первой четверти XIX века взгляд этой части нашей страны изменился с восточного на западный. Начинается интеграция в Европу и новый мир. Эта интеграция проявляется в экономике, хозяйстве, общественной и культурной жизни, литературе, школе и образовании, педагогическом движении, словом, во всех сферах жизни людей.

Вторая половина XIX века - начало XX века, как и в других областях, ценности современного цивилизованного мира, западные критерии занимают видное место как источник ориентира в педагогической жизни, системе образования и создание соответствующей теоретической базы. Наши национальные педагоги-теоретики и мыслители с демократическими взглядами подчеркивают изучение прогрессивной системы образования современного мира и применение ее в национальной среде как одну из важнейших и актуальных проблем современности.

В эпоху, которую мы взяли за субъект-объект, подрастает поколение патриотически и националистически настроенных самоотверженных интеллектуалов. Правда, эта традиция началась гораздо раньше, точнее, в первой половине XIX века с первых азербайджанских интеллектуалов А. Бакыханова [1], М. Ш. Вазе и И. Гутгашинли. В середине XIX века, она расцвела на примере М. Ф. Ахундова, в 70-х годах XIX века Г. Зардаби [3] и сотрудников, издаваемой им газеты «Акинчи» [2]. В последние десятилетия века она усилилась и разнообразилась. Были достигнуты большие успехи, как в количественном, так и в качественном отношении. В начале XX века она достигла своего пика. В этот период Мухаммадага Шахтаглы, Али бек Гусейнзаде, Ахмед бек Агаев, Джалил Мамедгулузаде, Мухаммад Амин Расулзаде, Мирза Алекпер Сабир, Султан Меджид Ганизаде, Узеир Гаджибеков, Нариман Нариманов, Наджаф бек Вазиров, Абдуррахим бек Хагвердиев, Омар Фаиг Неманзаде, Мухаммад Хади, Юсиф Вазир Чаманзаминли, Гусейн Джавид, Гафур Рашад Мирзазаде, Абдулла Шаик, Аббас

Саххат и др. как народные деятели, выросли подвижники науки, мышления и образования с национальными убеждениями [4]. Они же были создателями и идеологами теории образования того времени. Они действительно заложили основы концепции национального образования, ценной, как для того времени, так и для последующей истории [6]. Некоторые аспекты их услуг в этой области отмечают наши ученые-педагоги Мехди Мехдизаде, Ахмед Сеидов, Гусейн Ахмедов, Аждар Агаев [9], Амир Тагиев, Айюб Тагиев, Панджали Аллахредииоглуну, Фаррух Рустамов, Руфат Гусейнзаде, Фикрет Сеидов, Ирамин Исаев, Адалат Джалилов, Бахруз Насиров, Сахила Оруджева, Севиндж Азимова, Акбар Абдулов, Нариман Халилов, Гюнель Мамедова, Севиндж Намазова и другие. Помимо успешной работы и эффективных исследований, в этой области есть и пробелы. Подробная проделанная работа не свидетельствует о всестороннем и системном изучении проблемы. Однако необходимо срочно ликвидировать пробел в этой области. Потому что в историческом развитии нашей нации необходимо решить задачу, чтобы всесторонне и систематически изучить теорию образования того периода, который отличается своими просветительскими событиями, и просветительское движение, которое возглавило созданию нашего независимого государства и доведению его до научного сообщества. В настоящей исследовательской работе мы впервые попытались решить эту актуальную проблему научно. Это одно из первых исследований в истории педагогической мысли Азербайджана, поставившее целью всесторонне, и фундаментально исследовать педагогическую теорию целой исторической эпохи [5].

Объектом исследования является развитие образования и педагогической мысли в Азербайджане во второй половине XIX века и начале XX века.

Предметом исследования является развитие теории образования в Азербайджане во второй половине XIX века и начале XX века.

Цель исследования - определить факторы, определившие развитие теории образования в Азербайджане в конце XIX в начале XX века, обобщить мысли и идеи отечественных педагогов относительно формирования нового

типа личности. Национальное самосознание, женское образование и воспитание, умственная, нравственная, духовная, религиозная, физическая, эстетическая работа состоит в анализе гуманистического образования как важной составляющей педагогической теории.

Задачи исследования. Для достижения указанной цели предусмотрено научное решение следующих задач:

- Восстановить основную картину общественно-политической, литературной и культурной жизни Азербайджана второй половины XIX века и начала XX века, определить основные контуры ее влияния на становление и развитие теории образования [10];

- Составить краткую картину школьно-просветительского движения, педагогической среды того периода и раскрыть ее влияние на становление и развитие теории образования с новым содержанием [13];

- Уточнить сущность воздействия новых видов средств обучения - школа, наука, образование, пресса, театр, художественная литература, светские науки в школах, а также преподавание родного языка, появление нового (современного) содержания книги и работы по развитию теории образования демократическим путем [11];

- Проанализировать требования, предъявляемые к личности учителя и воспитателя в новую эпоху, позиции и взгляды азербайджанской интеллигенции по этому вопросу, выдвигаемые ими требования и критерии [12];

- Выяснить мысли азербайджанской интеллигенции о специфике и особенностях семейного воспитания в среде Азербайджана, являющегося частью исламского мира, а также их мнения, встречи, требования и предложения о путях перехода от консервативного и традиционного законы об образовании [11];

- Проанализировать рассуждения и мнения учителей и воспитателей относительно социальной среды и проблемы воспитания;

- Раскрыть теоретические идеи и практические инициативы наших

педагогов-идеологов о роли женщины в обществе и женском образовании в системе;

- Обобщить мысли и идеи педагогов и воспитателей по вопросам формирования нового типа личности, национального самосознания, женского образования и воспитания [10];

- Проанализировать мнения учителей и воспитателей относительно цели, содержания и организационных особенностей умственного, нравственного, духовного, религиозного, физического, эстетического, трудового и гуманистического воспитания, как важной составляющей теории воспитания [7].

Методологическую основу исследования составляет совокупность методов, принципов, теоретических положений и средств, применяемых в целях ознакомления с научно-педагогическими фактами, процессами и явлениями, их изучения, осмысления, ясного понимания и изменения.

Методы исследования. Историко-сравнительный метод, индуктивный и дедуктивный метод, метод анализа-композиции, изучение архивных документов.

Научная новизна исследования. В конце XIX века – начале XX века азербайджанская интеллигенция внесла ценный вклад в развитие теории образования в новом содержании и направлении, выдвинула теоретические идеи и провела эффективную деятельность, связанную с применением тех идеи. В диссертации определяются факторы, определяющие развитие теории образования в Азербайджане в конце XIX в начале XX века, влияние школы, науки, образования, прессы, театра, художественной литературы, светских наук. В школах, а также преподавание родного языка, книг и работ современного содержания по развитию теории воспитания в демократическом направлении, выявляются мнения отечественных педагогов относительно цели, содержания, организационных форм и особенностей образования всесторонне и систематически исследуются. Исследуются основные положения:

- Во второй половине XIX века и в начале XX века общественно

политическая, научно-культурная среда определяла развитие теории образования в Азербайджане;

- Формирование теории образования с новым содержанием оказало сильное влияние на развитие педагогического движения в демократическом направлении;

- Появление в школах науки, образования, формирование и развитие прессы, театра, художественной литературы, светских наук, а также преподавание родного языка, книг и произведений с новым (современным) содержанием обеспечило развитие педагогической теории в гуманистическое и демократическое направление.

- В развитии теории образования в Азербайджане в новом направлении важную роль сыграли представления педагогов и воспитателей о сущности, содержании, средствах и организационных особенностях формирования личности нового типа.

- Представления педагогов и просветителей о цели, содержании и организационных особенностях умственного, нравственного, духовного, религиозного, физического, эстетического, трудового и гуманного воспитания подрастающего поколения дали толчок к разработке цели, содержания, закономерности, принципы, методы и организационные формы воспитания в более поздние периоды.

- Идеи самосознания и национального жизнелюбия народных просветителей легли в основу концепции национальной независимости и обусловили создание Азербайджанской Демократической Республики.

Теоретическая значимость исследования. Определение факторов, определяющие развитие теории образования в Азербайджане в конце XIX в начале XX века, обобщение мыслей и представлений народных просветителей о формировании нового типа личности, национального самосознания, женское образование и воспитание, умственное, нравственное, духовное, религиозное, физическое, эстетическое, трудовое. Анализ гуманного воспитания, как важной составляющей теории воспитания может стать основой для проведения

исследований в этом направлении, помимо обогащения нашей истории педагогической идеи.

Практическая значимость исследования. Важная значимость исследования определяется тем, что создается история самого богатого и сложного этапа истории нашей отечественной педагогической мысли - второй половины XIX века и начала XX века. Это также очень важный и главный этап нашей гражданской истории. С другой стороны, образовательная концепция наших отечественных педагогов привлекает внимание своей оригинальностью, новаторством, современностью и концептуальностью. Их взгляды на образование оказали сильное влияние на развитие теории и практики образования в Азербайджане. Научные результаты могут быть использованы при преподавании «Истории педагогики», «Истории школы и педагогической мысли в Азербайджане», составлении «Азербайджанской энциклопедии образования» и «Азербайджанской педагогической антологии».

Образование имеет незаменимое значение в прогрессе каждой нации в широком смысле, в ее национальном подъеме, в достижении культурно-цивилизированного уровня. Для правильного и целесообразного становления образования должна быть успешная теоретическая база, должны быть разработаны соответствующие научно-теоретические и педагогические положения, связанные с теорией образования. Ведь без него невозможно добиться необходимых результатов в воспитании человека, как личности, так и общества в целом. Практика человеческой истории, измеряемой тысячелетиями, наглядно доказывает это.

Утверждение и применение. Основное содержание диссертации обсуждалось на кафедре «Педагогики начального образования» Азербайджанского Государственного Педагогического Университета, на научных семинарах, конференциях и мероприятиях, проводимых в Азербайджанской Республике и за рубежом. Были изданы: одна монография по диссертации, 46 статей в журналах, рекомендованных Высшей Аттестационной Комиссией при Президенте Азербайджанской Республики, 9 тезисов,

опубликованных в материалах международных и республиканских конференций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bakıxanov A. Bədii əsərləri. Bakı, Azərənəşr, 1973, 391 s.
2. “Əkinçi” qəzeti (1875-1877). Tam mətni. (ərəb əlifbasından kirill əlifbasına çevirən və nəşrə hazırlayan: Həsənzadə T.) Təkrənəşr – Bakı: Azərənəşr, 1979, 464 s.
3. Zərdabi H. Ev // Məktəb, 1916, №10, s.8-9
4. Zeynalov S. Klassik pedaqoqlar fiziki tərbiyə haqqında // Məktəbdə bədən tərbiyəsi, 1980, №2, s.8-14
5. Rüstəmov F. Pedaqogika tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, 748 s.
6. Акты Кавказской Археологической Комиссии. Тифлис, 1881, т.VIII, 170 с.
7. Алибеков И.Т. Народное образование на Кавказе. Тифлис, 1903, 116 с.
8. Алиева С. Развитие теории и практики нравственного воспитания в дореволюционном Азербайджане (1828-1920 гг.). Дисс. д-ра пед. наук, Ташкент, 1989, 320 с.
9. Антология педагогической мысли Азербайджанской ССР (Составители: Агаев А., Гашимов А.). М.: «Педагогика», 1983, 589 с.
10. Антология педагогической мысли: В 3-х т. Том I. (Сост.: Салимова К.И., Корнетов Г.Б.). М.: Высшая школа, 1988, 446 с.
11. Ахмедов Г. Из истории школ и педагогической мысли Азербайджана. III часть. Баку, АПУ, 1995, 224 с.
12. Зардаби Г. Избранные статьи и письма (Составитель: Геюшов З.Б.). Баку: Изд-во Акад. наук, Аз ССР, 1962, 481 с.
13. Захаров А. Народное образование среди Кавказских татар / СМОМПК. Девятый выпуск. Тифлис, 1890, 316 с.
14. Мамедов С.С. Роль азербайджанских женщин в борьбе за развитие просвещения и культуры в Азербайджане (конец XIX - начало XX века).

Кандидат. дисс. по педагогич. наук. Баку, 1967, 224 с.

15. Назарли А. Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1920). Баку: Нурлан, 2008, 224 с.

16. Отчет о состоянии учебных заведений Кавказского учебного округа за 1903 г., Тифлис, 1905, 112 с.

17. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. М.: Политздат, 1976, 485 с.

18. Пашаев А.Х. Очерки истории начального образования на Кавказе в XIX - начале XX веков. Баку: АПУ, 1995, 126 с.

19. Таирзаде Н. Состав учащихся Бакинского реального училища в последней четверти XIX в. / Известия АН Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права, 1981, №3, с. 16-24

УДК 8

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ДО
НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИМИ ЗАСАДАМИ**

Король Анжеліка Миколаївна,

канд.пед.наук, доцент

Чумаченко Аліна Олександрівна

студентка

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: у статті розкрито суть поняття лінгводидактики, розглянуто особливості трьох підходів до навчання в освітньому процесі (компетентнісний, особистісно орієнтовний та діяльнісний підходи), зокрема акцентовано увагу на першому підході, наголошено на важливості розвитку комунікативної компетентності школяра на уроках української мови, проаналізовано основні принципи та методи навчання.

Ключові слова: лінгводидактика, компетентнісний, особистісно орієнтовний та діяльнісний підходи, комунікативна компетентність, принципи навчання, методи навчання.

Оволодіння нормами української мови визнано одним з основних завдань загальноосвітньої підготовки школярів. Розробляє методику навчання мови розділ педагогіки лінгводидактика. Цим терміном називають функціональну частину методики, у якій досліджуються закономірності опанування мови та труднощі, що виникають при цьому; розв'язується питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції [7].

За Державним стандартом базової та повної середньої освіти [3] саме компетентнісний, особистісно орієнтовний та діяльнісний підходи є

пріоритетними. Вони роблять можливим організацію диференційованого, гуманістично спрямованого процесу навчання та виховання; формування національно-мовної особистості відбувається завдяки індивідуальній освітній траєкторії й здійсненню науково-методичного забезпечення неперервної мовної освіти з урахуванням національних культурологічних надбань європейських традицій. Ці стратегічні підходи формують методологічні засади навчання учнів української мови. Їх використовують на уроках цілісно, вони комплексно доповнюють і поглиблюють один одного. Тому чинна програма з української мови побудована на засадах цих трьох підходів. Далі зупинимось детальніше на компетентнісному підході.

В умовах розвитку нової української школи компетентнісний підхід до формування змісту навчання вважається основною концепцією сучасної освіти, він покращує якість освіти та сприяє учнівській соціалізації й освоєнню школярами нових соціальних ролей. Освітній процес має спрямовуватися так, щоб учні не тільки набували знання, а й навчалися застосовувати їх на практиці для опанування різноманітних навичок. Адже компетентнісний підхід, на думку І. Кучеренко, передбачає спрямованість процесу навчання на досягнення результатів у загальнопредметній (галузевій) компетентності. Він не може замінити традиційну систему освіти, що базується на засвоєнні знань, умінь і навичок, а навпаки, доповнює її тим необхідним досвідом застосування всього названого на практиці [4]. Цей підхід сприяє формуванню як ключових, так і предметних компетентностей.

Вивчення рідної мови має комунікативне спрямування. Завдяки його успішній реалізації розвиваються вміння вільного висловлювання власних думок, почуттів та емоцій у будь-якому виді мовленнєвої діяльності та різноманітних сферах спілкування. Учнівська комунікативна компетентність при цьому може бути як предметною, так і ключовою.

Учена Н. Голуб стверджує, що предметна комунікативна компетентність формується у штучно створених педагогом умовах на уроках української мови. Проте вміння та навички, які здобудуть учні під час цього, стануть для них по-

справжньому цінними тільки в тому випадку, коли в них буде потреба поза межами навчального процесу та класу. Тому саме на таке функціональне поле знань, умінь і навичок й орієнтують ключові компетентності [2, с. 18]. Ця орієнтація вітчизняної мовної освіти мотивує вчителів-словесників до якісних змін стратегій і тактик під час підготовки до уроку та його безпосереднього проведення, адже завдання навчання мови підпорядковані дидактичній меті - розвинути комунікативну компетентність школяра та його здатність доцільно, граматично правильно й ефективно спілкуватися в різних суспільних сферах.

Формування одночасно і предметної, і ключової учнівської комунікативної компетентності здійснюється систематично в процесі практики тренування спілкування за допомогою опрацювання теорії мови. Так, наприклад, мовознавець С. Богдан стверджує, що в школі треба вивчати мову, тому що вона є основним засобом у процесі спілкування та пізнання. Ось чому в уроки, відведені на опанування будь-якого розділу мови, обов'язково залучаються й елементи з розвитку мовлення [1].

Вивчаючи повний курс української мови і засвоюючи всі рівні її системи, школярі отримують вміння мотивовано, грамотно та доречно застосовувати набутті знання теорії лінгвістики в мовленнєвій практиці відповідно до ситуації спілкування. Робота над формуванням мовленнєвої компетентності учнів та розвитком їхнього мовлення є основними складниками кожного уроку мови. Учитель у першу чергу має дбати про забезпечення засвоєння мовних знань і розвиток вміння їх застосування в спілкуванні.

У вітчизняній лінгводидактиці теоретичним підґрунтям для формування змісту комунікативної компетенції школярів стають принципи навчання - основні положення, які визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи освітніх закладів [5, с. 150]. Принцип є основою для формулювання правил навчання, адже вони підпорядковуються йому, конкретизують його та сприяють практичній реалізації. Це свого роду практичні вказівки, як діяти педагогам у навчальних ситуаціях.

У процесі навчання мови Мельничайко В., Пентилюк М., Рожило Л. виділяють такі види принципів [5, с. 189], які можна побачити в таблиці (табл. 1):

Таблиця 1

Принципи навчання

Принципи навчання за сферою їх використання	Види принципів	Функції
Загальнометодичні	1. Науковості 2. Систематичності й послідовності навчання 3. Доступності навчання 4. Наочності	Нормативна: - розуміння мовних явищ, - оцінка виразності мовлення, - організація усного чи писемного мовлення, - розумовий та лінгвістичний розвиток учнів і т. ін.
Частково-методичні	1. Активності учнів на уроці 2. Емоційності навчання 3. Індивідуального підходу до учнів	Концептуальна: - формування усвідомлення мовних явищ, - комплексний розвиток мовлення, - сприяння максимальній мовленнєвій активності, - варіативність підбору форм і методів навчання, - емоційна складова освітнього процесу.
Спеціальні методичні	1. Ідейності 2. Комунікативної спрямованості навчання 3. Уваги до мовного матеріалу	Регулятивна: - добір мовного матеріалу з лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення тощо; - організація процесу навчання, елементів навчальної діяльності.

На думку М. Пентилюк, система принципів навчання мови залишається відкритою та плинною, адже їхня актуальність та роль в ієрархічному поділі може змінюватися залежно від панівних підходів до навчання [7, с. 15]. Тому питання встановлення взаємозв'язків між принципами в межах різних ієрархічних рівнів, що дозволяє систематизувати та розкрити їх конкретні функції, досі залишається перспективним для лінгводидактичних досліджень.

І підходи, і принципи навчання впливають на здійснюваний учителями вибір методологічної бази навчального процесу.

Студіюючи різноманітну педагогічну і методичну літературу, ми зробили висновок, що в лінгводидактиці існує багато різних визначень та класифікацій

методів навчання. Хочемо зупинитися на трактуванні саме сучасних лінгводидактів. Зокрема, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, М. Пентилюк розглядають методи навчання як складну педагогічну категорію, яка складається з системи методичних прийомів. Їх побудова визначена цілями навчання, загально-дидактичними принципами та підходами, характером матеріалу навчання й особливостями джерел навчальної інформації, завдяки якій реалізуються всі навчальні функції. Розробка та вдосконалення методики навчання мови здійснюється на основі найновіших досягнень педагогіки, психології, лінгвістики, лінгводидактики, методики та інших наук, а також минулого педагогічного досвіду [6, с. 215].

Класифікації методів навчання мови поділяються за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності школярів та способом взаємодії учителя й учнів на уроці. Ми послуговуватимемося класифікацією М. Пентилюк, створеною за останнім критерієм.

Учена розглядає такі методи навчання: усний виклад учителем навчального матеріалу (розповідь, пояснення); бесіда вчителя та учня; мовне спостереження; робота з підручником; метод вправ [6, с. 216]. Кожен із запропонованих методів можна застосовувати для роботи з опанування онімної лексики та повного курсу мови загалом.

Отже, лінгводидактика – це розділ педагогіки, що розробляє методику навчання мови. Вона вивчає шляхи та способи реалізації в освітній практиці змістових ліній шкільних програм з української мови. Основними категоріями дисципліни є аспекти (підходи), принципи, методи та прийоми навчання. Відповідно до Державного стандарту базової та повної середньої освіти пріоритетними підходами є компетентнісний, особистісно орієнтовний і діяльнісний. Вони впливають на принципи навчання, які у свою чергу поділяються на загальнометодичні, частково методичні та спеціально-методичні.

Серед основних методів навчання – пояснення або розповідь вчителя, бесіда, мовне спостереження, робота з підручником, метод вправ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень: методичні рекомендації для слухачів і керівників секції української мови. Луцьк, 2011. 28 с.
2. Голуб Н. Ситуативний метод на уроках української мови в школі. Українська мова і література в школі. 2013. № 7. С. 18–23.
3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <http://surl.li/szlx> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Кучеренко І. А. Підходи до навчання української мови – стратегічні орієнтири сучасної мовної освіти. URL : <http://surl.li/iqdx> (дата звернення: 13.03.2023).
5. Мельничайко В., Пентиліук М., Рожило Л. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ : Рад. школа, 1982. 216 с.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
7. Пентиліук М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ : Ленвіт, 2011. 210 с.

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ И ДОЛГОЛЕТИЕ КАК ЦЕЛЕВЫЕ УСТАНОВКИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического образования, Заслуженный деятель науки и техники, шестой ДАН дзюдо, Спортивная школа Aad van Polanen, г. Лейден, Нидерланды

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук, академик УАННП, шестой ДАН дзюдо,

Зайцева Марина Леонидовна

доктор искусствоведения, профессор,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант, Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры,

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами обосновано, что на сегодняшний день качество жизни и активное долголетие являются архиактуальными направлениями государственной социальной политики и целевыми установками социальной работы с пожилыми людьми.

Ключевые слова: активное долголетие, качество жизни, социальная работа, физическое состояние, пожилой возраст.

В настоящее время на международном, национальном, региональном, местном и индивидуальном уровнях предпринимаются активные попытки выработать различные концепции в условиях старения населения. Эти концепции часто используются взаимозаменяемо, а единого мнения о том, что они означают, до сих пор не сложилось. Они имеют много сходств и различий, распространяются в различных вариантах в программах национальной политики.

Концепция активного долголетия развила ранее выдвинутые теории в области старения населения. Мы провели сравнительный анализ, проследили историю концепции активного долголетия, начиная с ее появления в качестве антитезы теории разъединения – концепции успешного старения, через ее возрождение под видом «продуктивного старения» до современного использования.

Представленные в научной литературе и стратегических документах определения активного долголетия сформулированы в рамках двух основных подходов: комплексного и экономического. Комплексный подход более широко трактует активное долголетие, подчеркивая важность связи между активностью и здоровьем. Он направлен на обоснование более инклюзивной политики по трем основным направлениям:

- здоровье – сохранение физического и психического здоровья и доступ ко всему спектру медицинских и социальных услуг, которые учитывают потребности и права женщин и мужчин по мере их старения;

- участие – всестороннее участие в социально-экономической, культурной и духовной деятельности в соответствии с основными правами человека, возможностями, потребностями и предпочтениями, чтобы продолжать вносить продуктивный вклад в общество как в оплачиваемой, так и в неоплачиваемой деятельности по мере их старения;

- безопасность – удовлетворение социальных, финансовых и физических потребностей и прав людей по мере их старения, пожилым людям обеспечиваются защита, достоинство и забота в том случае, если они больше не в состоянии поддерживать и защищать себя.

В рамках этого подхода активное долголетие представлено как превентивная концепция, направленная на вовлечение всех возрастных групп в процесс старения на протяжении всей жизни. Согласно такой интерпретации, поддержание здоровья, формирование заинтересованности в участии и развитие системы социального обеспечения должны быть на протяжении всей жизни. Это означает переход от «традиционной» модели жизненного цикла,

состоящей из трех фаз «учеба – работа – выход на пенсию», к парадигме возрастной интеграции, при которой эти фазы должны сосуществовать в течение всей жизни. Новая парадигма находит свое отражение в стратегических документах. К примеру, в Национальном плане по позитивному старению Чехии старение населения рассматривается как процесс, продолжающийся всю жизнь, и меры не разделяются по возрастным группам.

Предложенная же возрастная периодизация в Стратегии действий в интересах граждан старшего поколения в нашей стране разработана в рамках традиционной парадигмы, хоть результатом ее реализации является создание условий для активного долголетия: 1) достаточно активные в экономическом и социальном плане люди, продолжающие осуществлять трудовую деятельность – 60-64 лет; 2) люди, как правило, менее активные, многим из которых требуется медицинская помощь и социальные услуги – 65-80 лет; 3) люди, как правило, имеющие множественные проблемы со здоровьем и зачастую нуждающиеся в уходе и помощи – старше 80 лет.

В отличие от традиционной парадигмы, основанной на положениях систем социального обеспечения, которые доминировали в европейской и национальной социальной политике на протяжении более столетия, новый политический интерес обусловлен главным образом экономическими причинами. В политической повестке доминирует именно экономический подход к интерпретации активного долголетия, суть которого заключается в тезисе «жить дольше, работать дольше».

В качестве инструмента согласования интересов в условиях старения населения в настоящее время предлагается рассмотреть концепцию активного долголетия. В теории, с одной стороны, такой инструмент может составить основу для обеспечения защиты государственных интересов в экономической сфере от демографической угрозы за счет снижения экономической нагрузки и привлечения дополнительных трудовых ресурсов на рынок труда. С другой стороны, реализация трудового потенциала пожилых людей повысит их качество жизни за счет самореализации, сохранения социальных связей,

улучшения самочувствия и повышения доходов, что позволит защитить их интересы. Однако на практике на пути концепции активного долголетия возникают барьеры не только в виде противоречий интересов, но и в виде демографических и социально-экономических условий.

В современных условиях, когда требуется обеспечить удовлетворительное качество жизни и активное долголетие, происходит изменение целевых установок социальной работы с пожилыми людьми.

В условиях меняющегося демографического ландшафта произошла смена взглядов на проблемы старения населения, что привело к смещению акцента с социальной защиты пожилого населения на его активное вовлечение в жизнь общества, более полного использования их потенциала. В 2002 г. Вторая Всемирная ассамблея по проблемам старения приняла Мадридский международный план действий, который направлен на улучшение условий жизни пожилых людей, укрепление их здоровья, обеспечение доходов и их активное участие в жизни общества.

Подчеркивая важную связь между активностью пожилого населения и его здоровьем, ВОЗ предложила концепцию активного долголетия (Active Ageing). Дословный перевод термина Active ageing / aging – «активное старение», в странах СНГ практически не используется, поскольку с точки зрения семантики имеет негативную коннотацию (ускоренное, быстрое старение). Характеризуя понятие «долголетие» как социально-экономическую категорию, в методологическом смысле было важно выделить особенности, отличающие его от понятия «старение».

Старение может быть физиологическим или патологическим, при этом биологический и календарный возраст человека могут не совпадать. Когда биологический возраст человека превышает хронологический, то создаются условия для существенного снижения функционального состояния организма человека, и как следствие его дееспособности и трудоспособности. Для здорового долголетия и повышения качества жизни необходимо ретардированное старение, когда биологический возраст меньше

хронологического. Более того, каждый человек имеет индивидуальный темп и особенности старения, следовательно, необходим персонифицированный подход для разработки методов обеспечения естественных процессов жизнедеятельности, профилактики возраст-ассоциированных заболеваний, приводящих к патологическому старению, а также методов предупреждения и продления здоровой жизни за счет превентивных средств профилактики с целью сохранения качества жизни, трудоспособности и активности.

Государство уделяет пристальное внимание повышению качества жизни своих граждан. Особенно это актуально для граждан пожилого возраста и инвалидов ввиду того, что отношение к ним государство считает индикатором благополучия самого государства. Данная категория населения является нетрудоспособной в своем большинстве или ограниченно трудоспособной, следовательно, зависящей во многом от деятельности институтов государства.

Считается, что качество жизни во многом определяет состояние счастья (удовлетворенность жизнью) конкретных людей и благополучие общества, поскольку характеризует отношение индивида или социальной группы к условиям жизнедеятельности, жизни в целом или ее составляющих, а также определяет перспективы и видение самого будущего, включая периоды старших возрастов.

Именно интерес к качеству жизни пожилых людей инициировал наши исследования практической деятельности и социальную политику в отношении данной группы населения [1, с. 214-224].

Исследование качества жизни является общепринятым в международной практике, высокоинформативным, чувствительным и экономичным методом оценки социального благополучия как населения в целом, так и отдельных социальных групп. Социальная сфера является наиболее сложной с точки зрения адекватной оценки происходящих в обществе изменений и получения объективной информации о реальном уровне и качестве жизни граждан.

Качество жизни, являясь системной характеристикой, зависит от множества переменных и должно анализироваться на структурном уровне

путем анализа сложных взаимодействий элементов биологического и психического уровней.

В связи с этим понимание качества жизни формируется в соответствии с биологическими, психологическими и социальными уровнями структуры личности.

Качество жизни – понятие, используемое в социологии, педагогике, экономике, политике, медицине, социальной работе, обозначающее оценку некоторого набора условий и характеристик жизни человека, обычно основанную на его собственной степени удовлетворенности этими условиями и характеристиками. Оно является более широким, чем материальная обеспеченность (уровень жизни), и включает также такие объективные и субъективные факторы, как состояние здоровья, ожидаемая продолжительность жизни, условия окружающей среды, питание, бытовой комфорт, социальное окружение, удовлетворение культурных и духовных потребностей, психологический комфорт и т. п.

Качество жизни может зависеть от состояния здоровья, коммуникаций в социуме, психологического и социального статуса, свободы деятельности и выбора, от стрессов и чрезмерной озабоченности, организованности досуга, уровня образования, доступа к культурному наследию, социальному, психологическому и профессиональному самоутверждению, психотипа и адекватности коммуникаций и взаимоотношений.

Качество жизни человека подразумевает: 1) достаточную продолжительность здоровой жизни, поддержанную хорошим медицинским обслуживанием и безопасностью (отсутствием значимых угроз жизни и здоровью); 2) приемлемый объем потребления товаров и услуг, гарантированный доступ к материальным благам; 3) удовлетворительные социальные отношения, отсутствие серьезных общественных конфликтов и угроз достигнутому уровню благополучия; 4) благополучие семьи; 5) познание мира и развитие, доступ к знаниям, образованию и культурным ценностям, формирующим личность и представления об окружающем мире; 6) учет

мнения индивида при решении общественных проблем, участие в создании общепринятой картины мира и правил поведения человека; 7) социальную принадлежность, полноправное участие в общественной и культурной жизни во всех их формах; 8) доступ к разнообразной информации, включая сведения о положении дел в обществе; 9) комфортные условия труда, дающего простор для творчества и самореализации, относительно короткий рабочий день, оставляющий человеку достаточно свободного времени для различных занятий.

Актуальность исследования вопроса повышения качества жизни граждан пожилого возраста определяется тем, что социальная политика нашего государства направлена на решение вопросов сохранения и улучшения здоровья, повышения продолжительности жизни, улучшения жизнеобеспечения граждан пожилого возраста, защиты их прав и интересов, повышения благосостояния, создания условий для активного участия в жизни общества.

Объективная и субъективная оценки качества жизни могут различаться. Например, когда близкие пожилого человека оценивают его качество жизни как хорошее, а субъективно сам человек оценивает его как плохое. Данный факт является диагностическим признаком для более детального обследования соматического и психического статуса пожилого человека.

При разработке государственной социальной политики в интересах граждан пожилого возраста и выстраивании социальной работы с данной категорией населения, необходимы разработки меры по совершенствованию методов оценки качества жизни пожилого населения.

Для повышения качества жизни пожилых людей и лиц старческого возраста необходима разработка и оценка эффективности медико-социальных программ, обязательно включающих вопросы обеспечения активной трудовой занятости пенсионеров, их социальной поддержки и организации медицинского обеспечения на основе проведения индивидуальной оценки их состояния здоровья и с учетом показателей качества жизни.

Целевые установки по организации жизнедеятельности пожилых людей нашли отражение в различных международных и национальных нормативных

правовых актах. Наиболее полное выражение взгляды на место и роль пожилых людей получили в Принципах ООН «Сделать полнокровной жизнь лиц преклонного возраста», принятых в 1991 году. Эти 18 принципов были сгруппированы в пять групп: независимость, участие, уход, реализация внутреннего потенциала, достоинство. Принципы группы «Независимость» подразумевают, что пожилые люди должны иметь доступ к основным благам и формам обслуживания, жить в безопасных условиях, получать содействие в проживании в домашних условиях максимально длительный период. Принципы группы «Участие» затрагивают вопросы вовлеченности граждан пожилого возраста в жизнь общества. Принципы группы «Уход» касаются проблем обеспеченности уходом и защитой со стороны семьи, государства, доступа к медицинскому, социальному обслуживанию в целях поддержания, восстановления оптимального уровня благосостояния.

Принципы группы «Реализация внутреннего потенциала» подразумевают наличие доступа пожилым людям к общественным ценностям в области культуры, образования, отдыха для всесторонней реализации своего потенциала. Принципы группы «Достоинство» затрагивают вопросы недопущения насилия в отношении пожилых людей, обеспечения права на справедливое обращение независимо от возраста, пола, статуса, экономической принадлежности и др.

Вышеуказанные принципы ООН представляют собой свод норм и рекомендаций по установлению приоритетов при реализации социальной политики в отношении граждан пожилого возраста.

Для государственных и общественных институтов нашей страны они являются важным ориентиром в формулировании социальных запросов пожилых людей и в организации жизнедеятельности по их удовлетворению.

До настоящего времени у нас отсутствует комплексный межведомственный подход к проблеме долголетия населения: обычно ее последствия сужаются до растущего дефицита трудоспособного населения и нагрузки на пенсионную систему.

Необходимы государственные отраслевые комплексные программы по активному долголетию граждан пожилого возраста. Сегодня не хватает комплексного подхода к проблеме старения населения, учета меняющихся потребностей пожилого населения и возможностей, связанных с этими изменениями.

Рассматривая проблему долголетия важно учитывать возрастные периоды жизни человека. Так в период пожилого возраста происходит не только перестройка организма человека в сторону снижения функционального состояния, но в ряде случаев может наблюдаться и замедление или даже приостановка этих явлений.

Это связано с тем, что организм активно сопротивляется негативным явлениям, используя так называемый «запас» жизненных сил.

Активное долголетие – это период жизни человека, в течение которого люди независимы в повседневном образе жизни, то есть способны выполнять повседневные задачи самостоятельно, без помощи других. Другими словами - это комплекс мероприятий (социального, экономического, физического и психологического благополучия) по уходу человека за собой, который позволяет ему жить полноценной жизнью – быть востребованным в обществе и вести активный образ жизни.

Инициативы по укреплению здоровья и профилактике заболеваний со стороны общества и отдельных людей могут улучшить качество жизни, а также способствовать снижению социальных затрат на уход в странах с разным уровнем экономического развития.

Большое количество научных и научно-популярных статей, посвященных теме долголетия, оздоровления и укрепления здоровья, в том числе рецептами, методиками и рекомендациями говорит об актуальности проблем качества жизни и активного долголетия.

Современному обществу требуется персонализированная система воздействия на организм каждого человека. Она должна учитывать как общие, так и индивидуальные особенности, эндогенные и экзогенные факторы,

влияющие на здоровье каждого индивида с целью продления активной полноценной жизни человека – здоровое старение и активное долголетие.

Очевидно, что существующие подходы общественного здравоохранения к вопросам старения населения оказались недостаточно эффективными. Здоровье пожилых людей часто находится на уровне несоответствующем их календарному возрасту, то есть не соответствует направленности «активного долголетия» на увеличение продолжительности жизни и сохранения ее активности.

Другой стороной проблемы активного долголетия является то, что увеличение продолжительности жизни, обусловленное, например, изменениями в образе жизни человека может приводить к новым социальным и медицинским проблемам, в том числе росту возраст-зависимых патологий и повышению риска возникновения новых заболеваний.

Это требует внимания научного сообщества, так как уровень современной науки не дает однозначных ответов для решения проблем, препятствующих активному долголетию, и раскрытия механизмов физиологического и патологического старения, также как способов их эффективной профилактики и лечения.

На сегодняшний день качество жизни и активное долголетие являются архиактуальными направлениями государственной социальной политики и целевыми установками социальной работы с пожилыми людьми.

Необходимы государственные программы, направленные непосредственно на повышение активности пожилых людей в сфере досуга, образования, трудоустройства. Необходима разработка специальных мер по стимулированию всех видов социальной активности пожилых людей, развитие специальных форм социальной и медицинской помощи для лиц старших возрастов. Показатели оценки уровня и качества жизни граждан пожилого возраста постоянно пересматриваются, а использование уточняющих критериев жизнедеятельности пожилого населения будет способствовать осуществлению правового регулирования государственных расходов на социальные цели.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) Podderzhanie fizicheskoy aktivnosti i soxraneniya zdorov`ya pozhily`x lyudej [Maintaining physical activity and maintaining the health of the elderly]. Proceedings of the *Scientific research in the modern world. Abstracts of the 11th International scientific and practical conference (Canada, Toronto, August 24–26, 2023)*. Toronto: Perfect Publishing, 2023, pp. 214–224.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Прибора Тетяна Олександрівна
кандидат педагогічних наук, доцент
Кириленко Альона Олександрівна,
магістрантка

Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Анотація. У статті розглянуто шляхи формування емоційного інтелекту. Звертається увага на вплив ранкового кола, дитячої літератури та гри на розвиток емоційної сфери у дітей.

Ключові слова: емоційний інтелект, дошкільний вік, українська дитяча література, гра.

Свідомо управляти власними діями й поведінкою, мінімізувати стреси, проявляти емпатію людині вдається завдяки емоційному інтелекту.

За визначенням американського дослідника Д. Гоулмана, емоційний інтелект – це вміння розуміти, розрізняти власні та емоції інших людей, а також здатність ними керувати, впливаючи на свою поведінку та дії оточуючих. [4]

Питання формування та розвитку емоційного інтелекту є актуальним у наш час, що відображено у працях Дж. Мейєра, П. Саловея, Д. Гоулмана, Т. Дучимінської, М. Коць, А. Кульчицької, Л. Ракітянської, С. Дерев'янка, Л. Клевака, О. Гришко та ін.

Людина здатна розуміти та доречно виражати власні емоції, а також відчувати емоційні прояви оточуючих. Найкращим періодом формування та розвитку емоційного інтелекту є дошкільний вік та молодший шкільний вік. Американські дослідники Дж. Готтман та Дж. Деклер, згадуючи у своїх працях емоційний інтелект, визначають його роль у вихованні майбутніх особистостей. Під цим поняттям розуміють процес і результат усвідомлення емоцій, здатність

до співпереживання та підтримки. Важливо розуміти, що ці почуття впливають на дії та вчинки дитини, але ніяк не обмежують її емоційну сферу. [1]

Для створення гармонійних передумов утворення емоційної сфери важливий взаємозв'язок закладів дошкільної освіти та батьків. Дорослі власним прикладом міжособистісних стосунків формують уявлення про дитячу взаємодію з однолітками, педагогами та іншими дорослими. Дошкільник пізнає систему моральних норм і правил, збагачує власний досвід, формує бажане відношення до себе.

Сьогодні у закладах дошкільної освіти стало гарною традицією розпочинати день із ранкового кола, яке сприяє позитивному налаштуванню на заняття. Під час таких зустрічей діти обмінюються враженнями від різних ситуацій, практикуються помічати позитивні зміни один одного. Вихователь пропонує цікаві завдання чи розіграти сценки [2]. Наприклад, вправа *«Передача відчуттів»*, у якій діти вчаться відтворювати та впізнавати емоції одне одного. Для цього учасники сидять у колі та обирають ведучого, який загадує певну емоцію або стан та пошепки передає тому, хто поруч. Діти по черзі мають показати загадану дію та відгадати її. [7]

Вправа *«Країна казок»* має мету ознайомити та відчутти емоції радості, горя, здивування, страху тощо. Педагог завчасно готує будиночки із схематичними зображеннями різних емоцій та улюблених персонажів. Діти слухають інструкцію: «Сьогодні ми відправимось до Країни казок і завітаємо до різних героїв. Вони будуть «виходити» зі свого будиночка, коли ми правильно назвемо та покажемо емоцію». Таким чином, діти зустрічають Карабаса Барабаса (гнів), Півника, який боїться Лисиці (страх), трьох ведмедів і дівчинку Машу (здивування), дідуся та бабусю, які не вберегли Івасика Телесика (горе, смуток) та Буратіно (радість). Завдання демонструє різні емоційні стани та вчить співчувати, проявляти емпатію. [7]

Вправа *«Який (яка) я?»* – вчить пояснювати емоційний стан та описувати власне самопочуття. Гарними прикладами можуть стати фрази: «Я добре себе почуваю, як квіточка, яка прокинулась разом із сонечком», «Мені легко та

спокійно, як літньому вітерцеві», «Сьогодні я трохи засмучений, як осінній дощик» та інші. [7]

Відмінним способом формування емоційного інтелекту дітей середнього дошкільного віку є дитяча література, яку доцільно використовувати як під час занять, так і у вільний час. Слухання тексту та розгляд ілюстрацій викликає у дітей бажання уявляти, вигадувати власних героїв і сюжети. Мета педагога не лише розвивати сприйняття тексту та мовлення дошкільника, а й допомогти уявити та наділити героя рисами та почуттями, які описані у сюжеті. [5]

Українська дитяча та сімейна психологиня А. Голота пропонує україномовні видання, які описують різні емоції та почуття, вчать слухача взаємодіяти з оточуючими. Ми обрали такі цікаві приклади: І. Сонечко «Мурчикові настрої» (2010 рік), Н. Чуб «Бегемотик і зірочка» (2011 рік), З. Геммерле «Сьогодні я сердита» (2011 рік), А. Курков «Чому їжачка ніхто не гладить?» (2012 рік), К. Кірккопельто «Самушок» (2013 рік), К. Номан-Віллемін «Великий злий вовк, який хотів, щоб його любили» (2017 рік). [3]

Під час сприймання літературних творів відбувається створення асоціацій та вдосконалення творчої уяви, що є результатом розуміння дитиною стосунків героїв та казкового світу. Коли дошкільник розглядає малюнки, у нього формується уявлення позитивного чи негативного образу, який він здатний несвідомо переносити на себе чи свою поведінку. Тобто, спочатку дитина вчиться та бере приклад з улюблених персонажів. Це складно, але це є першими поштовхами до інтелектуального самовдосконалення. [6]

Важливе значення для зняття напруги у дітей мають гумористичні дитячі твори. Зазвичай, в основі них лежить усвідомлення учасниками комунікації різних невідповідностей (між очікуваним і тим, що трапилося, між видимим і реальним і т. д.), пов'язаних з комічним ефектом, що знімає психологічну напругу, що сприяє створенню доброзичливих взаємин. [5, с. 185]

Як ми згадували раніше, дитина переймає образи та вчинки улюблених героїв. Найяскравіше це реалізовується у грі – важливому моменті внутрішнього перевтілення. Деколи можна помітити, що діти дотримуються правил взаємодії один з одним у грі краще, ніж поза нею. Тому важливо, розширювати ігрову діяльність різноплановими сюжетами та правилами, в яких діти зможуть долати невпевненість, сором'язливість, переборювати страхи та інші негативні прояви. У той час, ігри, в які грає дитячий колектив (чи значимі для дитини люди), сприяють довірливим, дружнім стосункам та створюють позитивну атмосферу. [2]

«Упізнай емоцію» – вихователь готує картки-зображення різних емоцій. Діти по черзі обирають картку, за допомогою жестів і міміки демонструють зображене. Переможець той, хто найбільше відгадає емоцій. Гра вчить не лише впізнавати та орієнтуватись у емоціях та почуттях, а й проживати їх. [2]

«Щоденник емоцій» – можна грати як колективно та індивідуально. Ця практика більше про довірливе спілкування між дорослим та дитиною. У вільний час, коли дитина спокійна, у доброму гуморі та не занята грою, у неї можна запитати: «Як пройшов твій день? Які емоції ти сьогодні відчував? Під час яких ситуацій?» і запропонувати картки із зображенням різних емоцій та станів. Таким чином дитина вчиться спостерігати та розуміти власні емоції, що сприяє розвитку емоційної саморегуляції. Ця гра вчить дошкільника аналізувати ситуації та свої дії, а також відслідковувати зміни емоційного стану. Різні емоції та настрої – змінний процес, негатив змінюється позитивними відчуттями, що вчить дитину розуміти та заспокоювати себе. [2]

«Який колір у емоцій?» – дитина отримує стовідсоткове поле для фантазії. Вона добирає кольори для емоцій, створює власних героїв чи, навіть, цілі сюжети. Педагог може підказати, що малюючи смайлик або обличчя героя, найкраще відобразити емоції можна різними положеннями брів, очей, кольором щічок, посмішкою тощо. [2]

Отже, емоційний інтелект – невід'ємна частина людського життя. Для формування успішної, впевненої особистості в майбутньому, працювати

потрібно змалечку. Сьогодні існує купа традиційних методик розвитку емоційного інтелекту, а також з'являються нові інтерактивні способи, які педагог може реалізовувати у власній практиці. Головне, на нашу думку, створити довірливу та дружню атмосферу, де кожен зможе проявляти справжнього себе.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко К. Сутність поняття «емоційний інтелект» у психолого-педагогічній літературі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. № 1(339). С. 83-90. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-1-83-90](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-1-83-90)
2. Голота А. С. Розвиток емоційного інтелекту дошкільників: практичні рекомендації / А. С. Голота // Психолог дошкілля. – К., 2019. С. 18-23. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/golota_rozv_ei.pdf
3. Голота А. Книжки, що розвивають емоційний та соціальний інтелект дитини [Електронний ресурс] : URL: <https://family-psy.pro/knizhki-shho-rozvivayut-emocijnij-ta-socialnij-intelekt-ditini/>
4. Кравчук А. «Емоційний інтелект» Даніела Гоулмана [Електронний ресурс] : URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/emociyniy_intelekt_deniel_goulman_kravchuk_a.pdf
5. Лобач Ю., Прибора Т. Методи виховання емоційної культури молодших школярів. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи*. Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника 2017. С. 184–186 URL: <https://kppo.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/72/2018/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf#page=184>
6. Полисаєва Г. Вплив дитячої літератури на розвиток емоційного інтелекту дошкільників [Електронний ресурс]. URL: <http://ephsheir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4316/%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%9f%d0%be%d0%bb%d0%b8%d1%81>

d0%b0%d1%94%d0%b2%d0%b0..pdf?sequence=1&isAllowed=y

7. Хлуд Г. Кейс вправ на розвиток емоційного інтелекту під час проведення ранкового кола [Електронний ресурс] : URL: <https://vseosvita.ua/library/keis-vprav-na-rozvytok-emotsiinoho-intelektu-pid-chas-provedennia-rankovoho-kola-565486.html>

УКРАЇНСЬКА КАЗКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ ДО ДОРΟΣЛИХ

Семанішина Марія Вікторівна,

здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта
педагогічного факультету
Херсонського державного університету
м. Херсон, Україна

Анотація: у статті розглядаються питання формування шанобливого ставлення здобувачів дошкільної освіти за допомогою української казки, розглядається значення української казки у становленні особистості дитини, аналізується класифікація досліджуваного поняття..

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, українська, казка, моральне виховання, дошкільник, вихователь.

Вивчення психолого-педагогічних джерел з проблем становлення моральної сфери дитини дошкільного віку (І. Бех, В. Кузьменко, Т. Поніманська, Ю. Приходько) дозволило виокремити різноманітні шляхи та засоби впливу на особистість з метою формування шанобливого ставлення до дорослих: соціально-педагогічна діяльність батьків; побут сім'ї; художня література; періодичні видання; електронні засоби інформації; усна народна творчість; українські казки; мистецтво.

Казка, як своєрідний жанр народної творчості, здавна посідає чільне місце у фольклорі. Аналіз досліджень ролі казки як засобу виховного впливу на особистість дозволяє стверджувати, що своєрідно побудовані усні оповідання героїчно-фантастичного, соціально-побутового чи морально-етичного змісту, що дістали назву казок (від слова казати) становлять інтерес і для дітей, і для дорослих. Казки, підпорядковуючись загальним закономірностям творів

народного епосу, містять певні етичні характеристики. Виразно, з притягальною силою, в доступній для дитини формі казки розкривають національні та загальнолюдські цінності, які народ плекав і передавав нащадкам про непереможність добра, правди, про щасливе життя. Адже, завжди в усі часи, за визначенням одного із перших дослідників українських казок, видатного вченого О. Потебні потреба народу в щасті, достатку, благополуччі має задовольнятися бодай у мріях .

Теоретичний аналіз наукових джерел зумовив висновок про те, що поняття «казка» має різні тлумачення: одні науковці характеризували казковий вимисел як незалежний від реальності, другі бажали зрозуміти, як у фантазії казок відбилась ставлення народних оповідачів до навколишньої дійсності, треті дослідники казкою називали все те, що розповідалося [1, с. 154].

Проблема вивчення української казки як засобу формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих залишається ще недостатньо вивченою. Ідеал людини має кожен народ який відповідає його характеру, визначається його суспільним та громадським життям, розвивається разом з його розвитком [3, с. 45].

К. Ушинський стверджував, що будь-який народ у своїй літературі, починаючи з народної пісні, прислів'я, казки, і закінчуючи драмою і романом, висловлює свої уявлення про те, якою повинна бути людина. Народ прикрашає цю ідеальну людину всіма кращими якостями своєї душі , і якщо ідеал людини не завжди узгоджується з правилами суворої християнської моралі, то це лише тому, що сама мораль не цілком ще вкоренилася в тому або іншому народі; але яким би не був цей ідеал, він завжди відображає собою міру самосвідомості народу, його погляд на якості і чесноти, висловлює народну совість. Розглянемо такі гуманістичні зв'язки в кількох народних казках. Наприклад, у казці про двох цапків ми хотіли, щоб діти зрозуміли наскільки небезпечно бути войовничим в пошуку виходу зі складної, конфліктної ситуації, знайти правильний, єдиний вірний вихід зі скрутного становища. Подібна ситуація і в казці «Дві кізоньки». У ній дві кізоньки зустрілися на гірській стежині. У казці

показаний єдино правильний і мудрий спосіб пошуку виходу із ситуації.

У казці «Летючий корабель», показано, що шанобливе ставлення батьків до дитини, і навпаки, молодших до старших – основа успішного вирішення життєвих проблем. Уважив молодший син незнайомого старого – і отримав винагороду; допоміг незнайомим людям – і вони йому знадобилися, кожен допоміг в потрібну хвилину. Інші казки, такі як, наприклад, «Сірко»,

«Телесик», «Чудові гуслі» показують дитині, як треба себе вести в різних життєвих ситуаціях, направляють його у виборі типу поведінки. Отже, народні казки, були і залишаються засобом морального виховання дітей у житті, допомагають дорослим (батькам) передавати дітям зразки позитивної поведінки і знайомити з варіантами поганої. Таким чином, значення українських казок є двояким. З одного боку, українські казки є найважливішими джерелами інформації для нашого дослідження про глибинні традиційні цінності, морально-етичні орієнтири народної педагогіки, а з іншого – ми бачимо в них дієвий і досі актуальний засіб формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих.

Серед різноманітних жанрових різновидів казки фольклористи виділяють такі: побутові, чарівні та казки про тварин. Проте дана класифікація є умовною, адже казки цих груп часто переплітаються між собою і за змістом, і за художньо-образною специфікою. Історично найдавнішими вважають казки про тварин (так званий «звіриний епос»). Вони найпоширеніші із літературних жанрів, з якими діти-дошкільники ознайомлюються з раннього віку, і розповідаються переважно дітям молодшого та середнього віку. Це зумовлено тим, що діти цієї вікової групи не мають достатнього соціального, почуттєвого, морального досвіду та не оперують категоріями людських відносин. Їм зрозуміліше трактування «добра», і «зла», що персоніфікується у тваринному світі (лисиця – хитра, підступна; вовк – хижий, злий; заєць – боязливий тощо).

Теорія і практика дошкільного виховання підтверджує, що дитині властиві образність і конкретність мислення, вона оперує наочними образами й конкретними поняттями, а не абстракціями [2, с. 11]. Тому казка, що подає

дітям ідею у конкретних фактах і динамічних подіях, яскраво і виразно визначає мораль, є зрозуміла дітям. Дитяче бачення світу, образ мислення і жанрова специфіка казки характеризується подібністю у своєму тяжінні до протиставлень і полярностей (Н. Карпінська). Казкові образи не добрі і злі водночас, як це буває у реальному житті, а бувають лише позитивними, або навпаки, різко негативними, і цей аспект казки поріднює її з дитячим світом, адже дитячі оцінки та моральні уявлення також не мають відтінків і напівтонів, не припускають компромісів: якщо змії – злотворець, то в уяві дітей він не тільки жорстокий, ненажерливий, зрадливий, але й огидний зовні. Таким чином, в казці протистоять лише неабиякі сильні й дуже слабкі; неймовірно сміливі й нестерпно боязкі герої. Художня цілісність казкових образів простежується у найтіснішому органічному зв'язку зовнішнього вигляду персонажа з його «характером», вчинками, мотивами поведінки, тобто казка не припускає і не прощає своїм героям дій, які не відповідають їхнім образам. Ясна й нескладна характеристика позитивних та негативних героїв допомагає дітям розібратися у сутності конфлікту, що відбувся між ними, визначити своє ставлення до них, дати адекватну оцінку їх поведінці. В світі казок дитина реалізує свої великі й маленькі мрії: слухаючи казку або розповідаючи свій власний твір, малюк співчуває та об'єктивує свої неусвідомлені бажання, свої прагнення, які не завжди реалізуються у реальному житті, здійснюються у казці.

Слухаючи казку, дитина дізнається про щось нове, порівнює, думає без усіляких неприємних наслідків у комфортному середовищі. Вона (дитина) може не поспішати і зосередитися на тому, що в даному випадку для неї особливо актуально. Завдяки казці дитина закріплює у свідомості не тільки моральні цінності і вчить правила поведінки, а й отримує можливість випробувати почуття власної значущості, розвиває здатність зважувати ситуацію і самостійно приймати рішення. Таким чином, не залишається ніяких сумнівів про те, що казка зможе подолати будь-яку проблему, що виникла у дитини [5]. Отже, вивчення фольклористичного погляду на казку доводить, що засоби

художньої виразності й казкової поетики, стиль мови, система образів та сюжет близькі й доступні сприйманню та розумінню дітей дошкільного віку, що зумовлює вибір казки як засобу формування у дошкільників шанобливого ставлення до дорослих.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що діти здатні швидко й правильно усвідомлювати й мотивувати своє ставлення до героїв, зіставляти вчинки персонажів та їх якості з власним досвідом, саме зіставлення поведінки своєї і товаришів аналогічно казці свідчить про свідомий характер моральних оцінок вчинків героїв українських казок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ЗДО : методичний посібник.: за заг. ред. Н. Гавриш. Х.: Мадрид, 2015. 220 с.
2. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. К. : Вища шк., 2007. С. 11.
3. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304 с.
4. Швець Т. А. Педагогічні умови формування професійної майстерності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. Херсон, 2016. 260 с.
5. Швець Т.А. Організація мовленнєво – ігрової діяльності здобувачів дошкільної освіти в контексті розвитку мовлення особистості дитини. Педагогічні науки. № 99, 2022, с. 25-29, URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4511>

**УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЯК
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Суховій Геннадій Володимирович
магістр кафедри управління та освітніх технологій,
Гречаник Наталія Ігорівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри управління та освітніх технологій,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Анотація. Висвітлено сутність та окремі аспекти змістової структури управлінської культури керівника закладу освіти як чинника забезпечення ефективної діяльності установи, що зумовлює забезпечення якості освіти. З опертям на контент-аналіз інтерпретовано характеристику ключового поняття дослідження - управлінської культури керівника закладу освіти.

Ключові слова. Культура, управління, управлінська культура, керівник закладу освіти.

У вітчизняній і зарубіжному науковому тезаурусі задекларовано понад 500 визначень культури. Причина такого різноманіття трактувань полягає в тому, що культура виражає глибину і незмірність людського буття. В тій мірі, в якій невичерпна і різнолика людина, багатогранна, багатоаспектна і культура. Наразі, поняття «культура» використовується у семи аспектах. Культура може трактуватися, як результат, процес, діяльність, спосіб (наприклад, спосіб життя людини, що відрізняє його від тварини), стосунки, норма, система. Культура у широкому сенсі – це все, що створено людством й існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від явищ природи; також це міра досконалості, досягнутої в опануванні тією чи іншою галуззю знання або діяльності.

Така різновекторність сутності поняття «культура» знаходить

відображення у неоднозначності тлумачення змісту різних її похідних у пов'язаності з іншими явищами, зокрема, «управлінська культура керівника», «культура управлінської діяльності», «культура управління». В «Тезаурусі менеджера» [1] наведено одне із не багатьох визначень «культури управління» як комплексної, узагальнюючої характеристики управлінської праці, яка відображає її якісні риси та особливості.

В цьому контексті В. Шепель підсилює трактування управлінської діяльності через культуру розглядає через призму культури спілкування, культури поведінки, звідси важливим маркером управлінської культури є стиль управління.

На думку Г. Сльнікової, поняття «культура управлінської праці» включає такі різновиди культури як: загальна, або загальнолюдська культура, культура політична, правова, естетична, педагогічна з її багатьма відтінками залежно від типу і специфіки навчального закладу [2].

Рухаючись за логікою дослідження звернемось до такого методу наукового пізнання як контент-аналіз, що передбачає поетапність в осмисленні означеного ключового поняття в психолого-педагогічній царині.

Тому нами було проведено контент-аналіз поняття «управлінська культура керівника навчального закладу» на основі визначень, поданих науковцями у галузі педагогіки та психології управління: «це міра та спосіб творчої самореалізації особистості керівника в різноманітних видах управлінської діяльності, спрямованої на засвоєнні, передачу та створення цінностей і технологій в управлінні школою» (І. Бойко); «це різновид професійної культури, який складається з політичної, правової, адміністративної, менеджерської, організаційної, соціально-психологічної, інформаційної, комунікативної та економічної культур і є інтегральним утворенням щодо системи знань і вмінь, особистісних якостей, мотивів і цінностей, які реалізуються під час управління» (С. Королук); «це властивість, притаманна керівнику школи як особистості, але виявляється вона в усіх царинах його діяльності як професіонала і зробити висновок про те, що поняття

«управлінська культура керівника школи» є, з одного боку, видовим (окремим) по відношенню до більш загальних (управлінська культура керівника, управлінська культура, культура праці), з іншого – управлінська культура може бути розглянута як одна із характеристик особистості керівника школи, яка суттєво впливає на якість його професійної управлінської діяльності» (В. Крамчанин); «це система інтегральних характеристик управлінських якостей керівника, що складається із ціннісних основ управлінської діяльності, гуманістично зорієнтованих моделей поведінки, відповідного стилю управління, інноваційних управлінських технологій» (В. Святоха).

У контексті вищезазначеного управлінська культура виступає сукупністю норм, принципів, цінностей, поведінкових стандартів, якими керується керівник організації в процесі управлінської діяльності [3].

Таким чином, очевидно, що управлінська культура керівника закладу освіти – це різновид професійної культури, динамічна властивість особистості, складне відкрите утворення та міра й спосіб творчої самореалізації керівника закладу освіти, звідси, передбачає неперервне й системне вдосконалення та збагачення відповідно соціальним запитам до управлінської діяльності сучасного керманіча.

Слід зазначити, що управлінська культура є складним і багатоаспектним соціальним явищем, яке представляє собою систему, що складається із статичних і динамічних елементів різної соціальної природи, сутності та змісту. Дослідження управлінської культури здійснюється з позицій різних міждисциплінарних підходів, що зумовлює наявність певного методологічного плюралізму. Найбільш складним аспектом залишається проблема співвідношення структурно-функціональної складової (як стабільної ієрархічної послідовності елементів) та ціннісних і діяльнісних аспектів, динамічних і легко корегуючих.

Своєю чергою, в теорії та практиці активізувалися спроби окреслити нові стратегічні підходи до вивчення управлінської культури з метою виявлення її сутнісно-змістових характеристик, основних критеріїв і параметрів.

Проте вище зазначене має підсилюватись практичною складовою управлінською культурою, що актуалізується через систему певних функцій, зміст яких зумовлений метою і завданнями управління, особливостями управлінської структури, соціокультурними і психологічними особливостями співробітників організації.

Управлінська культура має дві групи ознак. Перша група ознак пов'язана з розумінням культури як сукупності таких цінностей як:

1) наявність в управлінській системі навчального закладу формалізованих норм, поглядів, принципів, на основі яких здійснюється управлінська діяльність;

2) існування чіткого і загальноприйнятого уявлення про допустимі для даного закладу та недопустимі методи управлінської діяльності;

3) наявність неформальної комунікації та особових контактів між 10 управлінцями різного рівня і педагогічними працівниками.

Друга група визначається розумінням культури як способу здійснення цілеспрямованої і раціональної управлінської діяльності:

4) розвинена структура управління, що передбачає наявність спеціалізованих підрозділів, які скоординовано діють, виконуючи специфічні завдання, досягаючи загальної мети організації;

5) налагоджена система зворотного зв'язку (від підлеглих до керівництва);

6) систематизація і рефлексія результатів виконання управлінських рішень, їх критична оцінка і коректування;

7) делегування управлінських повноважень; визнання за підлеглими права, виходячи із обставин, коректувати прийняті керівництвом рішення.

Управлінська культура ефективно забезпечує вирішення кількох основних завдань, що відіграють значущу місію в системі суспільних відносин загалом і управлінні закладом освіти зокрема:

- концентрує управлінський досвід, створює можливості для його вивчення та засвоєння, передає його новим суб'єктам, а також транслює в

суспільство цінності управлінської культури, що співвідносяться з конкретним суб'єктом, його менталітетом, темпераментом, характером, соціальним досвідом;

- визначає стиль керівництва, систему відносин між суб'єктами, спрямованість особистості об'єктів і суб'єктів управління;
- здійснює вплив на формування і виховання особистості як моральної, так і аморальної;
- створює можливості ефективної взаємодії у напрямі подолання консерватизму і бюрократизму;
- сприяє розвитку професійної компетентності співробітників, підвищенню якості управлінських рішень (як на етапі їх прийняття, так і виконання), значно знижує рівень конфліктності.

Саме тому, управлінська культура є результатом взаємодії керівника і трудового колективу, впливає на них і трансформується сама. Звідси, керівник розкриває через неї свої здібності, світогляд, соціальні почуття, професійні навички; підлеглий, сприймаючи цінності управлінської культури керівника й організації, трансформує власну професійну культуру.

До складових управлінської культури керівника закладу освіти за версією В. Святохи входять: управлінська етика як складова загальної етичної культури, що визначає професійну честь, гідність, обов'язок і характеризується самокритичністю, стриманістю у судженнях, відкритістю тощо; організаційна культура, що характеризує рівень професійної діяльності; загальна культура особистості керівника, яка визначає духовну зрілість особистості керівника; розумова культура як визначальна характеристика професійної діяльності управлінця; комунікативна культура або культуру спілкування, що є здатністю налагоджувати стосунки, гармонізувати середовище, а також правову, естетичну, екологічну культури.

Отже можна вважати, що рівень сформованості управлінської культури за такими функціонально-аксіологічними складовими відображають загальний рівень сформованості професійної компетентності освітнього менеджера.

Управлінська культура є складовою професійної (у нашому випадку управлінської) компетентності, яка визначається сукупністю знань, необхідних для певної педагогічної спеціальності або посади; умінь і навичок, необхідних для успішного виконання функціонально-посадових обов'язків; професійних, ділових і особистісних якостей для більш повної реалізації власних сил, здібностей і можливостей при виконанні функціонально-посадових обов'язків; загальної культури, необхідної для формування гуманістичного погляду, духовно-ціннісних орієнтирів, моральних і етичних принципів особистості; мотивації професійної діяльності [4, с. 50-51].

Таким чином пріоритетними характеристиками рівня управлінської культури, а значить і рівня управління в межах закладу освіти виступають ціннісні основи управління, моделі поведінки керівника, стилі управління, техніки управління. При цьому значущу роль відіграють управлінські здатності, які визначаються як міра реалізації управлінських компетентностей [5].

Часто управлінську культуру керівника трактують в контексті культури особистості. У цьому розумінні управлінська культура – це інтегративна динамічна якість особистості, що розвивається в процесі діяльності, характеризується певним рівнем теоретичного осмислення і комплексом практичних умінь та навичок з реалізації підходів до управлінської діяльності на основі безумовного дотримання норм, принципів моралі [6].

Управлінська культура – це відповідність управлінця вимогам, що ставляться до управлінської діяльності і до особистісних якостей керівника, зумовлених нормами й принципами моралі, етики, естетики і права. Це високий рівень особистісної (загальної) культури суб'єкта управління.

Отже, з огляду на вищезазначене управлінська культура керівника закладу освіти є конструктом який охоплює сукупність інтелектуальних, професійних, моральних, емоційно-вольових якостей особистості, які є здатністю ефективно вирішувати завдання, визначені суспільними потребами, нормативними актами в освітній галузі й покликана забезпечувати високий рівень результативності діяльності закладу освіти та його загального іміджу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. <http://eprints.zu.edu.ua/24264/1/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>
2. Бобровський М.В., Горбачов С.І., Заплотинська О.О., Ліннік О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. 2-ге видання, перероб. і доп. Київ, Державна служба якості освіти, 2021. 350 с.
3. Бойко І. І. Професійна компетентність керівника закладу освіти як складова його професійної культури. К., 2008.
4. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника. Х.: Вид. Група «Основа», 2007. 176 с.
5. Дмитренко, К. А. Звичайні форми роботи – новий підхід розвиваємо ключові компетентності. Методичний посібник. Харків: ВГ «Основа», 2018. 155 с.
6. Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: збірник методичних матеріалів для системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування / за заг. ред. Н.Г. Протасової, Ю.О. Молчанової. К.: НАДУ, 2016. 345 с.
7. Kubitskyi S., Chaika O. Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. *International scientific journal «Internauka». Series: «Economic Sciences»*. 2020. № 8 (40). С. 43-48.
8. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. Mechanisms for enhancing the financial autonomy of universities: the digital dimension. mechanisms for enhancing the financial autonomy of universities: the digital dimension. Pp. 450-460.
9. Гречаник Н. І. Філософський аспект культурологічної компетентності особистості. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. Вип. 10 (94). С. 130–141
10. Гречаник Н. І. Особливості створення культурологічно

орієнтованого середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. VIII (91), Issue: 227. P.16–20.

11. Гречаник Н. І. Культурологічний підхід підготовки майбутніх учителів початкової школи в освітньому просторі вищої школи. *Молодь і ринок*. 2020. Вип. 1 (180). С. 56–61.

ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ

Ядловська Ольга Степанівна,

доцентка кафедри міжнародних відносин та
соціально-гуманітарних дисциплін,
к. іст. н., доцент,

Кічата Лілія Олександрівна,

здобувачка освіти 2 курсу
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

У статті розглядаються окремі аспекти впровадження гендерної проблематики в освітній процес вищих навчальних закладів України. Була підкреслена необхідність впровадження світового досвіду в розробці гендерних питань. Водночас заявляється, що українські науковці та педагоги мають знайти баланс у сприйнятті гендерної проблеми, беручи до уваги культурні традиції українського суспільства. Виділяються окремі проблемні питання у викладанні гендерних дисциплін. Зазначається, що саме освіта відіграє роль агента гендерної соціалізації.

Питання вивчення гендерної проблематики у закладах вищої освіти України стало актуальним наприкінці 90-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. і поступово набуло поширення, враховуючи розробку Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження Кабінетом Міністрів України операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки. Також у 2024 р. створено Всеукраїнську мережу осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів України, що суттєво вплинуло на розвиток гендерної освіти, зокрема, наукові дослідження, гендерні тренінги, упровадження дисциплін гендерної тематики та розробку навчально-методичної літератури. Разом з тим, упровадження гендерної освіти стикається з рядом проблем щодо співвідношення гендерного питання з культурними особливостями та

традиціями, з іншого боку – з начальними та науковими підходами стосовно взагалі визначення гендерної складової та її впливу на соціум.

Створення та діяльність Мережі регламентує Меморандум про створення та діяльність Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів України, розроблений та схвалений 30 червня 2014 р. Відповідно до зазначеного документу, метою діяльності Мережі є створення національного гендерночутливого освітнього простору. Конкретні кроки щодо реалізації означеної мети зафіксовано у завданнях діяльності Мережі: здійснення моніторингу та сприяння реалізації гендерної політики в освітньому просторі України; об'єднання зусиль освітян у вихованні гендерночутливої особистості, що сприятиме дотриманню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні; поширення кращих освітніх практик в сфері забезпечення гендерної рівності [1, с. 16].

На нашу думку, практика соціально сконструйованих норм традиційного виховання досі характерні для сучасної України, серед яких стандарт панує патріархальна культура. Однак у сучасних освітніх програмах, відповідно, у навчальній літературі з'явився поштовх переглянути систему освіти та навчання та усунути принципи гендерних стереотипів, заснованих на сексистських установах. У процесі конструктивного діалогу через гендерну освіту, як жінкам, так і чоловікам надається можливість реалізувати себе на рівноправній та повній основі у професійному, громадському та особистому житті, за наявності відповідної державної політики, по суті, такої, умови якої формуються в суспільстві [6, с. 332].

На сьогодні сталим є твердження, що активним агентом гендерної соціалізації особистості виступають заклади освіти, які через зміст та організацію освітнього процесу створюють умови для формування уявлень про норми та правила поведінки особистості в соціумі. Отже, саме під час навчання у особистості формується певний тип свідомості (патріархатної чи егалітарної), закладаються базові знання про можливість та необхідність дотримання принципу гендерної рівності. Лише гендерна освіта формує егалітарну

свідомість особистості як систему соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах, сприяє подоланню патріархатних уявлень про соціокультурну сталість традицій «жічного» та «чоловічого» призначення у соціумі, сприяє повноцінному розкриттю особистості та її самореалізації [3, с. 22].

Досліджуючи гендерні особливості ціннісних орієнтацій здобувачів закладів вищої освіти науковці простежили такі закономірності. Більшість здобувачів освіти орієнтовані на індивідуальні цінності: здоров'я, створення сім'ю, сімейний добробут, народження дітей і дітей. А також здобувачі цінують у житті повагу до старших. Дівчата демонструють більше прагнення саморозвитку, бажання допомагати іншим, більше цінують любов та повагу навколишніх, а також здоров'я. Крім того, у дівчат більш виражено бажання посісти високе становище та прагнення влади, що може служити ілюстрацією зміщення гендерних стереотипів у суспільстві [4].

Обрані цінності за важливістю [4]

	Хлопці	Дівчата
1	Сім'я	Сім'я
2	Здоров'я	Любов
3	Любов	Здоров'я
4	Друзі	Друзі
5	Активне життя	Навчання
6	Матеріальний стан	Матеріальний стан
7	Розваги	Активне життя
8	Навчання	Розваги

Окремі цінності та їх показники [3]

Хлопці		Дівчата
40%	Фізичні цінності	32%
26%	Добро, справедливість, дружба	37%
13%	Суспільні ідеали, заборони, принципи, правомірність, протиправність	8%
Фінансова незалежність	Необрані цінності	Багатство

У цілому, нагальною потребою виступає реалізація гендерного підходу у всіх ланках виховного процесу та всіх рівнях освіти. Зокрема, це може знайти прояв у введенні вивчення дисципліни «гендерна педагогіка», створення циклу елективних курсів гендерного спрямування, виокремлення міждисциплінарної ланки та відповідних тем щодо гендеру при опануванні предметів соціально-гуманітарного циклу. Це надає можливість зрозуміти в найбільш повному обсязі специфіку та суспільне призначення гендерної теорії та істотно впливає на знання про простір сучасного буття та його організації. Одним зі шляхів запровадження вивчення гендерного питання може стати міждисциплінарний підхід [7, 224].

Подекуди трапляється так, що професійні дисципліни для соціальних працівників вступають у суперечність із дисциплінами загального профілю, викладачі яких дотримуються гендернонечутливих, а інколи й дискримінаційних поглядів, та/або з гендернонечутливими відносинами у закладі освіти чи сексистською корпоративною культурою закладу, які здатні зміцнити гендерно шкідливі норми та негативно вплинути на гендерну самооцінку майбутніх соціальних працівників [2, с. 33]. Такі випадки завжди мають латентний характер, їх досить важко виявити та визнати офіційно, однак неформально наведене стереотипне сприйняття призводить до схоластичного викладання дисциплін гендерного спрямування.

Водночас необхідно зазначити, що одним з головних критеріїв успішної реалізації гендерного підходу в освіті є гендерна чутливість, яка характеризується обізнаністю здобувачів освіти з гендерною тематикою, формуванням у них егалітарного мислення, оволодінням навичками роботи з людьми певної статі, протистояти негативним проявам гендерних стереотипів, сприяти розвитку гендерної чутливості. Оскільки система освіти України знаходиться сьогодні у процесі трансформаційних змін та її розвиток відбувається в євроінтеграційному контексті, особливої актуальності набуває завдання зі і з урахуванням стратегій гендерної рівності, здатністю реагувати на порушення гендерних принципів [5, с. 210]. Можна констатувати наявність

проблем, пов'язаних із впровадженням гендерного підходу в систему освіти України, викликаних рядом суперечностей: між практикою статево-рольового підходу у підготовці здобувачів освіти і вимогою переходу до реалізації гендерного підходу на законодавчому рівні; між об'єктивною потребою реалізації гендерного підходу у викладанні гуманітарних дисциплін та фаховій підготовці здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей і недостатньою розробкою її методичних, змістових основ. Гендерний підхід у підготовці здобувачів освіти виявляється в спеціальній організації освітнього процесу, що забезпечує можливість реалізуватися здобувачам освіти з властивими їм індивідуальними гідних умов, які б давали кожній людині можливість реалізуватися незалежно від гендерної приналежності [5, с. 211].

Таким чином, упровадження гендерної освіти стикнулось з низкою проблем щодо розуміння гендерної проблематики в суспільстві та співставлення з культурними та релігійними традиціями. Частина проблемних ланок прослідковується у змістовому контенті дисциплін гендерного спрямування. Однак, у цілому, саме освіта стала основним соціальним інститутом, що висвітлює проблематику гендерного питання та гендерні підходи, залучаючи світовий досвід розвитку як гендерної політики та освіти, водночас, враховуючи традиційні статус та соціальні ролі чоловіка та жінки у сучасному українському суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Байдюк Н.В. Здобутки та перспективи діяльності осередків гендерної освіти у вищих навчальних закладах України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (42), Issue: 87. 2016. С. 15-18.

2. Карагодіна О.Г., Семигіна Т.В. Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук: колективна монографія (1-е вид.). / під ред. Каплак В.Г. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. 134 с.

3. Леонова А. О. Особливості розвитку вітчизняної вищої педагогічної

освіти: гендерний аспект : магістерська робота студентки групи ЗПВШМ-21 / науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор Т. О. Дороніна. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 105 с.

4. Олійник Н.А., Імбер В.І., Білик Е.С. Гендерні особливості ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти*. 2022. Розділ 3. С. 217-223.

5. Супрун В. В. Гендерний підхід та гендерно-орієнтоване бюджетування освіти як пріоритет державної політики України. *Вісник післядипломної освіти*. Випуск 13(42) «Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2020. С. 200-230.

6. Ядловська О. С. Прояви гендерної освіти в навчальних закладах. Innovative development of science and education. *Abstracts of the 4th International scientific and practical conference*. ISGT Publishing House. Athens, Greece. 2020. Pp. 224-229. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovative-development-of-science-and-education-21-23-iyunya-2020-goda-afiny-gretsiya-arhiv/>

7. Yadlovska O. S.. Gender education: ways of development and overcoming stereotypes. Research, challenges and development prospects in the area of social sciences : Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. 342 p. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/40/750/1503-1> <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-42-6/326-342>

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Дудецька Світлана Михайлівна
Студентка
Миколаївський інститут розвитку
людини Університету «Україна»
м. Миколаїв, Україна

Процес соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, учасників бойових дій, є складним процесом пристосування особистості до нових умов життя.

Отриманий досвід бойових дій призводить до особистісних змін особистості, деякі із них є незворотними. Зміни в особистості неодмінно накладають відбиток на сприймання нової реальності, тобто, нових соціальних умов, в яких людина адаптується.

Такі зміни, які зумовлені досвідом бойових дій, називають «воєнізована психіка», і характеризується такими новоутвореннями:

– яскраво виражене бажання бути зрозумілим – мати в контакт з оточенням такий зворотній зв'язок, що виправдовує морально їх участь у жорсткому насильстві соціальною користю;

– бути соціально визнаними – це допоможе подолати комплекс провини, виправдати власні агресивні та жорстокі вчинки перед самим собою, своєю совістю, зробити спогади про них менш травмуючими;

– потреба отримати у суспільстві визнання – високу оцінку своїх особистих зусиль, дій, так, щоб факт позитивної оцінки став відомий широкому колу людей, товаришам по службі, членам сім'ї;

– прагнення бути прийнятим в систему соціальних зав'язків і відносин

мирного життя з більш високим, ніж раніше, соціальним статусом;

– приголомшення від реальностей мирного життя [2, с. 107].

Наразі, існують проблеми, з якими зіштовхуються учасники бойових дій після завершення служби, в тому числі - адаптація до цивільного життя. Сильний психологічний стрес, відчуття виключення та упереджене, на їх думку, ставлення, перешкоджають успішній адаптації ветеранів до цивільного життя.

Саме врахування потреб та вивчення наявних проблем учасників бойових дій стимулюватиме їхній більш активній участі у житті, сприятиме їхній швидкій адаптації до мирного життя. Психологічна допомога є вкрай важливим елементом у процесі соціальної адаптації – це одне з першочергових питань і викликів на шляху реінтеграції до мирного життя. Переважна більшість учасників бойових дій після закінчення військової служби потребують фахової психологічної допомоги, супроводу чи іншої допомоги.

Нагальною проблемою, яка потребує вирішення, є безробіття. Для подолання цього актуальним є забезпечити (створити) достатню кількість можливостей для набуття нових та розвитку існуючих навичок цивільної роботи, шляхом працевлаштування, перекваліфікації, надання грантів для відкриття власного бізнесу, тощо. Здобуття освіти, перепідготовка або підвищення кваліфікації учасників бойових дій один із ключових напрямів системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя. Держава забезпечує учасникам бойових дій державну цільову підтримку для здобуття професійної (професійно - технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної та комунальної форм власності.

Окрім того, слід зазначити, що в закладах професійної (професійно - технічної) та фахової передвищої освіти, які фінансуються з обласних бюджетів, здобувачі освіти, в тому числі учасники бойових дій, навчаються безкоштовно відповідно до умов регіонального замовлення.

Для психічного здоров'я та успішної реінтеграції у суспільство й цивільне життя також є важливим соціальне й економічне благополуччя

ветеранів [1].

У значної частини учасників бойових дій в Україні виникають труднощі на етапі пошуку роботи. У дослідженні IREX щодо поточних умов працевлаштування ветеранів в Україні [3], опитані колишні учасники бойових дій зазначили, що причиною труднощів із пошуком роботи є складна адаптація до цивільного життя, відсутність можливостей роботи, проблеми з психічним здоров'ям та/або інвалідність чи хвороба. Таким чином, можна стверджувати, що відсутність роботи може бути як фактором, що викликає інші життєві проблеми, так і наслідком життєвих труднощів учасників бойових дій.

На сьогодні проблеми, з якими стикаються ветерани під час переходу від військової служби до цивільного життя та в процесі працевлаштування, є достатньо вивченими. Колишні військовослужбовці можуть зустрічатися з труднощами на кожному з етапів: на шляху до звернення за професійною допомогою, під час отримання послуг, а також безпосередньо під час зайнятості. Основними проблемами є: складна адаптація до цивільного життя, психологічні бар'єри ветеранів, стигматизація з боку роботодавців, проблеми зі здоров'ям (у тому числі інвалідність), культурне зіткнення робочих середовищ та обмежена кількість можливостей отримання роботи.

Підтримка працевлаштування ветеранів в Україні базується на наданні державних послуг з професійної адаптації, роботі неурядових організацій та має різні форми. Державна підтримка працевлаштування надається у формах психологічної допомоги, професійної орієнтації (інформування, консультування), професійного навчання й перепідготовці та матеріальній допомозі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горішня К.І. (2021). Способи діагностування особливостей професійного самовизначення ветеранів. <http://sssppj.org/index.php/ssj/article/view/36/36>
2. Корольчук, О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий

виклик сучасній Україні. Інвестиції: практика та досвід, 2016. № 17. С. 104–111.

3. REX (2021). Опитування власників ветеранського бізнесу. Програма реінтеграції ветеранів. https://www.irex.org/sites/default/files/Final_Survey%20of%20Veteran%20Businesses_UKR.pdf

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ ВІДЧУТТЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПОСТКОВІДНИЙ ПЕРІОД

Предко Вікторія Володимирівна
Доктор філософії в галузі психології,
Старший науковий співробітник
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи
м. Київ, Україна

Сучасний постковідний період актуалізує гостру необхідність в психологічній допомозі суспільство, яка зумовлена нездатністю особистості адаптуватися до нових умов життєдіяльності, незалежно від того хворіла вона чи ні. Після закінчення пандемії психологічні ресурси особистості вичерпані, більш того, значна кількість населення переживає почуття втрати й страх наступних змін. Все більше зростає ризик розвитку відтермінованих психологічних проблем, обумовлених неконструктивними реакціями людини на психотравмуючу ситуацію пандемії. У зв'язку з цим, провідним завданням постає визначення основних механізмів подолання чинників ризику, необхідних для формування оптимально ефективної поведінки людини в сьогоднішній постковідній ситуації, а також здійснення психопрофілактики задля вчасного запобігання відтермінованим реакціям.

Основними чинниками ризику є відчуття невизначеності, яке є тригером екзистенціальних переживань та вимушена самоізоляції, яка теж є тригером пошуку внутрішньої визначеності.

Вони збільшують онтологічну тривогу, загострюється відчуття самотності, перешкоджають усвідомленню здатності впливати на перебіг свого життя. Таким чином, психотравматизація постковідною ситуацією визначається фрустрацією базових потреб людини в безпеці та афіліації.

Єдиним психологічним механізмом подолання цих чинників є набуття

сенсу, вивільнення прихованих ресурсів особистості, а саме прояву її життєстійкості, яка не лише може трансформувати стресогенні впливи, а й допомогти особистості перевести їх в осмислений позитивний досвід, необхідний для особистісного розвитку.

Життєстійкість – здатність особистості зберігати внутрішній баланс, ментальне здоров'я, а також уміння проявляти зрілі та складні форми саморегуляції [1]. Саме вона стає ключовою опорою особистості в умовах тотальної невизначеності, надає можливість враховувати зворотний зв'язок від власної активності, надає змогу виходити на рівень надситуативної активності та транс адаптації, розвивати екзистенціальний світогляд, психологічну зрілість.

А головне формує здатність сприймати дійсність як тотальну невизначеність, яка піддається лише одному джерелу впливу – власній суб'єктності, яка ґрунтується на здатності до верифікації власних уявлень про те як все має бути, допомагає встановити істинний та конструктивний діалог зі світом.

Тобто, життєстійкість як основний механізм саморегуляції передбачає великий ступінь свободи й відкритості до нового досвіду, надає варіанти вибору в ситуації невизначеності, а також знижує страх змін, формує адекватні реакції на ситуації невизначеності. Допомагає справлятися з викликами невизначеності на екзистенціальному рівні, що забезпечує оптимальне функціонування.

Таким чином, розвиток життєстійкості має стати основним елементом постковідної реабілітації для подолання почуття невизначеності. Більш того, основним напрямом у цьому аспекті має стати формування осмисленості життя через актуалізацію минулого досвіду як ресурсу, знаходження смислу пережитої ситуації, а також встановлення цілей на майбутнє.

Це може бути реалізовано не тільки в рамках психотерапії, а й у таких формах, як психоосвіта, яка є необхідною умовою зміцнення здоров'я населення під час глобального стресового впливу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Maddi S. R., Khoshaba D. M., Harvey R. H., Fazel M., Resurreccion N. The personality construct of hardiness, V: Relationships with the construction of existential meaning in life. *Journal of Humanistic Psychology*. 2011. №51(3). P. 369-388. DOI: 10.1177/0022167810388941

SOCIOLOGICAL SCIENCES

УДК 316.77

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Кравчук Валерія Олександрівна

аспірантка кафедри
конституційного і адміністративного права
Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна

Анотація. У статті аналізується поняття соціальних мереж та їхня роль у сучасному інформаційному та комунікативному середовищі. Зазначається, що дане поняття включає в себе технологічну реалізацію міжособистісних відносин і складну соціальну структуру. Наголошується на тому, що соціальні мережі не обмежуються інтернет-платформами і охоплюють різні форми спілкування в суспільстві. Пропонується класифікація соціальних мереж за різними критеріями. Автори дійшли висновку, що соціальні мережі є важливим об'єктом досліджень у галузі соціальних наук та інформаційних технологій, і їхній вплив на суспільне життя надалі зростає.

Ключові слова: соціальні мережі, міжособистісні відносини, інтернет-платформи, веб-сайти, класифікація соціальних мереж.

Соціальні мережі є невід'ємною складовою сучасного інформаційного та комунікативного ландшафту і набувають все більшого значення як об'єкт досліджень у галузі соціальних наук. Поняття соціальних мереж не обмежується лише інтернет-платформами; воно відображає багатоаспектний характер міжособистісних відносин, взаємодії та спілкування в суспільстві. З одного боку, соціальні мережі є технологічною реалізацією міжособистісних відносин, дозволяючи людям спілкуватися, обмінюватися інформацією, та

створювати віртуальні спільноти на основі спільних інтересів та зв'язків. З іншого боку, вони є складною соціальною структурою, яка формується через динамічні процеси взаємодії між особами, що впливають на багато сфер суспільного життя, включаючи культуру, політику, економіку, та поведінку людини.

О. Літвак зазначає, що даний термін з'явився ще у 1954 році задовго до появи Інтернету, який нині асоціюється з багатою соціальною активністю. Вперше обговорюване поняття визначалося як тісні взаємовідносини між двома і більше людьми [1].

Натомість, у сучасному контексті термін «соціальна мережа» має багатозначний характер, який включає в себе дві основні інтерпретації. По-перше, це веб-сайт або додаток, що базується на інтернет-технологіях та дозволяє користувачам спілкуватися, створюючи особисті інформаційні профілі та взаємодіючи в спільнотах зі спільними інтересами. По-друге, це добровільна інтернет-група, що об'єднує користувачів для спілкування, обміну інформацією та взаємодії, незалежно від їхнього місця перебування [2].

Сучасні соціальні мережі розглядаються в широкому спектрі значень і можуть бути поділені на різні види в залежності від їх функцій і спрямованості.

Згідно з класифікацією А. Турчина, соціальні мережі можна розділити на кілька типів в залежності від доступності для користувачів. Серед них виділяються закриті мережі, які обмежені доступом до визначених користувачів; відкриті мережі, які вільно доступні для всіх користувачів; мережі змішаного типу, які, хоча і спрямовані на загальну публіку, можуть включати різні бар'єри і обмеження [3, с. 206].

Згідно з класифікацією К. Когана, соціальні мережі можна поділити на три ключові категорії. Перша категорія включає в себе соціальні мережі загальної тематики, які зазвичай призначені для приватного спілкування та обміну інформацією між користувачами. Друга категорія – спеціалізовані соціальні мережі, спрямовані на конкретні сфери інтересів або групи людей з спільними уподобаннями. Тут можна зустріти мережі для любителів музики,

спорту, гурманів, а також платформи для обміну досвідом у певній галузі або хобі. Остання категорія – ділові соціальні мережі, які використовуються для професійного спілкування, робочого обміну інформацією та розвитку кар'єрних можливостей [4, с. 64-65].

Схожу класифікацію соціальних мереж використовують і інші науковці, які поділяють ці платформи на три основних напрями – особисті, професійні, тематичні мережі [5, с. 31].

I. Пінняк виокремлює два типи соціальних мереж: популярні, з великою активною аудиторією, такі як Facebook і Instagram, та нішеві, орієнтовані на вузьку групу зацікавлених в конкретній темі. Популярні мережі мають широкий вплив на громадську думку, тоді як нішеві спеціалізуються на обміні інформацією в обмеженій сфері і менш привабливі для масового маркетингу через їхню специфічність [6, с. 141].

Крім того, дослідники виділяють класифікацію соціальних мереж за платформою доступу: веб-мережі доступні на комп'ютерах (приклади - Facebook, YouTube, Twitter); гібридні мережі доступні на різних пристроях (приклади – Facebook, LinkedIn); чисті мобільні мережі – додатки для смартфонів і планшетів (приклади - Telegram, Snapchat) [7].

У висновку слід відзначити, що соціальні мережі є важливим явищем сучасного інформаційного та соціокомунікаційного середовища, яке не обмежується лише інтернет-платформами. Вони відображають багатогранну природу взаємодії та спілкування в суспільстві, функціонуючи як технологічна реалізація комунікації між особами і одночасно формуючи складну соціальну структуру. Сучасні соціальні мережі, такі як Facebook та Instagram, мають велику активну аудиторію і впливають на громадську думку.

Класифікація соціальних мереж за різними критеріями, такими як тип доступу, спрямованість та платформа, допомагає краще розуміти їхню різноманітність та функціональність. Відкритість або закритість мереж, їхній спеціалізований характер або загальна тематика, доступність з різних пристроїв – це лише кілька аспектів, які визначають різні види соціальних

мереж. Загалом, соціальні мережі є важливим об'єктом досліджень у галузі соціальних наук та інформаційних технологій, і їхня роль у сучасному суспільстві надалі зростає, впливаючи на багато аспектів суспільного життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Літвак О. Соціальні мережі: поняття, історія виникнення. *Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека*. URL: <https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyu-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/socialni-merezhi-piv> (дата звернення: 21.09.2023).

2. Соціальна мережа. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Соціальна_мережа (дата звернення: 21.09.2023).

3. Турчин А. Класифікація соціальних мереж. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–25 листоп. 2016 р. Кропивницький, 2016. С. 206.

4. Коган К. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. № 16. С. 61–71.

5. Горда А., Гвоздецька І. Класифікація соціальних мереж та їх рейтинг. *Маркетингові технології в умовах глобалізації економіки України* : тези доп. XV міжнар. науково-практ. конф., м. Хмельницький, 26–28 листоп. 2020 р. Хмельницький, 2020. С. 31–34.

6. Піняк І. Класифікація соціальних медіа. *Сучасні тенденції розвитку маркетингу в умовах мінливого ринкового середовища* : Матеріали X Регіон. науково-практ. Інтернет-конф. молодих вчен. та студентів, м. Тернопіль, 8 листоп. 2019 р. Тернопіль, 2019. С. 141–142.

7. Beklemysheva A. Social Network Application Development: Types, Challenges, Technologies, Costs. *SteelKiwi*. URL: <https://steelkiwi.com/blog/social-network-application-development-types-challenges-technologies-costs/> (date of access: 21.09.2023).

ART

УДК 7.06

ОСОБЛИВОСТІ АТАКИ ЗВУКУ ТА ЕФЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ У СУЧАСНІЙ МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ

Подать Яна Сергіївна

асистент-стажист

НМАУ ім. П. І. Чайковського

м. Київ, Україна

Анотація: У даній статті досліджено значеннєвий спектр терміну «атака звуку», виділено її види та особливості, визначено ефективні напрямки роботи над атакою звуку, розроблено рекомендації для напрацювання правильної атаки, що адресовані співакам.

Ключові слова: атака звуку, опора дихання, академічний спів, вокаліст.

Вступ. У сучасній вокальній педагогіці перед викладачами академічного співу постає низка завдань, пов'язаних із професійним становленням вокалістів, їх загальним музичним розвитком, з вихованням різнобічно розвиненої особистості та її підготовкою до професійної творчої та викладацької діяльності в закладах освіти, науки, культури та мистецтв.

Велика кількість любителів співу, співаків та викладачів вважають, що найголовнішим фактором у співі – є красивий голос. І справді, важко переоцінити значення багатого за тембром, звучного, великого за діапазоном і гнучкого голосу. Проте, хороші якості співацького голосу не можуть врятувати співака від невдач, яким би хорошим не був його голос, якщо він не володіє необхідним комплексом співацьких даних, певною культурою, художнім смаком, чуттям музики, музичної форми, точністю інтонації, чіткістю дикції.

Важливою частиною напрацювань вокальної техніки є знаходження правильної атаки звуку. Атака – є одним із найважливіших виразних засобів у співі, тому що вона визначає подальше звучання голосу. Вважається, що атака звуку повинна бути засвоєна перш за все. Доки вона не є усвідомленою, рухатися далі для виховання голосу не можна. Це перший і обов'язковий етап. Дійсно, від цього етапу залежить все подальше навчання. Звук, неправильно атакований, далі буде дуже складно виправити. Який він утворений в атаці - таким буде під час всього звучання голосу. Тому початок звуку й звертає на себе таку особливу увагу більшості викладачів.

Атака звуку є не лише засобом виразності у співі, але являється найважливішим засобом педагогічного впливу на голосовий апарат. За рахунок цього викладач поєднує в цьому питанні ще деякі поняття – правильного співочого дихання, чіткої артикуляції та дикції.

Питання формування та розвитку вокальних навичок виходить далеко за рамки вокальної педагогіки, де питання атаки звуку, її особливостей та ролі у практиці навчання академічного вокалу сьогодні є цікавим великому колу науковців, педагогів, співаків-виконавців.

Аналіз наукових джерел показує, що проблеми формування правильної атаки звуку у процесі підготовки співаків є доволі широкими і потребують ще більш детального та масштабнішого висвітлення в наукових та методичних працях сучасності. Показово, що не дивлячись на значне зацікавлення виконавців-вокалістів та педагогів проблематикою особливостей атаки звуку в співі, тема не ставала об'єктом детального аналізу в українському музикознавстві: відсутні детальний аналіз матеріалу по темі нашого дослідження, який би міг повною мірою охарактеризувати дане питання. Проте процес аналізу, вивчення та вдосконалення є безкінечним і цікавим у практиці навчання та виховання академічних співаків. Тож *актуальність* даної проблеми зумовила вибір теми нашого дослідження.

Метою дослідження є виявлення та теоретичне обґрунтування ключових виконавських особливостей атаки звуку та ефективних методів роботи у

сучасній методиці викладання.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звертатися до питань, що стосуються атаки звуку, потрібно спершу розглянути термін «спів». У відкритих інтернет-джерелах можемо знайти зрозуміле поняття. Спів – це виконання музики голосом, мистецтво передавати засобами голосу співака ідейно-образний зміст музичного твору. Саме спів вважають одним із найдавніших видів музичного мистецтва. Основними жанрами вокального мистецтва у класичній музиці є оперний спів, пов'язаний із драматичною дією, з театральним видовищем, яке містить у собі всі види вокального мистецтва, і камерний – виконання романсів, пісень, переважно соло або невеликими ансамблями.

Учені зазначають, що спів є найбільш природним і спонтанним виявом музики, оскільки він найчастіше пов'язаний з текстом і може одночасно відображати думки та емоції. Водночас голос – це своєрідний духовий інструмент, за допомогою якого можна видавати співацький звук. [1].

Для виникнення такого співацького звуку необхідно створити в голосовому апараті відповідні умови, які потребують певного зусилля. Це зусилля визначається посилом центральною нервовою системою вольових імпульсів, у результаті яких зв'язки змикаються і починають коліватися. Після цього відбувається видих. У той момент, коли повітря проходить крізь закриту голосову щілину і зв'язки починають працювати (коливатися), виникає звук. Цей перший момент переходу голосового апарату з дихального положення до звукового називається **атакою**.

Звернемося безпосередньо до праць вітчизняних та зарубіжних науковців та оглянемо їх інтерпретації терміну «атака» та її видів. Як пише М. Микиша в своїй книзі «Практичні основи вокального мистецтва»: «Атака (від. франц. *attaque* – навчальний напад) – це перехід голосового апарату від дихального стану до співацького, технічний прийом, що характеризує активний початок звучання голосу під час співу без «в'їждження». Атака співацького звуку, залежно від характеру змикання голосових зв'язок, поділяється на три види:

1. Придихова атака, за якої змикання голосових зв'язок відбувається трохи пізніше від початку видихання, і при цьому явно чується спершу шум видиху, а потім уже поява співацького звука.

2. М'яка атака – природне, м'яке змикання голосових зв'язок, яке відповідає початкові руху струменю видихуваного повітря.

3. Тверда атака – грубе, щільне змикання голосових зв'язок, яке відбувається раніше за видих. При цьому дихання ніби проривається крізь замкнену щілину. [2, с. 30]

Ще одним із науковців, що досліджували будову та характеристику голосового апарату був Л. Дмитрієв. Він у своїй праці «Основи вокальної методики» так описував процес атаки звуку: «Відомо, що почати звук, тобто атакувати його, можна трьома способами. Можна спершу пустити струмінь дихання і на ньому зімкнути голосові зв'язки. Тоді вони входять в роботу поступово і повільно переривають спокійний витік повітря. Це створить у звуці придих, і атака буде придиховою. При цьому зв'язки мляво включаються в роботу і звук має нахили до під'їзду. Другий спосіб протилежний першому. Можна спочатку повністю перекрити дихальні шляхи, зімкнути щільно голосові зв'язки і потім, піднявши тиск повітря під ними, різким поштовхом розімкнути їх – це тверда або жорстка атака. Вона створює звук дуже чіткий, яскравий, і при ній гортанний сфінктер сильно включений в роботу. Миттєвість початку створює визначеність, точність інтонації. І нарешті, дихання і включення в роботу голосових зв'язок може відбуватися одночасно і строго координовано, тоді виходить так звана м'яка атака. Вона забезпечує інтонаційну точність і спокійний, плавний, без поштовхів чи придиху, початок звуку і його найкращий тембр». [3, с. 435-436]

Проаналізувавши праці та думки найбільш відомих дослідників та співаків минулого століття, можемо зауважити, що найбільш вдалою та рекомендованою атакою від кожного з них є м'яка. Таким чином, в основу звукоутворення необхідно взяти саме м'яку форму атаки, а дві інші

використовувати в тих випадках, коли це необхідно в процесі навчання або коли цього вимагають завдання виконуваного твору.

Для ефективної роботи над атакою звуку в співі необхідно визначити вірні та дієві напрямки та методи їх напрацювань. Для цього нам необхідно розглянути як саме працює голосовий та мовленнєвий апарат у співаків різного рівня підготовки.

Як ми вже розглядали раніше, атака звуку має значення не тільки як засіб виразності у співі, а і є чи не найважливішим засобом педагогічного впливу на голосовий апарат.

Робота голосової щілини у різних людей буває організована по-різному. У залежності від конституційних особливостей людини, анатомічних відмінностей в голосовому апараті, а головним чином у результаті функціональних впливів в процесі розвитку (мова, наслідування, спів), голосова щілина у людей працює не однаково. Можемо виділити дві різні групи людей у сенсі природної організації гортанної функції.

У одних голосова щілина працює надто активно в сенсі функції змикання, гортань занадто сильно включена в роботу – і голос має затиснутий, горловий характер. У таких випадках фаза змикання голосових зв'язок сильно подовжена, а фаза розкриття голосової щілини – скорочена («перезмикання»). У інших, навпаки, зв'язки недостатньо активно включені в роботу, фаза розмикання подовжена, змикання недостатньо щільне і звук має «розсипаний», «незібраний» характер. Про таких співаків говорять, що в них млява гортань.

Одним із найкращих педагогічних методів при таких недоліках є вплив через атаку. При занадто активній функції змикання голосової щілини, коли голос має затиснутий характер, рекомендована придихова атака. Оскільки при такій атаці голосові зв'язки включаються в роботу на струмені дихання, що проходить через гортань, вони не мають змоги так сильно зімкнутися, щоб звук отримав затиснутий характер.

Але варто пам'ятати, що використання придихової атаки потрібно припинити, як тільки співак навчиться вільно, без напруження та затиску

формувати звук. Тривале й непомірне використання придихової атаки може нанести шкоду. Негативними якостями такої атаки є розслаблення голосового апарату. Під час тривалого користування придиховою атакою звук атакується мляво і не відразу виходить на потрібну висоту. Утворюються так звані «під'їзди» до ноти, що у вокальному виконавстві – є неприпустимим, за винятком тих ходів, які за задумом композитора повинні братися спеціальним прийомом із переносом голосу по проміжним звукам – *portamento*. Крім того, під час зловживання таким видом атаки тембр втрачає чистоту, ясність і зазвичай одночасно зі звуком чутно шумовий призвук.

Під час ослабленої функції голосової щілини, при в'ялості гортані, коли дихання витікає, змикання може бути активізовано твердою атакою, яка на думку педагогів, повинна принести користь великій кількості співаків. Дійсно, в ряді випадків використання активної, твердої атаки може принести користь, змусивши голосовий апарат працювати в тому режимі, який створює звук найкращої якості у певного співака. Під час твердої атаки перед початком звуку відбувається затримка дихання за допомогою повного змикання зв'язок, тобто зв'язки вводяться в дію і змикаються ще до того як зародиться звук. Тільки після їх змикання, коли дихання легким поштовхом розмикає голосові зв'язки, починається звукоутворення. Таким чином, тверда атака привчає до голосоутворення на щільно зімкнутих зв'язках. При такому типі їх роботи витік дихання є неможливим і його вистачає на більш довгі фрази. Дихання тримається або іншими словами - звук опирається на дихання.

Тверда атака теж є хорошим варіантом тільки на певний час, доки млявий голосовий апарат не набуде пружності та активності, доки не зміниться основний характер роботи голосової щілини. Потім постійне використання твердої атаки варто припинити, залишивши їй необхідну в тих чи інших музичних фразах роль забарвлення, акценту, тобто засобу виразності. При постійному користуванні твердою атакою голосовий апарат можна привчити занадто активному включенню голосових м'язів у роботу і звук вийде жорсткий, затиснутий, а спів матиме «твердий», «лайливий» характер. Така

атака є хорошим «лікувальним засобом», але не як постійний прийом початку звуку в співі.

Найбільш використовуваною є м'яка атака, під час якої дихання та голосові зв'язки одночасно вводяться в дію. Тому під час такої атаки не відбувається ні занадто жорсткої, ні млявої роботи голосових зв'язок. Якщо гортань співака не потребує звільнення від затисків чи надання їй більшої активності, тоді варто завжди користуватися м'якою атакою. На неї варто переходити тоді, коли дії з виправлення твердої та придихової атаки варто припинити.

На підставі різних видів атаки співак особливо добре починає розуміти взаємодію дихання та голосових зв'язок під час співу. Всі вище описані дії голосового апарату та дихання можна легко засвоїти. У результаті володіння роботою голосових зв'язок під час початку звуку стає досконалим, управління функціями гортані – достатньо повним.

Висновок. Дослідницька робота дозволила розкрити специфіку атаки звук та висвітлила ефективні напрямки роботи над нею. Теоретична частина проблеми дала змогу відмітити, що для правильної, активної атаки звуку необхідно задіяти основні частини голосового апарату - дихання, гортань і артикуляційний апарат, які у процесі здійснення вокальної функції взаємовпливають один на одного. Було з'ясовано, що робота над цими моментами у процесі навчання співу полягає у поєднанні методичних прийомів та психофізіологічних факторів.

Отже, атака звуку відіграє важливу роль у формуванні правильного співочого звуку та є одним із найважливіших технічних прийомів, що характеризує початок саме вокального звучання. Тож вона є важливою складовою вокального виконавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вокальне мистецтво : URL: <https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/>

2sidlecka_praktychna_kulturologiya_ch1/content/roz14.html

2. Микиша М.В. Практичні основи вокального мистецтва. Київ, 1971. 90 с.
3. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики. М.: Музыка, 2004. 368 с.

CULTUROLOGY

УДК 7.08

ІНДІЙСЬКИЙ ТАНЕЦЬ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Алтухов Вадим Анатолійович

к.п.н., доцент

Дубова Дар'я Сергіївна

магістр

Харківський національний

педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

Анотація. У статі розглядаються основні види індійського танцю у контексті культурної модернізації. Характеризується специфіка мови індійського танцю. Актуалізуються тенденції зміни традиційної хореографії у контексті культурної модернізації.

Ключові слова: танець, індійський танець, танець як текст культури, танець у контексті традиції та новації.

У статті розглядаються типологічні властивості основних видів індійського танцю (Катхак, Бхаратанат'ям, Одіссі, Маніпурі, Катхакалі) у їх еволюції у контексті культурної модернізації [1].

Про класичний індійський танець, його історію, про специфіку індійського танцю Катхак писав Реджинальд Мессі. У працях Паллабі Чакраворті [2] індійський танець осмислюється в контексті історії, орієнталізму та інтеркультуралізму.

Ліла Самсон – одна з видатних виконавців класичного індійського танцю Бхаратанат'ям, учениця та продовжувачка Рукміні Деві у книзі «Ритми радості» розглядає основні класичні стилі танцю Бхаратанат'ям, Одіссі, Катхак,

Маніпурі та Катхакалі [2].

Ройона Мітра вивчає творчість сучасного Британо-Бангладеського хореографа Акрам Хана. Танцюючи новий «Інтеркультуралізм» вона аналізує у виставах Хана інтелектуальні та тілесні діалоги між класичним та сучасним індійським танцем, зіставляє їх із європейським танцювальним театром.

Суніл Котхарі [3], історик індійського танцю, професор, вчений і критик розглядає метаморфози індійського класичного танцю Катхак у сучасну мову танцю [4].

Багато інформації, інтерв'ю, есе розміщено на офіційному сайті танцювальної компанії Акрам Хана [5].

Дилема «Захід-Схід» не є невинною, оскільки за нею ховається філософія західного домінування. Цю ситуацію описує у своїй книзі «Орієнталізм» [6] американець арабського походження, вчений, культуролог, літературознавець Саїд Едвард Ваді. Схід багато століть сприймався як пасивний, екзотичний, духовний, чуттєвий і потребує активного, цивілізованого Заходу. Однак останніми роками через нескінченні спроби деконструкції, ці взаємовиключні дихотомії («ми-вони») опинилися під пильною увагою. З народженням досліджень діаспор та появи гібридного простору, що надає гетерогенність ідентичності, пуристська сегрегація «нас-їх» була поставлена під сумнів. Це відкрило нові можливості для конструювання ідентичності, яка має потенціал для виклику гегемонії орієнталізму, що ґрунтується на філософії онтологічного та епістемологічного розрізнення «Сходу» та «Заходу» і націлена на домінування над Сходом [7].

Парадоксально, але за умов сучасної глобалізації можна простежити відтворення власної ідентичності сучасними художниками «не західного походження», які ведуть свою діяльність у країнах.

Індійський танець, історія якого налічує понад 2000 років, був вигнаний із храмів під час британського правління та практично згублений. І. Крішна Айер та Рукміні Деві з моменту проголошення незалежності Індії працювали над тим, щоб поживити традиційні форми танцю, особливо Бхаратанат'ям [1].

Індія досягла великих успіхів у висвітленні багатьох маловідомих регіональних виконавських мистецтв, які були незнайомі широким масам [9].

Що стосується Катхака, то це одна з восьми форм індійського класичного танцю. Він простежує своє походження від кочових бардів катхаракс давньої північної Індії, або їх ще називали казкарі. Але кодифікований і визнаний як форма класичного індійського танцю Катхак був лише у ХХ столітті.

До цього в Катхаку залишилося багато простору для імпровізації, тому що ця форма танцю не мала «узаконеного» коду рухів. Нині його форма містить сліди храмового танцю та ритуальних танців.

Реджиналд Мессі вважає, що Катхак має «казкові» коріння, тому що при перекладі з санскриту слово «катха» означає «оповідання», а «катха-ка» перекладається як «той, розповідає історію» з двох індійських епосів - Рамаїяні та Махабхарати.

Катхак мав тверді релігійні традиції у вішнуїтську епоху, дуже популярна була тема Крішні, зокрема, тема кохання Радхі та Крішні. Також простежується, що в минулому в моді був заклик до божества, зазвичай до Ганеш, Сарасваті, Дурга або Шива. Але вона вийшла з вживання при дворі, замінившись на привітання набоба чи придворних.

Паллабі Чакраворті вважає, що сенс назви набагато ширший: що в репертуар включені світські – «імперські соціальні та сучасні теми», і такий масштаб сенс Катхака набув після вторгнення мусульман у північну Індію. З дворику храму Катхак він перемістився до палацової зали, змінилася манера вистави.

Літературний зміст поступився головної ролі найбільш привабливим рухам тіла, більш еротичним і чуттєвим, до вподоби і смаку королівського двору. Відсутність таких зберігачів традицій, як храми, спричинили сильну залежність Катхак від особистостей виконавців.

Це спричинило виникненню періодів швидкого зростання і так само швидкого занепаду стилю.

Однак відсутність жорсткої прихильності до храмових традицій та

ритуалів не дало цьому стилю згаснути та зникнути остаточно. Частково позбавлений інтелектуальної та естетичної підтримки як класичний вид мистецтва та наділений соціально-розважальною метою, Катхак продовжив розвиватися поза храмами [8].

У Катхаку чистий танець, або Нрітт, займає основне місце. Насамперед це соло, в якому хребетний стовп виконавця знаходиться у вертикальному положенні.

1. Бхаратанатям сьогодні найпопулярніший індійський танець, який вивчають у всьому світі. Як зазначає Аніта Ратнам, Бхаратанатям став індійським культурним продуктом.

2. Нрітт – ритмічні перебори стопами в традиційному Індійському танці, а жести рук ширші. Швидкість роботи ніг, піруети, впевнена, тверда стійка на обох ногах – все це особливості Катхака.

На відміну від інших індійських класичних танців, Катхак не виставляє зігнуті коліна вперед або в сторони і не робить глибоких нахилів корпусу. Рухи рук мають круговий характер, центром руху якого є сонячне сплетіння. Також простежується зміщений фокус очей.

У Катхаку немає чіткого порядку представлення сюжетів, але є набір композицій, з яких танцюрист може вибирати, послідовність їх побудови. Катхак, як правило, виконується у супроводі Табла – північно-індійського ударного інструменту та дзвіночків Гхунгра, якими танцівники обмотують кісточки своїх ніг.

Ритми Катхака, вистукування ногами мають абсолютну математичну точність, їй танцівники навчаються роками та довго вдосконалюють свої навички. Іноді, відбивання тактів ногами може бути імпровізацією, схожою хіба що на дробі іспанського стилю фламенко. Але у фламенко немає настільки віртуозної ритмічної майстерності.

Порівняно з іншими стилями класичного індійського танцю, зокрема Бхаратанатям та Катхакалі, у Катхаку міміка використовується значно меншою мірою. Це може бути обумовлено і особистими якостями темпераменту

танцівника, але й переважно захопленістю виконавців швидше технічною частиною танцю, ніж акторською майстерністю[8].

Катхак завжди вважався втіленням краси та сприймався як вид мистецтва. Сьогодні Катхак втратив свій первісний нарративний зміст, змінивши його на увагу до професійної технічної майстерності танцівника.

Традиційний індійський танець є ниткою, яка всю траєкторію змін танцю в Індії. Одні художники залишаються близькими до традиційних ідіом, змінюючи лише зовнішні прояви – костюми, музику, інші трансформують народний словник зсередини, додаючи деяким рухам стилю, створюючи нову гібридну роботу.

Це означає не тільки зміну руху руки, або додавання відео, або надягання чорного кольору. Гібридна робота є переробка традиційних танцювальних форм – частіше Бхаратанатьям (Південна Індія) та Катхак (Північна Індія) з їхніми словниками Нрітта та Абхіна та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ketu H. Katrak. Contemporary Indian Dance. New Creative Choreography in India and the Diaspora, PALGRAVE MACMILLAN, 2011.
2. Chakravorty Pallabi. Bells of Change: Kathak Dance, Women and Modernity in India. Calcutta, Seagull Books, 2008.
3. Carlson Marvin. 'Peter Brook's "The Mahabharata" and Ariane Mnouchkine's "L'Indiade" as Examples of Contemporary Cross-Cultural Theatre'. The Dramatic Touch of Difference: Theatre, Own and Foreign. Tubingen, 1990.
4. Sunil Kothari. Interview with Akram Khan. URL: <http://www.narthaki.com> (дата звернення: вересень 2023).
5. Официальный сайт компании Акрам Хана // URL: <https://www.akramkhancompany.net> (дата звернення: серпень 2023).
6. Эдвард Саид. Ориентализм. Русский Мир, Санкт-Петербург, 2005.
7. Manish Rai. Contemporary Classical and Modern Indian Dance. URL: http://www.academia.edu/5847946/Contemporary_Classical_and_Modern_Indian_

Dance (дата звернення: вересень 2023).

8. Ли́ла Самсо́н. <https://nasa2000.livejournal.com/33075.html> Ритмы радости. Фестиваль Индии в СССР. М., 1987. (дата звернення: вересень 2023).

9. Royona Mitra. Akram Khan// Palgrave Macmillan, 2015.

ТИПИ ЗОВНІШНОСТІ ПО ДЕВІДУ КІББІ

Забора Володимир Анатолійович

Аспірант 1 курсу напрямку 022 Дизайн
Київського Національного університету
культури і мистецтв
м. Київ, Україна

Анотація: існує кілька систем типування з абсолютно різним підходом до питання визначення стилевих типів зовнішності. У кожній системі є свої сильні і слабкі сторони. Розглянемо одну з найпопулярніших систем типізації по Девіду Кіббі, автора книги «Метаморфози». У своїй книзі Девід Кіббі виділив кілька типів, виходячи з того, які лінії переважають в обличчі і фігурі – більш прямі або більш округлі, і що лежить в основі обличчя – Інь або Ян, жіноче або чоловіче початок. Всі типи відрізняються за пропорціями: в одних буде переважно чоловіче початок, в інших – жіноче. Так вийшло п'ять основних типів. У кожного образу особистості по Кіббі (а саме так він їх називає в своїй книзі) — свої особливості будови фігури і типу обличчя. І кожному такому типу пропонують свої рекомендації щодо вибору ліній, силуетів, стилю одягу, аксесуарів, макіяжу та зачісок.

Ключові слова: стиль, імідж, тип зовнішності, типаж

Дивлячись на будь-яку людину, ми, перш за все, відповідно виділяємо лінії, присутні в його обличчі і фігурі. Лінії і пропорції виявляють визначені асоціації, які невільно заставляють нас приписувати їх володарю певні властивості характеру. При погляді на одну жінку ми відразу ж характеризуємо її як жіночну, м'яку, тонку, виразну, іншу сприймаємо як небезпечну, рокову, непередбачувану, динамічну. Це відчуття дає обличчя, особливості його риси, а також загальне враження від фігури, наскільки вона виразна або лінійна, тендітна або масивна і т.д. Коли одяг іде врозрід з особистими лініями, то

отриманий образ вийде негармонійним: грубуватим, вульгарним, в якійсь мірі комічним. Тому для отримання органічного образу так важливо, щоб одяг повторював лінії у зовнішньому вигляді людини.

Щоб було зрозуміло, на чому ґрунтується методика Девіда Кіббі, треба розуміти властивості лінії.

Діагональна лінія інтуїтивно сприймається нами як рух вгору. Вона завжди акцентує на собі увагу, надає динаміку і напругу образу. В обличчі такі лінії ми можемо зустріти у вилицях. Високі, акцентовані вилиці надають динамічності, напруженості та драматизму. Горизонтальна лінія. Вона надає образу деякої фундаментальності, приземленості, спокійності, стійкості та безпечності. В обличчі вона проявляється за рахунок домінування ширини.

Хвиляста лінія. Хвиля символізує змінність, непередбаченість, непостійність. Саме ці властивості підсвідомо читаються нами в обличчях, де більшість таких ліній. В зовнішності можна спостерігати її в локонах волосся або плавних обрисах рис обличчя.

Вертикальні лінії. Обличчя, витягнуте по вертикалі, створює відчуття легкості, невагомості, сили, елегантності.

Ще один момент, на який необхідно звертати увагу щодо ліній — це товщина ліній. Більш тонкі лінії роблять риси обличчя витонченими. Ці тендітні, прозорі лінії уособлюють жіночий початок. Більш широкі лінії в обличчі виражаються у вигляді великих рис і символізують чоловічий початок.

Чотирьма основними типами Девіда Кіббі є Гамін, Романтик, Натурал і Драматик, якщо розглядати їх у чистому вигляді, без домішок інших типажів, то найменший зріст буде у гаміна, найвищий – у драматика. Фігури у них теж різні: »Гаміна більш делікатна фігура; у Романтиків злегка домінує низ, і з набором зайвої ваги це проявляється ще помітніше; Натуралі виглядають дуже стійкими, що твердо стоять на ногах; Драматиків як би витягнути по вертикалі. Чоловічий початок (Ян) максимально виражений у Драматиків, жіночий (Інь) – у Романтиків. Але є ще один типаж, які знаходяться між крайніми точками: Класик - ідеальний баланс жіночого та чоловічого, всього порівну і все

рівномірно, знаходиться посередині між Драматиком і Романтиком. У Гаміні також жіночого і чоловічого порівну, але збалансованість і врівноваженість відсутня, що у житті проявляється у зовсім несподіваних поєднаннях ліній та рис. Натурал має деяке зміщення у бік Ян.

Девід Кіббі вважав, що, відтворюючи свій природний, унікальний баланс Інь/Ян в образі, одяг виглядатиме дуже природно. При цьому необхідно слідувати природним лініям, а не намагатися відповідати якомусь певному стилю.

Типажі за системою Девіда Кіббі представлені досить докладно, між ними є логічна схема взаємозв'язків, також можна легко виявити відмінності між ними. Все дуже ретельно систематизовано. У системі є рекомендації щодо кожного типажу щодо вибору ліній та крою, використання деталей, підбору тканин, колірних рішень та принтів.

Але є й суттєві недоліки: Система Кіббі передбачає певну зумовлену відповідність обличчя та фігури у кожному типі. Однак у реальному житті можна зустріти людей, у яких обличчя повністю відповідає характеристикам одного типажу, а тіло – фізичним особливостям іншого. Яскравий приклад такого випадку, наведений самим Кіббі, – Шарліз Терон, у зовнішності якої поєднуються обличчя театрального романтика (м'які риси обличчя, великі напівприкриті очі, пухкі губи, невеликий носик, м'які щічки) та тіло яскравого натуралу (міцна, спортивна статура на тлі не сильно вираженої талії). Що робити у таких випадках? Сам Девід Кіббі радив у таких випадках насамперед орієнтуватися на обличчя, тому що саме на нього ми спочатку звертаємо увагу під час спілкування.

Описуючи свою систему, Девід Кіббі використав дуже яскраву, емоційну манеру викладу. Багато термінів незвичні. Наприклад, коли автор пише «квадратні плечі», йдеться не про те, що вони широкі, а про те, що вони не похили. Тому якщо починати визначення свого типажу відразу з тесту або за системою, але не вникнувши її термінологію, можна отримати абсолютно непередбачувані результати. Перш ніж випробувати типізацію Кіббі на

практиці, дуже важливо розібратися в її «словнику», значеннях, які автор вкладає в ті чи інші слова при описах фізичних характеристик типажів.

Багато хто з тих, хто намагався самостійно вивчати систему Кіббі, стикалися з ситуацією, коли при її розборі на прикладах зірок все більш менш зрозуміло і наочно, і в той же час визначити себе по тесту або даному в ньому опису виявляється досить скрутним. Справа в тому, що зірки підібрані спеціально до кожного типажу, тому там спостерігається повна відповідність за всіма критеріями, що в житті трапляється досить рідко.

На жаль, розраховувати з першого разу правильно визначити типаж не доводиться. Поки не буде досягнуто повного розуміння теорії, вірна відповідь не прийде. Тому потрібно шукати ознаки різних типажів. Виписувати ті варіанти, з якими є загальні характеристики, уточнювати, у чому саме є подібність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. David Kibbe Metamorphosis: Discover Your Image Identity and Dazzle As Only You Can Atheneum; collectible, 1987, 252 p.
2. Andrea Pflaumer Shopping for the Real You One Step Productions, 2013, 165 p.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 81-25

ФРАЗЕОЛОГІЯ КОЛЬОРОНАЗВ

(НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ)

Волкова Ірина Вікторівна,
к.філол.н., доцент,
Масло Ольга Володимирівна,
к.філол.н., доцент
Ібрагімова Уляна Азарівна,
студентка VI курсу,
Комунальний заклад «Харківська
Гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Анотація. У роботі досліджено українські та польські фразеологічні одиниці із колірним компонентом, узяті з живого сучасного польського та українського мовлення. Проведено порівняння їхніх асоціативно-образних значень, проаналізовано значення кольору українських і польських фразеологізмів у семантичному зіставленні. Досліджено кольористичні компоненти «білий», «чорний», «сірий», «золотий». Прикладами доведено, що семантичне навантаження таких кольоративів часто збігається.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, колірний компонент, семантика, функціональне навантаження, символіка кольорів, ментальний контекст.

Фразеологія, безумовно, є одним із найбільш давніх мовних пластів. Фразеологічні одиниці мають різноманітну структуру, семантику й функціональне навантаження. Ці стійкі сполуки найбільш чутливі до екстралінгвістичних впливів, тож відзначаються варіативністю, постійним

поповненням, міжмовним взаємовпливом.

Під фразеологічною одиницею (ФО) розуміємо стійку структурно-семантичну єдність лексико-граматичних утворень, що характеризується стійкістю словникового складу, експресивністю та відтворюваністю [1, с. 104].

Предметом дослідження є ФО із компонентом на позначення кольору, узяті з живого українського та польського мовлення. Метою – вивчити й порівняти їх асоціативно-образні значення, проаналізувати значення кольору українських і польських фразеологізмів у семантичному зіставленні. Методами дослідження є суцільна вибірка, порівняльний аналіз, синтезу й аналізу.

Важливим є те, що кольористичний компонент у ФО часто пов'язаний із символікою того чи іншого кольору, із асоціаціями, які ґрунтуються на віковічних традиціях певного етносу [2, с. 8]. Наприклад, назви білого і чорного кольорів можуть використовуватися в обох мовах для позначення антонімічних явищ – невизначеності або визначеності: *ані біле ані чорне* – *ani biale, ani czarne*; *чорним по білому* – *czarne na bialym*; *сіра людина* і *szary człowiek* – звичайна непримітна людина; *бути в сірій зоні* і *być w szarej strefie* – перебувати в ситуації невизначеності, без зрозумілого рішення й розуміння; *червона картка* – *czzerwona kartka* – сучасний фразеологізм, який означає покарання й спочатку в обох мовах використовувався у футболі й означав видалення гравця за порушення правил. Як бачимо, ці фразеологізми перекладаються буквально й означають те саме.

Ми помітили, що велика кількість фразеологізмів із компонентом «золотий» мають однакову семантику й функціональне навантаження: *золота рука* – *zlota rączka* (в обох мовах означає вправність у виконанні чогось), *золота середина* – *złoty środek* (поміркована поведінка, уміння знайти баланс), *золоті слова* – *zlota myśl* (цінна ідея, думка), *золоте серце* – *złote serce* (добра, лагідна людина) тощо.

Однак певна кількість ФО із компонентом кольору усе ж таки мають різноманітнішу семантику, яка відсутня в інших мовах. Наприклад: *сірий*

кардинал, сіра еміненція (прихована авторитетна особистість); *zielona wyspa* - найменування Ірландії; *czarna owca* – людина, яка є не такою, як члени її родини, часто ганьбить свою сім'ю поганою поведінкою.

Із кольороназвою «золотий» зафіксовано фразеологізм, який у польській та українській мовах звучить однаково, але має різну семантику. У словнику Кононенко І., Співак О. це єдиний випадок:

ЗОЛОТА РУЧКА – ZŁOTA RĄCZKA ЗОЛОТА РУЧКА, *рідко*. Злодійка. Кажуть, що вона золота ручка.

ZŁOTA RĄCZKA. Хтось КМІТЛИВИЙ, спритний у роботі; той, хто вміє все зробити, відремонтувати; золоті руки. *Pan Tazio to złota rączka, wszystko potrafi zreperować* [3, с. 314]

Отже, українська і польська фразеологія з'явилися на основі єдиного образу, який пов'язаний із давніми уявленнями про навколишній світ. Тому символіка кольорів в українській та польській фразеології часто збігається. У той же час фіксуємо такі зовні однакові ФО, які мають інше семантичне навантаження, зумовлене різним історично-культурним, ментальним контекстом, специфікою світовідчуття та світосприйняття українців і поляків. У семантиці колірної компоненти відбито внутрішній світ мовців, які живуть у певній культурі, також зумовлює модель людської поведінки та психологію українського та польського народів,

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Колодіна Л., Кончаківська Т. Перекладознавчий аспект англійських фразеологізмів. Молодь і ринок. № 12 (157). Дрогобич. 2017. С. 103-108.

2. Бабій І.М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній мові (на матеріалі малої прози В. Стефвника, М. Коцюбинського, М. Хвильового): автореферат дисертації к.ф.н., Київ. 1997. 20 с.

3. Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / За ред. І. Кононенко. Київ: Вища шк., 2008. 343 с.

ТИПОЛОГІЯ ЛЕКСИЧНИХ АНОРМАТИВІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ «NOVOGRAD. CITY», «KOROSTEN. TODAY» ТА «BERDYCHIV. BIZ»

Посесор Дарина Володимирівна
студентка

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Вступ. Однією із основних категорій культури мови є її правильність, яка виявляється насамперед у дотриманні тих літературних норм, які є усталеним зразком, еталоном для носіїв певної мови. Відхилення від цих норм спричинює виникнення мовних аномативів на різних рівнях - лексичному, граматичному, фонетичному, стилістичному тощо.

Дотримання мовних норм у ЗМІ засвідчує високий рівень їх мовної культури. Однак у просторі Інтернету багато із обмежень мовних норм стираються, оскільки інтернет-ЗМІ наповнюється інформацією постійно, 24 години на добу. Не варто забувати про незалежні ЗМІ, виникнення та функціонування яких в Інтернеті сильно полегшено порівняно з офлайновим простором. У численних авторських статтях пишуть про що завгодно і будь-коли: немає тем, які можуть бути заборонені. Усе це спричинює часте порушення мовних норм та виникнення мовних аномативів в інтернет-ЗМІ, серед яких особливу увагу привертають аномативи лексичні, які виявляють незнання журналістами лексичного значення слова, а також законів словотворення, слововідмінювання та інших норм української мови.

Мета роботи. Систематизувати й проаналізувати лексичні мовні аномативи у регіональних інтернет-виданнях Житомирщини.

Матеріали й методи. Матеріалом дослідження стали інтернет-видання Житомирщини «Novograd.city», «Korosten.today» та «Berdychiv.Biz». Під час роботи застосовували такі методи: метод суцільної вибірки – для збирання

матеріалу; методу описового спостереження – для з'ясування причин порушення чинних лексичних норм; методи аналізу й синтезу – для систематизації й класифікації зібраних помилок.

Результати й обговорення. Серед лексичних аномативів в інтернет-ЗМІ Житомирщини виділяємо такі види:

1) використання лексем і словосполучень, які є кальками з російської мови: *До КОРОСТЕНЬ today звернувся власник пошкодженої автівки та просить допомогти з **розушком** (див. ВТССУМ, с.1084) учасника ДТП* (<https://korosten.today/nam-pyshut/vnochi-u-tsentri-korostenya-nevidomij-pograbuvav-pitseriyu-kameri-zafiksuvali-zlochyn.html>) (правильно – «з пошуком»); *Наразі у мене є заява від адвоката, є призначення лікування за один день майже 6 тис. грн, чеки та **заключення** ветеринарного прийому* (<https://korosten.today/nam-pyshut/u-korosteni-neadekvatnij-cholovik-pobiv-dvokh-sobak-yakikh-vigulyovala-gospodarka-video.html>) (правильно – «висновок»); *На Звягельщині під час самовільної **рубки** дерева загинув місцевий житель* (<https://novograd.city/articles/286435/na-zvyagelschini-pid-chas-samovilnoi-rubki-dereva-zagynuv-miscevij-zhitel>) (правильно – «вирубубання»); *"Була здорова конкуренція та спортивний азарт", – **відмічають** звягельські тренери з кіокушинкай карате* (<https://novograd.city/articles/285393/zvyagelski-karatisti-pokazali-garni-rezultati-u-vidkritomu-chempionati-mista-berdichiv>) (правильно - «відзначають», оскільки «відмічати» має інше значення в українській мові: «ставити мітку, позначку на чомусь» [3]);

2) уживання слів у неправильному значенні, що спричинено незнанням лексичного значення: *Собаки були на короткому повідку, **соціальні**, не агресивні* (<https://korosten.today/nam-pyshut/u-korosteni-neadekvatnij-cholovik-pobiv-dvokh-sobak-yakikh-vigulyovala-gospodarka-video.html>). Відповідно до Словника української мови, суспільний – це пов'язаний з життям і взаєминами людей у суспільстві; соціальні; породжений умовами суспільного життя, певним середовищем, порядком; здійснюється в суспільстві; метою якого є зміна суспільних виробничих відносин [3]. Правильним тут було б уживання

лексеми «соціалізований», що має значення «той, що входить у суспільство і живе за його законами»; *Дотримуйтеся швидкісного режиму та безпечної дистанції, не здійснюйте ризикованих маневрів* (<https://korosten.today/rayon/ovruch/lobove-zitknennya-na-ovruchchini-obidva-vodiji-v-likarni-foto.html>). Швидкісний має значення «який рухається, діє з великою швидкістю» [3]. Зважаючи на це, вживання слова в цьому контексті семантично неправильне, правильно було б сказати «режиму швидкості»; *Їй призначено покарання у виді позбавлення волі на 2 роки з іспитовим терміном один рік* (<https://novograd.city/articles/286933/sud-vinis-virok-babusi-yaka-zalishila-4-richnu-onuku-naprizvolyasche-u-torgovelnomu-centri>). Іспит – це «оцінка знань чи вмінь людини» [3]. Ця лексема є калькою з російської мови, а в українській мові правильним було б вживання лексеми «випробувальний»; *У Бердичеві пенсіонерка була суджена за дрібне хуліганство через влаштування розбірок з дітьми, які ображали її внука* (<https://www.berdichev.biz>). Суджена має значення «призначена долею, наречена» [3]. Лексично правильним було б сказати «була осуджена/засуджена»; *Для забезпечення перевірки якості та відповідності віконних блоків заявленим вимогам, закладено угоду з експертом, який здійснює відповідний контроль* (<https://novograd.city/articles/285973/u-zakladah-osviti-zvyagelskoi-gromadi-zavershuyut-zaminu-vikonnih-blokiv>).

Закладати має значення «Вставляти, розміщувати кудись, у чомусь з певною метою, у певній кількості; Почати будувати що-небудь, зробити основу чого-небудь» [3]. Угоду можна «укладати», тому лексему було вжито в неправильному значенні; *Однією із головних причин потрапляння забруднених стоків у водні об'єкти громади із зливової (дощової) каналізації є незаконні врізки побутової каналізації в дощову та підземні «переломи» мереж побутової каналізації і, як результат, попадання нечистот в дощову мережу* (<https://www.berdichev.biz/ruslan-kvyatkivskyj-vlada-berdycheva-trymaie-pid-kontrolem-ekolohichnu-sytuatsiiu/>). Тут бачимо ненормативне використання лексеми «врізка», яка має значення «своєрідний контейнер для фрагментів тексту або графічних елементів» [3]. У поданому контексті необхідно вживання

лексеми «під'єднання».

3) поєднання лексем із невластивим для них значенням: *Вихованці тренера-викладача Юрія Кузика показали високий рівень майстерності на всенародному рівні, покращивши свої попередні результати і забезпечивши збірній команді Житомирської області **видатні досягнення**, повідомляють Новини Бердичева* (<https://www.berdichev.biz/sportsmeny-berdycheva-pokazaly-vysokij-riven-pidhotovky/>). «Видатний» стосується радше особи, аніж її вчинків, тому в цьому контексті правильніше було б використати лексему «визначні».

Загалом, проведений аналіз показує, що часто лексичні анормативи пов'язані з кальками з російської мови. Як відзначають дослідники, зміни в лексико-семантичній системі мов внаслідок лінгвістичної взаємодії відбувається в трьох напрямках: безпосереднього запозичення лексичних одиниць однієї мови іншою, структурного калькування будови лексичних одиниць та семантичного запозичення [1, с. 65].

Було б помилково думати, що лексичне запозичення не відбивається на лексико-семантичній системі тієї мови, яка здійснюється запозиченням. Існують слова російської та української мов, які близькі за формою, але різні за змістом та вживанням. У мовознавстві такі слова називають омонімами. За своїм походженням вони є етимологічно зв'язаними словами, які розвинули різні значення в кожній з мов.

Міжмовна омонімія – яскрава ознака самобутності тієї чи тієї мови. Невипадково в полеміці з великодержавниками, теоретиками «єдиної та неподільної», тим, хто заперечував автентичність української мови та називав її наріччям російської, українські вчені, які обстоювали положення про самобутність української мови, не раз посилались на слова, які при однаковому звучанні в українській і російській мові мають різні значення.

Лексичні помилки трапляються через неправильне розуміння внутрішньої форми слів, що є однією з найважливіших ознак зіставлення близькоспоріднених мов: саме через відмінності вмотивованості назв найяскравіше відображаються національно-специфічні бачення світу різними

мовами культури.

Часто при вживанні тільки одного мовного елемента журналісти порушують одночасно і орфографічні, і граматичні, і стилістичні, і лексичні норми. Якщо в одних випадках порушення очевидне, то в інших виявляється тільки під впливом «суб'єктивного» аналізу, що спирається на поняття про художній смак, почуття мови. При цьому не завжди дотримання норм гарантує досягнення цілей, які ставить собі журналіст. Коли такою метою є як можна більш об'єктивне відображення картини зовнішнього світу, який завжди підпорядковується нормам у широкому розумінні слова, дотримання правил іноді доводиться обмежувати. Проте щоб подібні спроби не виглядали малограмотними і невмілими, журналісту потрібно спочатку відточити своє вміння висловлювати думки і відображати факти дійсності в межах лексичних норм.

Висновки. Отже, серед лексичних анормативів в інтернет-ЗМІ Житомирщини ми виділили такі види: 1) використання лексем і словосполучень, які є кальками з російської мови, 2) уживання слів у неправильному значенні, що спричинено незнанням лексичного значення, 3) поєднання лексем із невластивим для них значенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Партико З. В. Загальне редагування. Нормативні основи: Навч. посіб. / З.В. Партико. Л.: Афіша, 2001. 416 с.
2. Пентиліук М.І Культура мови і стилістика. К.: Вежа, 1994. 240 с.
3. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Ситько Олена Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
Одеський державний університет внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

Анотація. Доводиться, що спілкування у правоохоронній сфері – це насамперед толерантне спілкування, яке потребує розвитку міжкультурної комунікативної компетентності, без якої неможливий діалог у мультикультурному суспільстві.

Ключові слова: міжкультурна комунікативна компетентність, міжкультурна комунікація, комунікативні навички.

Український народ сьогодні отримує безпрецедентну міжнародну підтримку в умовах зовнішньої збройної агресії. Уся цивілізована світова спільнота демонструє Україні свою солідарність, що, у свою чергу, вкотре підкреслила правильність у виборі зовнішньополітичних пріоритетів України, де євроінтеграція посідає особливе місце, необхідність і важливість становлення активного, відповідального і свідомого громадянина, із чітко визначеною громадянською позицією, а також готовністю до виконання своїх конституційних обов'язків.

У період активного міжнародного співробітництва України, пов'язаного з процесами євроінтеграції, підвищилася потреба у компетентних кадрах, здатних відповідати тим запитам, які висуваються сучасним суспільством, що вимагає модернізації гуманітарної освіти, зокрема й у юридичній та правоохоронній сфері. У теперішній час однією із цілей навчання у закладах вищої освіти є підготовка кваліфікованого фахівця відповідного профілю, конкурентоспроможного, знаючого, толерантного, здатного до результативної

діяльності на рівні міжнародних стандартів.

Зважаючи на викладене вище, сьогодні більше, ніж будь-коли раніше, виразилася потреба підготувати майбутніх правоохоронців, які здатні розуміти різні погляди, усвідомлювати відмінності й адекватно ставитися до них, а також практикувати міжкультурну комунікацію.

Стандарт вітчизняної освіти в галузях знань «Цивільна безпека» та «Право» включає загальні (зокрема, володіння державною і однією з офіційних мов Ради Європи; навички збору і аналізу інформації; здатність приймати неупереджені і вмотивовані рішення, а також визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб; уміння примиряти сторони з протилежними інтересами та ін.) і спеціальні компетентності (знання структури та стандартів професії правоохоронця та її ролі в суспільстві; норм міжнародного гуманітарного права; знання міжнародних стандартів прав людини, права Ради Європи і права Європейського Союзу; навички складання проєктів юридичних документів тощо), якими повинні оволодіти курсанти закладів освіти МВС. Тобто постає необхідність широкого підходу до формування професійної компетентності курсантів, зважаючи на вимоги до фахівця правоохоронної сфери. Ідеться також про підвищення якості юридичної освіти, використання засобів формування комунікативної компетентності курсанта – майбутнього правоохоронця, здатних до інтеграції у світовий професійний простір [1].

Проблема ефективної комунікації є особливо актуальною в правоохоронній сфері. Ідеї права та справедливості, і навіть міри дозволеного виражаються в правоохоронній практиці не інакше, як у словесних формах. Науковці вважають, що досягнення взаємодії можливе лише тоді, коли не виникає «сміслових недомовленостей», двозначності. Особливо це актуально, коли суб'єкти правової сфери вступають у мовну комунікацію з представниками інших держав. Тут професія правоохоронця передбачає особливу мовну практику, необхідність використання точних словесних формулювань правових понять, категорій права, із передачею та отриманням інформації в усній і письмовій формах. Навчання міжкультурній взаємодії

майбутніх правоохоронців є однією з актуальних проблем відомчої освіти і дозволяє осмислити процес підготовки фахівців із точки зору толерантної комунікативної особистості, здатної працювати на рівні світових стандартів.

У міру того, як розширюються міжкультурні контакти, постає гостра потреба в розгляді питань міжкультурної комунікації, зокрема в правоохоронній сфері. Ми вважаємо, що під міжкультурною комунікацією можна розуміти таке спілкування, яке реалізується в умовах культурно обумовлених відмінностей його учасників, які застосовують спеціальні мовні версії, відмінні від тих, якими вони користуються при спілкуванні всередині однієї і тієї ж культури.

Міжкультурна комунікація у сфері права та безпеки пов'язана з етнопсихологічними особливостями учасників даного спілкування та нормативно-правового простору країн, у яких відбувається ця взаємодія.

Правоохоронець повинен розуміти, що для досягнення взаємодії в безпековій сфері необхідно враховувати етнопсихологічні особливості націй, які вступають у спілкування, та правові особливості тих держав (суспільств), для яких складаються правові документи, тому що процес мовної комунікації «обтяжений» соціальною, психологічною, етнічною та іншими складовими. Соціальний, психологічний, етнічний аспекти є важливими компонентами процесу комунікації. Вступаючи в мовну комунікацію, правоохоронець повинен враховувати, що правові інститути, які регламентують забезпечення прав і свобод особистості, мають певну специфіку.

Відмінності в мовній поведінці та менталітеті певних культур можуть спричинити виникнення семантичних бар'єрів у процесі комунікації (сигнали права однієї правової системи іноді не зрозумілі для суб'єктів права іншої системи). Явні та приховані протиріччя, неприйняття тих чи інших моделей політико-економічного, історико-правового та соціокультурного характеру, які відрізняються від звичної моделі, неминуче проявляються між партнерами по переговорному процесу, якщо вони не готові до міжкультурної комунікації.

На нашу думку, для практики комунікації, також і для практики мовної

комунікації у правоохоронній сфері, велике значення має поняття лінгвокраїнознавчої грамотності особистості, здатної враховувати особливості етнічної самосвідомості представників різних держав. Лінгвокраїнознавча грамотність має стати складовою професійного досвіду мовної комунікації у сфері права і безпеки. Кафедрою мовної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ проводяться заняття з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» у формі практичних занять, поєднуючи основні елементи (надання та розширення знань, необхідних для роботи в мультикультурному середовищі) з елементами розвитку обізнаності, практичних навичок і ставлення. Проте в сучасному освітньому процесі активне застосування знаходять Інтернет-технології для пошуку інформації та міжнародної комунікації. Сучасний рівень розвитку Інтернет-технологій та мультимедіа відкриває широкі обрії для спілкування з носіями мови, обміну інформацією, перегляду фільмів та передач іноземною мовою. Тому кафедрою започатковано роботу розмовного клубу «Speaking Club», де здобувачі вищої освіти можуть напяму поспілкуватися з носіями англійської мови (native speakers). Під час такого спілкування виявляються особливості етнопсихологічної свідомості, які визначають специфічні особливості спілкування у правоохоронній сфері, що, у свою чергу, викликає необхідність культурологічного підходу до зіставлення мовних засобів вираження юридичних понять. Особливий ефект досягається під час використання в комунікативному спілкуванні лінгвокраїнознавчих засобів для досягнення порозуміння. Такий позитивний досвід доводить, що лише знання лінгвокраїнознавчого матеріалу (у широкому розумінні цього слова) дозволяє правоохоронцю грамотно формулювати висловлювання (усні і письмові) у процесі міжкультурної комунікації.

Набуваючи міжкультурні компетенції, курсанти розширюють свій особистий потенціал, збільшують можливості, усувають стереотипне мислення, запобігають маргіналізації і водночас власній «винятковості», формується

потреба захисту права на самовизначення, відчуття відповідальності за підтримання миру. Міжкультурна комунікація усуває упередження, передбачає допитливість, толерантність і готовність до спілкування.

Під час роботи розмовного клубу здобувачам освіти доводиться долати багато комунікативних бар'єрів, застосовуючи можливості вербальної і невербальної комунікації, психокультурні бар'єри, пов'язані з когнітивною й емоційною невпевненістю. Тому зростає роль викладача як міжкультурного посередника. Ідеться не лише про передачу знань про мову, культуру та правову систему, а й про те, щоб викладач інформував курсантів про те, від чого залежить сприйняття іншої людини та як контакти з іншими культурами дозволяють їм дізнатися більше про інших, а отже і про себе. Тому значну увагу керівництво Одеського державного університету внутрішніх справ приділяє підвищенню кваліфікації науково-педагогічного складу у сфері міжкультурних компетенцій, оскільки викладачі повинні бути готові діяти як міжкультурні посередники, формуючи зацікавленість до пізнання іншого і нового з одночасною здатністю розуміти власну культуру та ідентичність, дистанціюватися від стереотипів, розпізнавати культурні символи. Постійно підвищуючи кваліфікацію в європейських університетах, у закордонних організаціях з юридичної освіти, беручи участь у проектах, які реалізуються у співпраці з європейськими установами та неурядовими організаціями, викладачі також готуються і до роботи міжкультурними посередниками.

Навчання міжкультурної комунікації має значення у сфері професійних зв'язків працівників правоохоронних органів, оскільки формує передумови для успішного здійснення правоохоронної діяльності, що визначає необхідність звернення уваги в процесі навчання на толерантну міжкультурну взаємодію. Щоб підвищити комунікативний рівень курсантів, необхідно активно співпрацювати з іншими закладами вищої освіти в межах наукових гуртків, конференцій, у тому числі і закладів освіти європейських держав; проводити спільні засідання, запрошувати практичних працівників, що сприятиме спілкуванню курсантів між собою, підвищить їхню зацікавленість у науковій

діяльності, зміцнить усвідомлення правильності вибору майбутньої професії.

Отже, міжкультурну комунікативну компетентність ми розуміємо як набір навичок, що дозволяють формувати конструктивні соціальні відносини між групами та людьми, які представляють різне національне, етнічне, релігійне, політичне, економічне тощо походження.

Сьогодні постала необхідність нового розуміння міжкультурної комунікації в контексті сучасної інформаційної культури. Ми є свідками створення нового простору діалогу, в якому функціонують культури незалежно від їх територіального, національного чи релігійного розташування. Цей простір стає безмежним і є результатом мобільності культур, конвергенції і взаємодії, метаморфоз і віртуалізації. Водночас міжкультурна комунікація дозволяє переосмислити проблеми власної ідентичності у «новому широкому світі», подолати свою меншовартість і пов'язані із цим комплекси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти. Дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 19.00.06. Харків: ХНУВС, 2019. 454 с.

ECONOMIC SCIENCES

УДК 330

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ САНКЦІЙ ПРОТИ АГРЕСОРА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКУПІВЕЛЬ

Кіндій Тетяна Анатоліївна

Начальник відділу методологічного забезпечення процесу
моніторингу та перевірки закупівель
Державна аудиторська служба України

Анотація: У статті проаналізовано міжнародну практику щодо запровадження санкцій (обмежувальних заходів) у зв'язку зі збройною агресією росії та щодо заборони укладати контракти з учасниками, пов'язаними з росією, прямо чи опосередковано.

Ключові слова: закупівлі, обмежувальні заходи, санкції, вказівки, замовники, учасники

У відповідь на військову атаку росії, Рада Європи прийняла низку пакетів санкцій, зокрема Рішення Ради (CFSP) 2022/327 від 25 лютого 2022 року [1] про внесення змін до Рішення 2014/512/CFSP щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями росії, що дестабілізують ситуацію в Україні (Регламент 2022/576 [2]). Санкції також стосуються законодавства про закупівлі (Директиви 2014/23/ЄС; 2014/24/ЄС; 2009/81/ЄС [3]), тобто замовникам забороняється укладати контракт з учасниками, пов'язаними з росією, прямо чи опосередковано.

Стаття 5к Регламенту 883/2014 [4] прямо забороняє замовнику укладати або продовжувати виконувати державний контракт, на який поширюються обмежувальні заходи у сфері закупівель. Заборона поширюється на всіх

фізичних осіб російського громадянства, юридичних осіб, організації та інші організації, засновані на території росії. Також під заборону потрапили юридичні особи або органи, майновими правами яких прямо чи опосередковано володіє більш ніж 50% російська фізична чи юридична особа. Іншими словами, замовникам заборонено укладати контракти з компаніями, кінцевим бенефіціаром яких є російський громадянин або компанія. Заборона також поширюється на укладання контрактів з представниками осіб або компаній, зазначених вище, та стосується сторін, на які покладається учасник тендеру (субпідрядник), якщо ця сторона виконує або має виконати більше 10% контракту.

Заборона присуджувати державний контракт або продовжувати виконання контракту поширюється на контракти, які прямо виключені зі сфери застосування Директив про публічні закупівлі. Наприклад, органи-замовники не можуть присуджувати контракти, пов'язані з операціями з нерухомістю, послугами електронного зв'язку, юридичними послугами тим, хто підпадає під дію статті 5к Регламенту 883/2014 [4].

Для вже укладених контрактів стаття 5к Регламенту 883/2014 [4] передбачає перехідний період. Усі контракти після **10 жовтня 2022 року** припиняються або призупиняються на невизначений термін і безумовно, залежно від національного правового режиму («Поширені запитання ЄС» <https://commission.europa.eu/select-language?destination=/node/9>, запитання 28) [5].

Заборона на присудження контрактів російським громадянам і компаніям не є абсолютною, оскільки компетентний національний орган (Компетентні органи кожної держави-члена визначено в Додатку 1 до Регламенту 833/2014 [6]) може дозволити присудження або продовження виконання обмеженого кола контрактів, таких як контракти про міжурядове співробітництво в космічних програмах, імпорتنі або транспортування природного газу та нафти, а також імпорт або транспортування до ЄС вугілля. За дозвіл слід повідомити інші держави-члени протягом двох тижнів (Стаття 5к(3) Регламенту 2022/576

[7]).

Санкції виключають будь-яку юридичну особу з участі в тендері, якщо вона належить, прямо чи опосередковано, більш ніж на 50% російській фізичній особі або російській компанії. На перший погляд цей критерій здається простим. Однак, якщо компанії лише частково є «російськими», може виявитися складним завданням визначити, чи є компанія у власності російських бенефіціарів більш ніж 50%.

Зважаючи на складність визначення зазначеного, окрему увагу зосереджують на дослідженні наступних питань.

Як вирішити, чи заборонено брати участь у тендері компанії, якщо вона на 30% належить російській фізичній особі, а інші 70% – компанії, заснованій в ЄС, хоча на 40% ця компанія з ЄС належить російській компанії? ЄК відповідає на це запитання у своїх поширених запитаннях (ЕС FAQ, питання 23 [8]). Необхідно розрахувати, якою часткою учасника тендеру прямо чи опосередковано володіє російська особа чи компанія, незалежно від рівня власності. У наведеному прикладі це означає, що учасник тендеру на 30% належить російській фізичній особі, крім того, 40% з решти 70% власності належить російській компанії, що дорівнює 28% загальної власності. Додаючи 28% до 30%, які належать російській фізичній особі, і 58% учасників тендеру прямо чи опосередковано належать росії, і тому йому заборонено брати участь у тендері.

Заборона укладати контракти з російськими громадянами та компаніями адресована замовникам. Таким чином, якщо замовник не дотримується заборони, він може піддатися судовому процесу та штрафам (ЕС FAQ, запитання 14 [9]). Тобто, для замовників дуже важливо встановити, чи заборонено учасникам тендеру брати участь. Замовник повинен ретельно дослідити історію учасника тендеру та, можливо, субпідрядників чи інших сторін, на яких учасник тендеру хоче покладатися. Дослідження передісторії може виявитися складним, оскільки чим більше посередників задіяні, тим імовірніше, що замовникам доведеться звертатися до російських джерел, щоб

з'ясувати, хто є кінцевим бенефіціаром учасника тендеру. Замовникам з обмеженими ресурсами може виявитися особливо складно провести належне розслідування минулого учасника тендеру. Щоб допомогти замовникам, ЄС пропонує вимагати від учасника тендеру заяву, в якій він заявляє, що жодні санкції до нього не застосовуються (ЕС FAQ, питання 11 [10]). Проте у випадку обґрунтованих сумнівів щодо отриманої інформації замовнику рекомендується запросити додаткову інформацію. Єдиним логічним наслідком неотримання необхідної інформації після запиту є виключення учасника тендеру або розірвання контракту.

Окрім замовників, важливу роль у забезпеченні ефективного застосування санкцій відіграють учасники торгів. У тих випадках, коли самі замовники можуть зіткнутися з труднощами при дослідженні досвіду учасника тендеру, роль інших учасників тендеру може виявитися незамінною. Окрім морального стимулу, учасник-конкурент має комерційний мотив викрити учасників тендеру, які відповідають умовам заборони. Зрештою, викриваючи, що на учасника тендеру поширюється заборона, викриваючий учасник має більше шансів виграти контракт.

ЄС дає вказівки (ЕС FAQ, питання 17 [11]) щодо того, як визначити, чи виконує або повинен виконувати «російський» субпідрядник або постачальник контракт на суму понад 10 % його вартості. ЄС пояснює, що означають терміни «субпідрядник» і «постачальник». Ці умови охоплюють усі сторони ланцюга постачання, тобто не лише прямого субпідрядника чи постачальника учасника тендеру. Також немає значення субпідрядник чи постачальник надає послуги, роботи чи будь-який інший вид постачання.

ЄС також дає вказівки (ЕС FAQ, запитання 21 [12]) щодо того, як поводитися із субпідрядником або постачальником, якому заборонено брати участь у тендері, але найбільший наголос йде на те, що заміна буде найкращим шляхом. Лише коли заміна неможлива, нормами ЄС пропонується розірвати договір. Також заміна субпідрядника чи постачальника завжди має відбуватися відповідно до принципів недискримінації та рівного ставлення.

Окремі країни також вжили заходів для посилення санкцій або для боротьби з непрямим впливом війни на публічні закупівлі.

Одним із таких заходів, який варто відзначити, є той, який впровадило Сполучене Королівство Великобританії, яке пропонує використовувати підхід «відкритої книги» для матеріалів, ціни на які різко коливаються. У такому підході замовник і учасник тендеру не погоджуються щодо встановленої ціни, але погоджуються, що учасник тендеру отримає матеріали за найкращою можливою ціною, яку він повинен продемонструвати.

Бельгія та Франція утрималися від прийняття нового законодавства, а опублікували вказівки щодо того, як використовувати поточну правову базу для боротьби з поточними економічними труднощами, а також щодо того, як дотримуватися процедур щодо санкцій ЄС. У Франції було опубліковано циркуляр, який містить вказівки для замовників щодо того, як внести зміни до поточних контрактів, якщо матеріали стали занадто дорогими або недоступними. Крім того, надано вказівки як поводитися з непередбачуваними подіями, форс-мажорними обставинами та положеннями про перегляд цін.

Подібним чином Німеччина опублікувала циркуляр як дотримуватися санкцій ЄС і які наслідки їх невиконання. Федеральне міністерство економіки та технологій Німеччини також опублікувало самостійну декларацію, яку учасники торгів можуть заповнити, щоб заявити, що вони не підпадають під санкції, що запроваджені ЄС.

Польща застосувала інший підхід, ухваливши нове законодавство, яке застосовується паралельно до вже існуючих законів про державні закупівлі, та охоплює такі теми, як нові підстави для обов'язкового виключення, як визначити російську власність або участь у власності компанії учасника закупівель, а також штрафи за недотримання встановлених вимог.

Італія прийняла закони про механізми, які передбачають свободу дій у контрактах у разі проблем з цінами, спричинених порушенням ланцюгів поставок. Наприклад, запроваджений механізм перегляду цін у державних закупівлях дозволяє запровадити систему компенсації у бік збільшення та

встановити можливість зменшення ціни на окремі будівельні матеріали. Для протидії можливим коливанням цін замовнику наказано зробити відповідні застереження в контрактах та Міністерство інфраструктури Італії заснувало Фонд коригування цін, який слугуватиме резервним джерелом для компенсацій.

У Нідерландах уряд надав вказівки (документ можна знайти за таким посиланням: <https://www.pianoo.nl/nl/regelgeving/crisis-en-inkoop/veelvoorkomende-vragen-sancties-rusland>) [13] для замовників і учасників тендеру щодо того, як поводитися з санкціями ЄС, накладеними на росію, опублікувавши, зокрема, власний FAQ. У своїх поширених запитаннях уряд досить детально описує, як визначити, чи підпадає учасник тендеру під заборону на укладення з ним контракту. Уряд уточнює визначення власності та контролю, посилаючись на документ із передових практик ЄС, опублікований Робочою групою радників із зовнішніх відносин. Також, уряд надає вказівки (документ доступний за посиланням: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8519-2018-INIT/EN/pdf>) [14], надаючи замовникам і учасникам тендеру можливість звернутися до спеціального департаменту Міністерства економічної та кліматичної політики для перевірки учасників тендеру. Крім того, уряд Нідерландів опублікував документ про те, як подати заявку на дозвіл, як зазначено в статті 5к Регламенту 833/2014 [4], тобто на звільнення від заборони. Важливо, що уряд Нідерландів відповідає на запитання (документ можна знайти за таким посиланням: <https://www.pianoo.nl/sites/default/files/media/documents/2022-06/220622-handleiding-mandaat-penwoordvoerder.pdf>) [15], що робити у разі ймовірного порушення санкцій ЄС, а саме пропонується скористатися Інструментом інформування про санкції ЄС або звернутися до відповідних державних відомств (інструмент інформатора про санкції ЄС можна знайти за таким посиланням: <https://eusanctions.integrityline.com/frontpage> [16]).

Підсумовуючи вищезазначене, можна виокремити наступні чотири кроки, щоб визначити, чи заборонено учаснику тендеру чи субпідряднику вигравати контракт:

(I) Встановити, чи є учасник тендеру громадянином росії, чи зареєстрована юридична особа (усі види організацій) у росії, чи має місце розташування компанії в росії;

(II) Встановити, чи належить право власності на юридичну особу прямо чи опосередковано (понад 50%) особі чи організації, згаданій у (I);

(III) Встановити, чи учасник тендеру представлений фізичними чи юридичними особами, які діють від імені фізичної чи юридичної особи, як зазначено в (I) або (II);

(IV) Встановити, якщо субпідрядник або постачальник, який відповідає критеріям (I) або (II), виконує або повинен виконати більше 10% від загальної вартості контракту.

Таким чином, санкції, прийняті ЄС та іншими країнами у відповідь на військову агресію проти України, суттєво впливають на участь агресора у закупівлях, чим обмежують здатність фінансувати війну, накладають суттєві економічні витрати для зміни ланцюгів поставок, шкодять промисловій та економічній здатності вести війну, виробляти більше зброї і ремонтувати наявні системи озброєння. Санкції позбавляють російську армію та її постачальників товарів й обладнання, необхідних для ведення війни на суверенній українській території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рішення Ради (CFSP) 2022/327 від 25 лютого 2022 року про внесення змін до Рішення 2014/512/CFSP щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями Росії, що дестабілізують ситуацію в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3b680aa5-968a-11ec-b4e4-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-251965855>

2. Регламент Ради (ЄС) 2022/576 від 8 квітня 2022 року про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 833/2014 щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями Росії, що дестабілізують ситуацію в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://eur-lex.europa.eu/TodayOJ/>

3. Директива 2014/23/ЄС <https://eur-lex.europa.eu/TodayOJ/> ; Директива 2014/24/ЄС https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#Text; та Директива 2009/81/ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://lexpacency.org/eu/32009L0081/>
4. 5к Регламенту 883/2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://eur-lex.europa.eu/TodayOJ/>
5. «Поширені запитання ЄС» <https://commission.europa.eu/select-language?destination> , запитання 28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://commission.europa.eu/select-language?destination>
6. Компетентні органи кожної держави-члена визначено в Додатку 1 до Регламенту 833/2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://eur-lex.europa.eu/TodayOJ/>
7. Стаття 5к (3) Регламенту 2022/576. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://lexpacency.org/eu/32022R0576/>
8. ЕС FAQ, питання 23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en
9. ЕС FAQ, запитання 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en
10. ЕС FAQ, питання 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en
11. ЕС FAQ, питання 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

12. ЕС FAQ, запитання 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

13. <https://www.pianoo.nl/nl/regelgeving/crisis-en-inkoop/veel-voorkomende-vragen-sancties-rusland>). [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

14. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8519-2018-INIT/EN/pdf>). [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

15. <https://www.pianoo.nl/sites/default/files/media/documents/2022-06/220622-handleiding-mandaat-penwoordvoerder.pdf>). [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

16. <https://eusanctions.integrityline.com/frontpage>. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine/frequently-asked-questions-sanctions-against-russia_en

**ДИРЕКТИВИ ЄС SER TA NIS 2: ВИМОГИ ЩОДО МЕРЕЖЕВОЇ,
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ
КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Кучма Ольга Миколаївна

Директор Департаменту нормативно-методологічного забезпечення
процесу державного фінансового контролю
Державна аудиторська служба України

Анотація: У статті проаналізовано положення Директиви (ЄС) 2022/2555 Європейського парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про заходи щодо високого загального рівня кібербезпеки в Союзі, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директива (ЄС) 2018/1972 та скасовує Директиву (ЄС) 2016/1148 (*Директива NIS 2*), яка вводиться в дію 18 жовтня 2024 року, та інших директив і регламентів ЄС, що стосуються критичної інфраструктури, електронних комунікацій, електронної ідентифікації та довірчих послуг. Висвітлено проблематику здійснення заходів з впровадження Директив NIS 2 та CER, визначено виклики до змін, які потребують імплементації в законодавчі та нормативно-правові акти України, щоб забезпечити відповідну оцінку досягнення стратегічних цілей ЄС та мінімізації ризиків у цій сфері.

Ключові слова: інформатизація, інформаційні системи, кібербезпека, критична інфраструктура, ризики, санкції, стратегія, інформаційна кібербезпека, хмарні послуги.

18 жовтня 2024 року буде введено в дію Директиву (ЄС) 2022/2555 Європейського парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про заходи щодо високого загального рівня кібербезпеки в Союзі, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директива (ЄС) 2018/1972 та скасовує Директиву (ЄС) 2016/1148 (далі - Директива NIS 2) [1]. Директива (ЄС)

2016/1148 (Директива NIS) скасовується з 18 жовтня 2024 року.

Аналіз практичної реалізації положень Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS) показав значні розбіжності в її імплементації державами-членами ЄС, в тому числі щодо сфери її застосування. Широкі рамки в частині виконання зобов'язань щодо безпеки, звітування про інциденти кібербезпеки та відсутність чіткої відповідальності за невиконання цих зобов'язань стали причиною неоднакового застосування їх кожною країною - членом ЄС.

До 17 жовтня 2024 року Комісія повинна прийняти імплементаційні акти, які встановлюють технічні та методологічні вимоги до заходів постачальників послуг DNS, реєстрів імен TLD, постачальників послуг хмарних обчислень, постачальників послуг центрів обробки даних, постачальників мереж доставки контенту, керованих послуг, постачальників керованих послуг безпеки, постачальників онлайн-ринків, онлайн-пошукових систем і платформ соціальних мереж, а також постачальників довірчих послуг.

Слід зазначити, що з метою забезпечення юридичної визначеності текст Директиви NIS 2 був узгоджений із галузевим законодавством, зокрема з Положенням про цифрову операційну стійкість фінансового сектору (DORA) та Директивою щодо стійкості критично важливих організацій (the Critical Entities Resilience Directive, далі – Директива CER) [2].

Підвищення стійкості національної та європейської критичної інфраструктури (КІ) визначено одним із пріоритетів безпекової політики ЄС та закріплено в рішеннях Ради ЄС, спрямованих на посилення заходів із підвищення стійкості критичної інфраструктури. Директива CER щодо стійкості надання життєво важливих послуг / функцій суб'єктами, які експлуатують критичну інфраструктуру, формує законодавчу основу та вимоги щодо реалізації проголошеної політики.

Директива CER встановлює також вимоги до держав – членів ЄС щодо організації національних систем забезпечення стійкості надання визначених послуг.

23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, тому виконання вищезазначених вимог Директив CER та NIS 2 передбачає дотримання рамок *acquis communautaire* ЄС у сфері інформатизації та кібербезпеки.

Які основні вимоги встановлюють Директиви CER та NIS 2?

Директива CER визначає, зокрема:

- вимоги до держав – членів ЄС ухвалити стратегії підвищення стійкості роботи операторів КІ з надання життєво важливих послуг;
- вимоги щодо проведення ризик-аналізу стійкості надання визначених послуг на національному рівні та на рівні операторів КІ за всіма визначеними Директивою секторами та підсекторами КІ;
- зобов'язання щодо застосування операторами КІ планів стійкості, котрі складаються з технічних, безпекових та організаційних заходів відповідно до визначеного рівня загроз та їхнього впливу;
- створення Групи стійкості операторів КІ як консультативно-координаційного механізму підтримки діяльності Єврокомісії та підготовки нормативних і методичних матеріалів для держав – членів ЄС та операторів КІ;
- інститут «консультативної місії» для оцінки вжитих оператором КІ обов'язкових заходів забезпечення стійкості функціонування КІ;
- вимоги щодо визначення уповноваженого органу, який виконуватиме роль «точки контакту» для взаємодії між державами – членами ЄС, Єврокомісією, іншими інституціями ЄС, операторами КІ, а також оцінювання стану імплементації положень Директиви державами та підготовки звітів для подання Єврокомісії;
- підготовку методичних та інструктивних матеріалів, сприяння в організації та проведенні колективних навчань, консультування, запровадження програм підвищення кваліфікації персоналу операторів КІ.

Директива CER виділяє у якості критичних секторів: енергетику, транспорт, банки, інфраструктуру фінансових ринків, інфраструктуру охорони

здоров'я, постачання питної води, водовідведення (каналізацію), цифрову інфраструктуру, державне управління, космос, виробництво продовольства.

Директива NIS 2 визначає, зокрема:

- мінімальні вимоги до кібербезпеки;
- покладає на керівників відповідальність за дотримання встановлених стандартів.

Якщо сталася кібератака, застосовуються суворі вимоги до звітності, подібні до GDPR. Потім компанії повинні повідомити про інцидент BSI протягом певного періоду часу. Таким чином законодавець хоче завадити постраждалим приховати кібератаку, щоб захистити свою репутацію. NIS2 також покращує європейську юриспруденцію та поглиблює нагляд і співпрацю в ЄС між органами влади та операторами. Наприклад, слід створити національні групи реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації, які співпрацюватимуть через кордони та обмінюватимуться інформацією. Водночас на рівні ЄС має бути створена база даних вразливостей.

До 17 липня 2024 року та кожні 18 місяців після цього EU-CyCLONE подає до Європейського парламенту та Ради звіт з оцінкою своєї роботи.

До 17 жовтня 2024 року Комісія повинна прийняти імплементаційні акти, що встановлюють технічні та методологічні вимоги щодо заходів щодо постачальників послуг DNS, реєстрів імен TLD, постачальників послуг хмарних обчислень, постачальників послуг центрів обробки даних, постачальників мереж доставки контенту, керованих послуг постачальники, постачальники керованих послуг безпеки, постачальники онлайн-ринків, онлайн-пошукових систем і платформ соціальних мереж, а також постачальники довірчих послуг.

17 січня 2025 року Група співробітництва за допомогою Комісії та ENISA, а також, у відповідних випадках, мережі CSIRTs створює методологію та організаційні аспекти експертних перевірок з метою вивчення спільного досвіду та зміцнення взаємної довіри. , досягнення високого загального рівня кібербезпеки, а також посилення можливостей держав-членів щодо кібербезпеки та політики, необхідних для імплементації цієї Директиви. Участь

у експертних оцінках є добровільною. Експертні перевірки проводяться експертами з кібербезпеки. Експерти з кібербезпеки повинні бути призначені принаймні двома державами-членами, відмінними від держави-члена, яка перевіряється.

До 17 квітня 2025 року держави-члени повинні створити перелік основних і важливих організацій, а також організацій, що надають послуги з реєстрації доменних імен. Держави-члени повинні переглядати та, за необхідності, оновлювати цей список на регулярній основі та принаймні кожні два роки після цього.

До 17 квітня 2025 року та кожні два роки після цього компетентні органи повинні повідомляти Комісію та Групу співпраці про кількість основних і важливих суб'єктів для кожного сектора.

До 17 жовтня 2027 року та кожні 36 місяців після цього Комісія повинна переглядати функціонування цієї Директиви та звітувати Європейському Парламенту та Раді.

Як передбачається, заходи повинні ґрунтуватися на **«підході до всіх небезпек»**, спрямованому на захист мережевих та інформаційних систем і фізичного середовища цих систем від інцидентів, і включати «принаймні» наступне:

- (a) політики щодо аналізу ризиків та безпеки інформаційної системи;
- (b) розгляд інцидентів;
- (c) безперервність бізнесу, наприклад, керування резервним копіюванням і аварійне відновлення, а також управління кризовими ситуаціями;
- (d) безпека ланцюга постачання, включаючи пов'язані з безпекою аспекти, що стосуються відносин між кожним суб'єктом господарювання та його прямими постачальниками або постачальниками послуг;
- (e) безпека в придбанні, розробці та обслуговуванні мережевих та інформаційних систем, включаючи обробку вразливостей та розкриття інформації;
- (f) політики та процедури для оцінки ефективності заходів з управління

ризиками кібербезпеки;

(g) базові практики кібергігієни та навчання з кібербезпеки;

(h) політики та процедури щодо використання криптографії та, де це доречно, шифрування;

(i) безпека людських ресурсів, політики контролю доступу та управління активами;

(j) використання рішень багатофакторної автентифікації або безперервної автентифікації, захищеного голосового, відео- та текстового зв'язку та захищених систем екстреного зв'язку в межах суб'єкта, де це доречно.

Імплементация положень Закону щодо Директиви ЄС свідчить про те, що суб'єкти національної системи захисту КІ намагаються орієнтуватись переважно на встановлення вимог щодо фізичної безпеки об'єктів КІ та здійснення контролю за діяльністю операторів КІ. Але без розвитку механізмів забезпечення стійкості надання визначених послуг / функцій, стимулювання та підтримки операторів КІ, аналізу ризиків КІ, обміну інформацією та координації діяльності у форматі державно-приватного партнерства, зусилля України узгоджуватимуться з пріоритетами політики ЄС у цій сфері не повною мірою.

Як зазначається в Директиві NIS 2, сервісні моделі хмарних обчислень включають, зокрема, інфраструктуру як послугу (IaaS), платформу як послугу (PaaS), програмне забезпечення як послугу (SaaS) і мережу як послугу (NaaS), що наведені на рис.1.

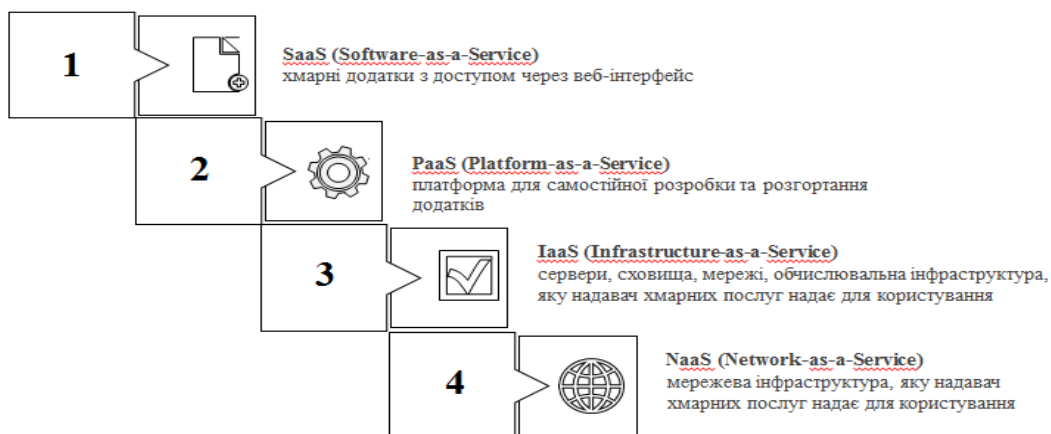

Рис. 1 Моделі хмарних обчислень

Моделі розгортання хмарних обчислень повинні включати приватну, громадську, публічну та гібридну хмару. Послуга хмарних обчислень і моделі розгортання мають те саме значення, що й умови надання послуг і моделі розгортання, визначені стандартом ISO/IEC 17788:2014. Також Директива NIS 2 унормовує термінологію, що використовується під час надання хмарних обчислень та послуг центрів обробки даних.

Для того, щоб керувати всіма ризиками, пов'язаними з безпекою мережевих та інформаційних систем, ця Директива повинна охоплювати постачальників послуги хмарних обчислень та послуг центрів обробки даних. Для цілей Директиви NIS 2 термін «послуги центру обробки даних» повинен охоплювати надання послуг, які охоплюють структури або групи структур, призначені для централізованого розміщення, взаємозв'язку та експлуатації інформаційних технологій (ІТ) і мережевого обладнання, що забезпечує зберігання даних, послуги з переробки та транспортування, а також усі об'єкти та інфраструктури для розподілу електроенергії та контролю навколишнього середовища [3].

Збройна агресія росії занурила весь світ у новий ландшафт ризиків, особливо компанії, які вже зіткнулися з високим рівнем ризику. Російське вторгнення в Україну призвело до того, що Сполучені Штати та деякі країни, що входять до Організації Північноатлантичного договору (НАТО), запровадили санкції проти росії, яку також вилучили з системи Swift Banking.

Збройна агресія росії експоненціально посилила занепокоєння щодо безпеки національної критичної інфраструктури. Критичною інфраструктурою, як визначено Міністерством внутрішньої безпеки США (DHS), є «активи, системи та мережі, фізичні чи віртуальні, настільки життєво важливі для Сполучених Штатів, що виведення з ладу або знищення матиме виснажливий вплив на безпеку, національна економічна безпека, національне громадське здоров'я чи безпека або будь-яка їх комбінація». Така інфраструктура включає електростанції, атомні станції, мости та автомагістралі, лінії електропередач і системи водопостачання, які, якщо їх порушить зловмисний кіберактор, можуть

мати далекосяжні глобальні наслідки.

Цей страх не обмежується Сполученими Штатами. Інші країни так само побоюються. Майкл Джонсон, керівник відділу інформаційної безпеки (CISO) Meta Financial Services, вважає, що «виходячи з глобальної реакції на поточний конфлікт, країни побоюються репресій. Викликає занепокоєння, чи буде побічний збиток для критичної інфраструктури інших країн, які не беруть безпосередньої участі в поточному конфлікті — чи то енергетична інфраструктура, водопостачання, фінансові послуги тощо?» У Сполучених Штатах Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури США (CISA) розіслало серйозне попередження про можливість нападу російських зловмисників на критичну інфраструктуру США.

Використання штучного інтелекту (AI), машинного навчання (ML) і автоматизації швидко проникає в усі сфери суспільства. Ці технології, безсумнівно, змінили парадигму та створили кількісні переваги, але зловмисники також скористалися ними. Хакери-держави з Китаю, Ірану, Північної Кореї та Росії активізували свою хакерську діяльність, під час якої атаки програм-вимагачів проти західних підприємств були шаленими [7].

З огляду на зазначене, та враховуючи високу інтенсифікацію та підвищення складності кіберзагроз, зокрема які зумовлені російською військовою агресією, Україна, як держава, що є кандидатом на членство в ЄС, повинна забезпечити та постійно підтримувати впровадження еквівалентних заходів з управління ризиками кібербезпеки, в тому числі під час розробки та подальшого використання мережевих та інформаційних систем, що впроваджуються в рамках виконання програм, завдань, проектів і робіт Національної програми інформатизації [3, 4].

Кібербезпека та управління ризиками переосмислюються. Поточний геополітичний зсув призведе до довгострокових профілів ризику для компаній ЄС та України зокрема. Ця динаміка вимагає проактивного підходу до управління ризиками, який має довгострокову перспективу, та впровадження всіх заходів, передбачених нормами Директив NIS 2 та SER.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Директива (ЄС) 2022/2555 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про заходи щодо високого загального рівня кібербезпеки в Союзі, яка вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972, та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555>
2. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2557>
3. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text>
4. The challenges in implementing digital change. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <https://www.nao.org.uk/report/the-challenges-in-implementing-digital-change/?slide=2>
5. Cyber Resilience: [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://www.anao.gov.au/work/performance-audit/cyber-resilience-2017-18>
6. Challenges in using data across government. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <https://www.nao.org.uk/report/challenges-in-using-data-across-government/>
7. Cybersecurity and Information Technology: Federal Agencies Need to Strengthen Efforts to Address High-Risk Areas <https://www.gao.gov/products/gao-21-105325> [Електронний ресурс]. – Режим доступу.

УДК 330.341.1

**ІННОВАЦІЙНІ ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВИРОБНИЧОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ**

Пікуліна Олена Вікторівна

к.е.н., доцент

Задоя Вячеслав Олександрович

к.е.н., доцент

Ситник Володимир Володимирович

аспірант

Український державний університет науки і технологій
м. Дніпро, Україна

Анотація: В роботі розглядається важливість розвитку транспортної системи країни через детальне вивчення її складових та їх вплив на досягнення стратегічних цілей економічного розвитку. Зокрема, автори вказують на необхідність виділення ключових компонентів, включаючи мультимодальну транспортну мережу, яка відіграє важливу роль у досягненні стратегічних цілей розвитку транспорту на основних експортних напрямках. Автори статті розглядають поняття «мультимодальний» і надають опис мультимодальних транспортних вузлів. Також в статті наводиться чотирьохрівнева декомпозиція мультимодальної транспортної мережі, яка сприяє кращому розумінню цієї складної системи і об'єднує різні види транспорту для перевезення вантажів та пасажирів.

Ключові слова: транспортна система, мультимодальна транспортна мережа, мультимодальні транспортні вузли, декомпозиція транспортної мережі.

Ефективний розвиток транспортної системи країни повинен ґрунтуватися на детальному вивченні її складових, з урахуванням їх важливості та впливу на виконання стратегічних завдань перспективного розвитку національної економіки.

Згідно з «Національною транспортною стратегією України на період до

2030 року» [1] необхідно виділяти з єдиної транспортної мережі такі компоненти, які вирішуватимуть ключові концептуальні завдання. Одним із таких компонентів є мультимодальна транспортна мережа, що представляє собою сукупність мультимодальних транспортних коридорів для досягнення стратегічних цілей розвитку транспортної системи на основних експортних напрямках.

Для створення моделі вирішення складного завдання щодо розвитку мультимодальної транспортної мережі України з метою виконання визначених цілей [1], необхідно приділити увагу вивченню елементів, які входять у її склад.

Мультимодальні транспортні вузли (далі - МТВ) та мультимодальна транспортна система загалом є ключовими складовими мультимодальних транспортних коридорів, що забезпечують взаємодію різних видів транспорту між собою та їхніх користувачів - вантажовідправників, вантажоодержувачів, населення тощо, а також надають технологічне обслуговування транспортних засобів і вантажів, впливаючи на ефективність роботи всієї мультимодальної транспортної системи.

Поняття «мультимодальний» є міжнародним терміном, що означає «багатомодальний», «багатотранспортний». МТВ створюються в точках перетину різних транспортних магістралей і призначені для найефективнішого переміщення вантажів і транспорту. При цьому вказується на обов'язкове комплексне використання транспорту, термінального та складського господарства, фінансів, системи страхування, телекомунікаційного супутникового позиціонування (відстеження) та інших факторів.

Опис терміну «мультимодальний транспортний вузол» подібний до широко використовуваного науковцями поняття «транспортний вузол». Автори [2] визначають «транспортний вузол» як комплекс транспортних засобів на пункті взаємодії різних видів магістрального транспорту, та які спільно виконують операції з обслуговування транзитних та місцевих перевезень вантажів і пасажирів. Поняття «транспортного вузла» включає в себе процес перевезення, технічні засоби, засоби контролю та управління. Згідно з [2],

транспортний вузол - це географічний пункт, в якому збігаються різні види транспорту і відбувається взаємний обмін пасажирів і вантажів між видами транспорту.

В роботах [3] МТВ розглядається як складна технічна система, що представляє собою сукупність взаємодіючих елементів різних видів транспорту. Засновуючись на системному підході до МТВ, який наведено в [1], запропоновано розуміти під терміном МТВ «технічну систему, що об'єднує в собі технологічно пов'язані об'єкти різних видів транспорту, що забезпечують перевезення вантажів та пасажирів».

Автори пропонують чотирьохрівневу декомпозицію мультимодальної транспортної мережі (рис. 1), згідно з якою МТВ, як базовий елемент МТС, представлений на IV рівні сукупністю груп об'єктів різних видів транспорту.

Враховуючи однакову застосовність термінів «мультимодальний транспортний вузол» та «транспортний вузол» у сучасних дослідженнях, можливо конкретизувати поняття МТВ відповідно до поставленої задачі.

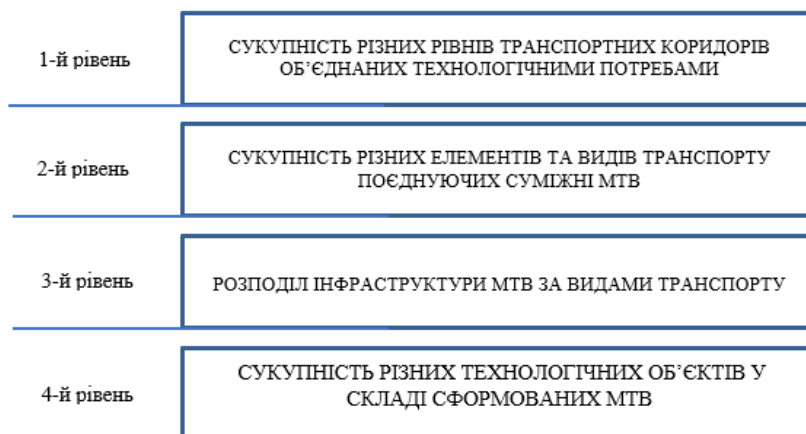

Рис. 1 Структурування мультимодальної транспортної мережі

Мультимодальний транспортний вузол - це складна техніко-економічна система, яка об'єднує транспортні ланки і забезпечує ефективну взаємодію різних видів транспорту для виконання перевезень вантажів та пасажирів. Таким чином, МТВ є точкою перетину або з'єднанням шляхів сполучення (транспортних ланок) різних видів транспорту. Точки, шляхи сполучення та об'єкти різних видів транспорту пов'язані всередині МТВ через систему

з'єднувальних шляхів (ланок) і працюють за єдиною технологією.

Опис основних складових МТС, загальноприйнятих термінів та їх розуміння, дозволяють авторам перейти до системного аналізу мультимодальних транспортних коридорів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна Транспортна Стратегія України до 2030 року URL: http://publications.chamber.ua/2017/Infrastructure/UDD/National_Transport_Strategy_2030.pdf (дата звернення: 11.09.2023).
2. Terminology on combined transport / Prepared by the UN/ECE, the European Conference of Ministers of Transport (ECMT) and the European Commission (EC) –New York and Geneva: United Nations. –2001. –71p.
3. Підлісний, П. І. Роль контейнеризації змішаних вантажних перевезень у розвитку світової торгівлі / П. І. Підлісний, Н. О. Паткевич, Ю. В. Цветов // Економічний форум. –2016. –№ 3. –С. 67-81

ПЕРСПЕКТИВИ М'ЯСО-МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Радзівська Світлана Олександрівна
канд. екон. наук, доцент, НАУ,
м. Київ

Анотація. На основі аналізу даних Державної служби статистики України та результатів досліджень провідних українських вчених висвітлено перспективи розвитку м'ясо-молочної промисловості України в умовах імплементації сучасної аграрної політики держави. Представлено аналіз динаміки кількості сільськогосподарських тварин протягом 1915-2021 років.

Ключові слова: управління національною економікою; аграрна політика України; продовольчий суверенітет; екологічна безпека; екологічні аспекти аграрного і сільського розвитку; якість життя; м'ясо-молочна промисловість; норма споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів; соціоекономічність агроєкології.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України є надмірно інтегрованим у світову економіку, здебільшого у ролі сировинного придатка, на чому із занепокоєнням продовжують наголошувати вітчизняні вчені, серед яких В. В. Галасюк, В. А. Голян, Л. В. Молдаван, В. Р. Сіденко, О. В. Шубравська. Так, наприклад, ще у 2010 р. було зазначено, що глибоко інтегрований у світову агропродовольчу систему і разом із тим вельми вразливий щодо її жорсткого транснаціонально орієнтованого впливу, аграрний сектор України у процесі невідворотних інноваційних трансформацій стикається з викликами глобального рівня, здатними негативно позначитися на функціонуванні не лише галузі, але й усієї національної економіки, створити загрозу продовольчій безпеці держави [1, с. 95]. У 2018 р. провідні українські вчені констатували, що в Україні протягом 30 років площа еродованої орної землі збільшилася майже

на 2 млн га (щорічні втрати – 64 тис. га) і становила 11,3 млн га, або майже п'яту частину всієї території [2, с. 50]. Розширюючи посіви олійних і частково зернових культур за рахунок кормових угідь, підприємства відповідно позбувалися тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби зменшилося проти 1990 р. у 8 разів, у тому числі корів – у 5, овець і кіз – у 7, поголів'я свиней – у 3 рази [3, с.80]. У результаті за рахунок продукції тваринного походження калорійність раціону забезпечується лише на 28% при оптимальному рівні 55%. Споживання пересічним жителем країни м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів є значно нижчим від науково обґрунтованої норми. Крім того, споживання плодів і ягід, які для організму людини слугують основним джерелом вітамінів, також суттєво відстає від нормативного показника [3, с. 82].

Аналіз останніх публікацій. У дослідженні Л. В. Молдаван підкреслюється, що глибоко спеціалізоване з ознаками монокультури експортоорієнтоване сільське господарство за своєю природою не може виконувати не лише екологічні, але й соціальні функції, до яких відносяться забезпечення суспільства фізіологічно необхідними продовольчими товарами відповідної якості на рівні продовольчого суверенітету і підтримка продуктивної зайнятості сільського населення [3, с. 80]. У науковій розвідці О. М. Бородіної та І. В. Прокопи наголошено, що соціоекономічній складовій агроєкології, зміст якої як наукового напрямку, громадського руху і способу господарювання зазвичай висвітлюється в контексті взаємодії природного середовища і сільського господарства, приділяється недостатньо уваги [4].

З огляду на той факт, що наша держава вже є країною-кандидатом у члени ЄС, необхідно зазначити, що на загальноєвропейському рівні директивні вимоги щодо створення умов для збереження родючості ґрунтів, охорони навколишнього середовища і водних та лісових ресурсів містять директиви та регламенти ЄС, які у сукупності формують *систему «cross compliance» («взаємної згоди»)*. Сутність «взаємної згоди» полягає в узгодженні правил ведення господарства відповідно до законів землеробства та суспільних

інтересів щодо охорони і відтворення родючості угідь та збереження здоров'я людей і тварин [2, с. 39]. Фермери, які дотримуються цих вимог, можуть розраховувати на участь у різних програмах підтримки сільського господарства. У разі їхнього порушення починаються санкції, розміри яких залежать від нанесеної цими порушеннями шкоди. Поширеними нормами є також уведення податків, які упереджують використання значних обсягів мінеральних добрив, гербіцидів та пестицидів, заборона місцевими органами управління здійснення землекористувачем діяльності, що спричиняє деградацію ґрунтів та ін. [2, с. 39].

Інституційне середовище утворюють нормативно-правові акти і неписані норми, які визначають правила виробництва і споживання цих продуктів. Соціоекономічним за суттю є трактування терміна «агроекологія» продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО). Соціоекономічність агроекології проявляється в її спрямованості на досягнення Цілей сталого розвитку: економічних (зміцнення продовольчої безпеки, подолання бідності), екологічних (пом'якшення наслідків зміни клімату, збереження екосистем), соціальних (подолання голоду, соціальної нерівності, робота для молоді, гендерна рівність) [4].

Мета доповіді полягає у висвітленні проблем та перспектив розвитку м'ясо-молочної промисловості України в умовах імплементації сучасної аграрної політики держави в контексті реалізації інтеграційного потенціалу України як держави-кандидата у члени ЄС. *Інформаційною базою публікації* слугували дослідження провідних українських вчених та дані Державної служби статистики України.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися із дослідниками, які наголошують, що в основу успішної аграрної політики зарубіжних країн покладено принцип взаємопов'язаності аграрного та сільського розвитку. На жаль, в Україні натепер сільське господарство і село розвиваються за протилежними траєкторіями, що зумовлено головним чином економічним і політичним домінуванням інтересів корпоративного сектора аграрного

виробництва та ігноруванням необхідності повноцінного продукування ним таких суспільних благ, як екологічна безпека та якість життя [2, с. 5].

Як бачимо, актуальною досі є проблема несформованості цілісного бачення організаційної структури розвитку інноваційного процесу в аграрному секторі, зокрема відсутність комплексного обґрунтування базисних підрозділів із числа складових агропродовольчого комплексу щодо розробки та впровадження новацій, а також механізмів їх взаємодії. Функціонування інноваційних виробництв є структурованим процесом, який здійснюється кількома тісно взаємодіючими учасниками. Так, створення наукової розробки, як правило, є прерогативою дрібних фірм, а її впровадження і наступний трансфер знаходяться у компетенції великих корпорацій. Проте в цілому процес має вибудовуватися і контролюватися державою, яка у тому числі бере на себе здійснення цілеспрямованої бюджетної підтримки зазначеного процесу. Водночас відсутність концептуального бачення і, відповідно, обґрунтування надання цільової фінансової підтримки тим чи іншим потенційним носіям НТП в аграрній сфері загрожує розпорошенням і неефективним використанням обмежених бюджетних ресурсів [1, с. 88].

Констатуємо, що виснажливе землекористування загрожує ґрунтоекологічною кризою. Наразі спостерігається системне перевищення виносу речовин з ґрунту над їх надходженням. Компенсація виносу поживних речовин довгі роки забезпечувалася за рахунок хімізації, що призводило до зниження родючості і деградації ґрунтів. Нині в Україні тільки половина посівних площ удобрюється, при цьому дози застосування мінеральних добрив у 4-6 разів менші, ніж технологічно необхідні, а органічних – у п'ятнадцятеро. Це вимагає ширшого розповсюдження систем волого- та ґрунтозберігаючого землеробства, які дозволяють раціоналізувати природоресурсокористування як за екологічною, так й економічною компонентами [2, с. 50]. Очевидно, що чергування культур у сівозміні з урахуванням їх природних властивостей сприяє накопиченню й кращому використанню поживних речовин і добрив, поліпшенню й підтриманню сприятливих фізичних властивостей ґрунту,

захисту ґрунтового покриву від вітрової і водної ерозії, попередженню поширення бур'янів, хвороб і шкідників [3, с. 87].

У США в сівозмінах використовується 85% ріллі. Зокрема, у штатах з обмеженою кількістю опадів поширено 2-3-пільні, переважно зернові, сівозміни. Обов'язковими в короткоротаційних сівозмінах є посіви багаторічних трав і бобових культур, що послаблює або упереджує явища ґрунтовтоми і алелопатії та покращує фітосанітарний стан ґрунту. В США знаходиться кожен третій гектар світової посівної площі люцерни, кожен другий гектар землі в обробітку зайнятий бобовою культурою. У результаті країна отримує до 6 млн т безплатного біологічного азоту на рік, що здешевлює собівартість виробництва і позитивно впливає на врожайність культур і родючість ґрунтів [3, с. 88].

В сучасних умовах в Україні перехід у Степовій зоні на вирощування ґрунтовиснажливих і гумусопоглинаючих зернових і соняшнику, які зайняли більш як 93% посівних площ, витіснивши пари і багаторічні трави, обумовив посилення ерозії, якою нині вражено 60–80% сільгоспугідь, дегуманізацію ґрунтів (дефіцит гумусу сягає 600 кг/га), значне скорочення тваринництва, зменшення споживання населенням молока і молокопродуктів, зниження калорійності середньодобового раціону, ліквідацію робочих місць у сільськогосподарському виробництві тощо. Зазначені процеси притаманні східним регіонам Лісостепу і, хоча й меншою мірою, іншим регіонам країни. У цілому по Україні знижується якість харчування, зростає імпортозалежність за певними видами продовольчих товарів, витіснених з виробництва в результаті глибокої спеціалізації. Для упередження подальшого розвитку цих та інших негативних процесів у роботі Л. В. Молдаван обґрунтовано безальтернативність переходу від глибоко спеціалізованого монокультурного сільського господарства до агроекологічного плодозмінного в симбіозі з тваринництвом. Л.В.Молдаван запропонувала механізми переходу до даного типу землеробства з урахуванням теоретичних засад проблеми і досвіду її розв'язання в західноєвропейських та інших країнах, що дозволить призупинити деградацію і

забезпечити зростання продуктивності сільськогосподарських угідь, зберегти продовольчий суверенітет країни та її сільський трудовий потенціал [3].

Побоювання виникають також із приводу неконтрольованого розповсюдження в Україні генетично-модифікованих сортів сільськогосподарських рослин, а також порушення оптимальної структури посівів і погіршення екологічної ситуації внаслідок розширення експортного попиту на окремі види продукції аграрного сектора, зокрема ті, що є сировиною для інноваційного у недалекому минулому виробництва біопалива першого покоління [1, с. 95]. Розвиток світового біопаливного ринку свідчить про поступовий перегляд позицій стосовно стимулювання подальшого виробництва біопалива взагалі і особливо – його першого покоління [1, с. 97]. Директивою ЄС 2009/28/ЄС "Про стимулювання використання відновлювальних видів енергії" від 23.04.2009 р. передбачалося встановлення додаткових вимог до сільськогосподарської сировини для біопаливного виробництва, згідно з якими з 1 липня 2010 р. усі європейські виробники й експортери до ЄС такої сировини почали надавати докази і документи для його сертифікації. Зокрема, висвітлювалося питання скорочення викидів парникових газів від використання біопалива, захисту земель із високою природоохоронною цінністю і високим рівнем накопичення вуглецю тощо, що мало створити значні труднощі для низки вітчизняних експортерів ріпаку, однак інтереси європейських виробників біодизеля, які відчувають нестачу сировини, можуть переважити пріоритети сталого розвитку, тим більше у третій країні (якою для ЄС є Україна) [1, с. 97], вітчизняні експортери ріпаку переносять подібну ситуацію.

Орієнтація великих господарств на експорт, нарощування посівних площ швидкоокупних і менш трудомістких зернових і олійних культур, монополізація в регіонах каналів збуту продукції призвели не лише до недостатнього забезпечення внутрішнього ринку певними видами продукції, що не могло не вплинути на зростання цін на продовольство, а й до постійного вивільнення зайнятих у підприємствах працівників. За різними соціологічними дослідженнями (статистика з даної проблеми не ведеться), агрохолдинги,

орендуючи до половини сільськогосподарських земель, забезпечують зайнятість лише п'ятої частини працездатного сільського населення, знижуються виплати на оплату праці. Частка річного фонду оплати праці в собівартості продукції сільськогосподарських підприємств з рентабельністю до 50 % не перевищує 5 %, понад 50 % — до 10 %. Чисельність найманих працівників у період формування глибоко спеціалізованого виробництва (2000—2010 рр.) зменшилася з 2,5 млн до 595 тис. осіб, а з 2010 по 2020 р. - до 443,7 тис. осіб. [3, с. 84].

На розвитку агробіотехнологій ґрунтується і впровадження альтернативних систем господарювання в агросфері, орієнтованих на вибір оптимальних сівозмін, збереження родючості ґрунтів і різноманіття культур і тварин, боротьбу зі шкідниками природними способами на основі використання біопестицидів, біофунгіцидів, біодобрих, захисних технологій обробітку ґрунтів. Основними відмінностями біологічної (сталого) моделі здійснення сільського господарювання від індустріально орієнтованої моделі є формування господарства як екосистеми (а не виробничого підприємства), посилення інформаційних потоків, циклічність виробничих процесів (а не їх лінійний характер), диверсифікація рослин і тварин на відміну від монокультурного виробництва, створення продукції з вищою доданою вартістю, використання багатофункціонального сільськогосподарського обладнання тощо [1, с. 97].

У табл.1 подано динаміку кількості сільськогосподарських тварин протягом 1915-2021 років. Результати аналізу засвідчують наявність як тенденції до зменшення кількості поголів'я великої рогатої худоби протягом всього досліджуваного періоду: наприклад, тренд 1990-2015 ($y = - 4184,7x + 25707$), тренд 2016-2021 ($y = - 211,49x + 3932,9$), так і тенденції до зменшення кількості поголів'я свиней: тренд 1990-2015 ($y = - 2225,5x + 18175$), тренд 2016-2021 ($y = - 180x + 6632,7$). Констатуємо зменшення кількості поголів'я овець та кіз: наприклад, тренд 1990-2015 ($y = - 1223,3x + 7461,6$), тренд 2016-2021 ($y = - 47,886x + 1389,6$).

При цьому протягом аналізованого проміжку часу мінімальну кількість

поголів'я великої рогатої худоби зафіксовано у 2021 р. – 2644 тис. голів, максимальну кількість у 1985 р. – 26638 тис. голів; тобто, проти 1985 р. зменшення у понад 10 разів (табл.1).

Також спостерігаємо наявність тенденції до зменшення кількості поголів'я свиней: мінімальну кількість зафіксовано у 2021 р. – 5609 тис. голів, максимальну – у 1970 р. – 20746 тис. голів; отже, проти 1970 р. зменшення у понад 3,6 раза. Максимальну кількість поголів'я овець та кіз зафіксовано у 1960 р. – 10631 тис. голів, мінімальну – знову у 2021 р. – 1094 тис. голів; отже, проти 1960 р. поголів'я овець та кіз зменшилося майже у 10 разів (табл. 1).

Як бачимо, мінімальна кількість поголів'я птиці протягом 1960-2021 рр. припадає на 2000 р. (123.7 млн. гол), максимальна – на 1990 роки (246.1 млн. гол).

Таблиця 1

**Кількість сільськогосподарських тварин
в 1915-2021 роках (на кінець року; тис. голів)**

		1915	1940	1950	1960	1970	1980	1985
Велика рогата худоба	усього	9132	10996	11182	17632	21352	25368	26638
	у тому числі корови	4116	5965	4812	7814	8563	9271	8851
Свині		6469	9186	7766	18194	20746	19783	20088
Вівці та кози	усього	6904	7325	6740	10631	8971	9051	9222
	у тому числі вівці	6849	6700	5465	10062	8614	8815	8879
Птиця, млн. голів		-----	-----	-----	129.6	155.2	233.6	252.6

		1990	1995	2000	2005	2010	2015	Тренд 1990-2015
Велика рогата худоба	усього	24623	17557	9424	6514	4494	3750	$y = - 4184,7x + 25707$
	у тому числі корови	8378	7531	4958	3635	2631	2167	$y = - 1345,1x + 9591,1$
Свині		19427	13144	7652	7053	7960	7079	$y = - 2225,5x + 18175$
Вівці та кози	усього	8419	4099	1875	1630	1732	1325	$y = - 1223,3x + 7461,6$
	у тому числі вівці	7896	3209	963	872	1101	744	$y = - 1205x + 6681,7$
Птиця, млн. голів		246.1	149.8	123.7	162.0	203.8	204.0	$y = - 0,2914x + 182,59$

		2016	2017	2018	2019	2020	2021	Тренд 2016-2021
Велика рогата худоба	усього	3682	3531	3333	3092	2874	2644	$y = - 211,49x + 3932,9$
	у тому числі корови	2109	2018	1919	1789	1673	1544	$y = - 114x + 2241$
Свині		6669	6110	6025	5727	5876	5609	$y = - 180x + 6632,7$
Вівці та кози	усього	1315	1309	1269	1205	1140	1094	$y = - 47,886x + 1389,6$
	у тому числі вівці	719	727	699	659	621	607	$y = - 26,229x + 763,8$
Птиця, млн. голів		201.7	204.8	211.7	220.5	200.6	202.2	$y = - 0,0371x + 207,05$

Джерело: Розраховано автором за даними [5, с. 296].

Агро-промислово-торговельним компаніям, а потім і багатьом новим підприємствам, у оренді яких опинилася земля реформованих старих господарств, з відмовою від тваринництва стали непотрібними працівники, які були зайняті в цій галузі: зооветеринарні спеціалісти, техніки, майстри машинного доїння, працівники, зайняті на виробництві, переробці й постачанні кормів на ферми. Закрилися колгоспні цехи з переробки овочів і фруктів та інші промислові виробництва, які розміщалися в селах і давали роботу сільському населенню. Не затребуваними стали спеціалісти адміністративно-управлінського апарату реформованих підприємств, оскільки робота, що проводилася ними, перемістилася в материнські компанії агрохолдингів, які розміщено у великих містах. За обстеженнями науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, із зайнятих раніше в господарствах роботу в нових підприємствах знайшли в середньому 7—8 осіб на село [3, с. 84].

Висновки. Результати досліджень експертів засвідчують, що, по-перше, за сучасних умов ведення монокультурного сільськогосподарського виробництва і сформованих ґрунторуйнівних систем землекористування досягти хоча б простого відтворення родючості ґрунтів, не кажучи вже про розширене, можна лише завдяки механізмам жорсткого контролю їх використання державою та за допомогою дієвих важелів підтримки проведення господарствами науково-обґрунтованих ґрунтовідновлювальних та

грунтоохоронних заходів [2, с. 39]. По-друге, останнім часом збільшився імпорт окремих видів продовольчих товарів, для виробництва яких є всі умови у вітчизняних підприємствах: Україна наразі на 30% залежить від імпорту молока, м'яса і вироблених з них продуктів – це межа, за якою втрачається продовольчий суверенітет держави [3, с. 84]. По-третє, за нашими розрахунками сальдо за товарною групою “І. Живі тварини; продукти тваринного походження” зовнішньоторовельного балансу України лише з країнами ЄС протягом 2016-2021 рр. є від’ємним, характеризується негативною тенденцією: у 2016 дефіцит становив -86,8 млн. дол. США; у 2017 – 46,3; у 2018 – 52,2; у 2019 – 160,7 2020 – 308,1 ; у 2021 – 358,0 млн. дол. США відповідно.

Таким чином, сучасна аграрна політика держави вимагає термінового перегляду, впровадження реформ, зорієнтованих на запозичення передового досвіду країн ЄС з метою розвитку м'ясо-молочної промисловості України, в той час як природно-ресурсний, трудовий, виробничо-технологічний, науково-технічний потенціал національної економіки має бути реалізований, насамперед, в інтересах українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шубравська О.В. Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 3. С. 90—102. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_10_3_90_uk.pdf
2. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь. За ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д.е.н. Шубравської О.В. ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018. 152 с.
3. Молдаван Л.В. Соціо-екологічні наслідки агропродовольчої спеціалізації України: причини і способи їх усунення. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 72—94. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.072>

4. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроєкології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82—96. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>

5. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України. К., 2022. С.296 URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

**СТАНДАРТИ ЯКОСТІ У ТУРИЗМІ ЯК ЗАПОРУКА
КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Рунчева Наталія Вікторівна,
д.е.н., доцент
Марченко Оксана Анатоліївна,
д.е.н., професор
Пилипенко Катерина Анатоліївна,
д.е.н., професор
Сальнікова Марина Вікторівна,
асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна

Анотація: У статті наведено сучасний стан туристичного бізнесу в Україні. Рекомендовано до впровадження стандарти групи ISO 9000 при розробці стратегій з підвищення конкурентного потенціалу. Окреслено коло основних принципів управління якістю діяльності підприємств туристичної сфери в Україні у повоєнний час.

Ключові слова: стандарти, сертифікація, конкурентоспроможність, туризм, потенціал.

В сучасних умовах діяльність вітчизняних туристичних підприємств щодо підвищення рівня конкурентоспроможності повинні передбачати задоволення потреб клієнтів за допомогою створення цінності продукту, що безпосередньо пов'язане з проблемою забезпечення якості. Для підприємств туристичного бізнесу України така діяльність повинна відзначатись впровадженням сучасних систем управління якістю та їх підготовки до сертифікації.

Наразі актуальність і необхідність інтеграції системи управління якістю в загальну систему управління підтверджується складним станом вітчизняного

туризму у цілому. Внаслідок воєнного стану в Україні спостерігається ситуація, що туристичний бізнес перебуває в ситуації застою. Це обумовлює необхідність розроблення напрямків, які сприяли б його розвитку та конкурентоспроможності у повоєнний час.

У цьому зв'язку як ніколи гостро постає питання впровадження у діяльність вітчизняних туристичних підприємств міжнародних стандартів групи ISO 9001, положення яких спрямовані на забезпечення якості і задоволення потреб клієнтів.

В основу цих стандартів закладено вісім принципів, застосування яких власникам структур туристичного бізнесу дозволить поліпшити показники діяльності підприємства [1].

Взагалі проблеми сертифікації туристичних і готельних підприємств повинні вирішуватися на новому якісному рівні з обов'язковим використанням міжнародних стандартів або окремих їх положень [2, с. 40]. Спираючись на вищезначену групу міжнародних стандартів, наведемо основні принципи управління якістю [2, с. 41-42].

1. Орієнтація на замовника. Означає, що будь-яка організація залежить від своїх замовників і у своїй діяльності повинна розуміти поточні та майбутні потреби клієнтів, виконувати їхні вимоги і прагнути перевищити їхні очікування.

2. Лідерство. Розкриває значення керівництва у встановленні єдності цілей і напрямів діяльності організації, створенні й підтримці внутрішнього середовища організації, у якій співробітники можуть бути повністю залучені до виконання завдань у досягненні цілей організації.

3. Залучення співробітників. Відображає їхню значимість як основи організації, а їх всебічне залучення дає змогу використовувати їхні здібності на користь організації.

4. Процесний підхід. Акцентує увагу на тому, що бажаний результат досягається ефективніше, якщо діяльністю і пов'язаними з нею ресурсами управляти як процесом.

5. Системний підхід в управлінні. Передбачає ідентифікацію, розуміння та управління взаємопов'язаними процесами як системою і сприяє результативному та ефективному досягненню цілей організації.

6. Постійне поліпшення діяльності організації. Слід вважати незмінною метою організації.

7. Прийняття рішень. На підставі фактів відображає ефективність рішень, прийнятих на основі аналізу даних та інформації.

8. Взаємовигідні відносини з постачальниками. Розкривають сутність взаємозалежності організації та її постачальників, їх взаємовигідність з метою створення цінності для обох сторін.

Розглянуті принципи формують основу систем менеджменту якості. Ґрунтуючись на тому, що вимоги стандартів групи ISO 9001 до систем менеджменту якості регламентуються такими 4-ма елементами, як відповідальність керівництва, управління ресурсами, випуск продукту, вимірювання, аналізування і поліпшення.

Аналіз конкурентоспроможності туристичних підприємств в умовах конкуренції дозволяє виділити чинники, завдяки яким можливо витримати конкуренцію на внутрішньому ринку – це високий рівень якості туристичних послуг, фінансова забезпеченість, матеріально-технічна база, ефективне управління персоналом, інновації.

Кожен з виділених ключових факторів успіху перебуває у взаємозв'язку з певною складовою конкурентного потенціалу підприємства, тому необхідна розробка стратегії, в якій можливо передбачити зміну складових потенціалу підприємства туристичної галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рунчева Н. В. Чинники формування конкурентоспроможності аграрного виробництва на корпоративних засадах / Рунчева Н. В., Бритвенко А. С. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. — №3(35). — С. 17—21.

2. Стригуль, Л., Александрова, В., & Жадан, Т. (2023). Стандарти серії ISO 9000 в сфері туризму та гостинності України в концепції загального управління якістю TQM. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*, (1), 40–44. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.1.40>

ЩОДО ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Юрчик Олександр Анатолійович

аспірант кафедри економіки та менеджменту,
Український державний університет науки і технологій, Україна

Чаркіна Тетяна Юрївна

д.е.н., професор кафедри економіки та менеджменту
Український державний університет науки і технологій, Україна

Анотація: Прямі збитки транспортної інфраструктури України станом на червень 2023 року складають \$36,6 млрд. Сюди входить дорожнє господарство, залізнична інфраструктура, авіаційна та портова галузь. Відновлення транспортної інфраструктури є великою економічною задачею, тому важливо визначити пріоритети відновлення, надаючи перевагу об'єктам, які мають критичне значення для національної безпеки та економіки, а також об'єктам, які підвищують доступність послуг для населення.

Ключові слова: збитки транспортної інфраструктури, етапи відновлення, кроки відновлення, розбудова транспортної інфраструктури України після військових дій

Об'єкти інфраструктури стали однією з ключових сфер, які зазнали найбільших атак з боку агресора, з розгортанням повномасштабної війни проти України. Зокрема, у перші тижні війни, російські війська здійснювали масовані обстріли авіаційної інфраструктури, передусім аеродромів не лише військового, але й цивільного і військово-цивільного (подвійного) призначення. Згодом цілями активних атак стали об'єкти залізничної інфраструктури, зокрема підстанції енергопостачання. З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 19 аеропортів і цивільних аеродромів; щонайменше 126 залізничних вокзалів і станцій. Станом на червень 2023 року загальний обсяг прямих збитків об'єктів

транспортної інфраструктури в Україні склав орієнтовно \$36,6 млрд. [4, с. 21].

Дорожнє господарство. За попередніми оцінками, в цілому, внаслідок бойових дій, руйнувань зазнали 25,4 тис. км автошляхів та 344 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення (для мостів та автошляхів — дані Міністерства інфраструктури). За даними міністерства, попередній огляд стану автошляхів у де-окупованих регіонах (Чернігівська, Київська, Сумська, Харківська області) підтверджують інформацію щодо попередніх оцінок значних руйнувань структури автошляхів внаслідок проходження танків та іншої важкої військової техніки, що вимагатиме реконструкції значної частини пошкоджених автошляхів. Внаслідок руйнування Каховської ГЕС було затоплено 290,3 км автошляхів, що збільшує оцінку сумарних втрат на \$0,3 млрд. і сумарно втрати складають \$27,0 млрд. Оцінка пошкоджень та руйнувань мостів та мостових переходів ще додає \$2,6 млрд збитків по інфраструктурі [4 с. 21].

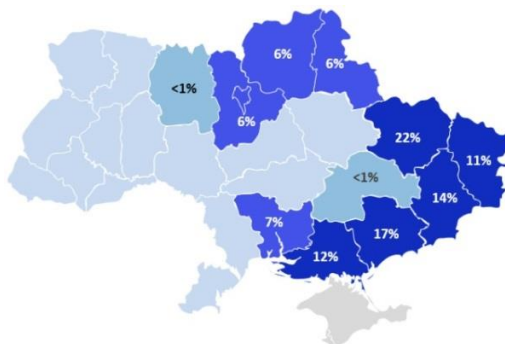

Рис.1 Розподіл прямих грошових втрат автошляхів по областях [4, с. 22].

Джерело: Київська школа економіки

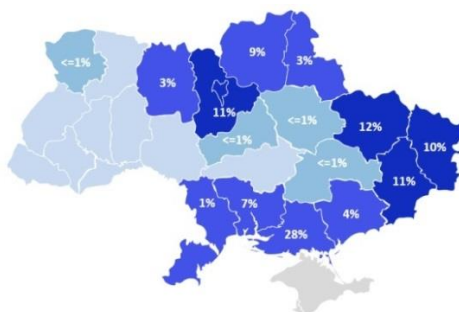

Рис.2 Розподіл прямих грошових втрат мостів і мостових переходів по областях [4, с. 23].

Джерело: Київська школа економіки

Залізнична інфраструктура. Станом на червень 2023р. загальний обсяг пошкодженого залізничного полотна становить до 507 км; кількість пошкоджених залізничних вокзалів і станцій — 126, з яких пошкоджено або знищено на підконтрольній території більше 53 і решта на неконтрольованих територіях. Також, більше ніж 700 км залізничних колій знаходяться на тимчасово окупованій (після 24.02) території. Загальна кількість пошкоджених, знищених і втрачених будівель, які належать Укрзалізниці, оцінюється в 5,5 тисяч і близько 4 тисяч споруд. Таким чином, загальні прямі збитки в цьому секторі оцінюються в \$4,3 млрд. [4, с. 23].

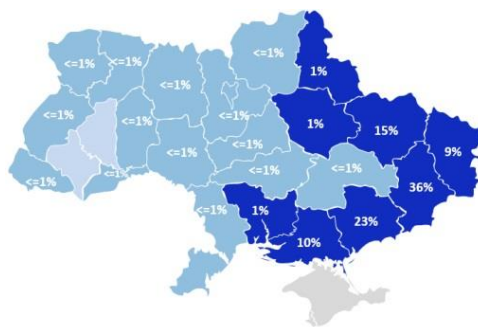

Рис.3 Розподіл прямих грошових збитків залізничної інфраструктури по областях [4, с. 24].

Джерело: Київська школа економіки

Авіаційна галузь. З початком бойових дій, авіаційний простір над Україною було миттєво закрито, і авіаційне сполучення припинено. Одночасно, російські війська почали активні ракетні обстріли всіх ключових аеродромів України, намагаючись позбавити її можливості забезпечувати протиповітряну оборону. Як наслідок, з 35 аеродромів було пошкоджено 19, зокрема 12 цивільних і 7 аеродромів подвійного призначення (без урахування військових аеродромів). За попередніми підрахунками, загальний обсяг пошкоджень авіаційної галузі (аеропортів, аеродромів, авіаційної техніки, аеронавігаційного обладнання) складає близько \$2,04 млрд. [4, с. 24].

Портова галузь. Загальні прямі збитки портової інфраструктури та дотичних до неї підприємств оцінюються у \$0,56 млрд. До даної оцінки входить як інфраструктура морських портів, так і об'єкти внутрішньо-водного

транспорту, які зазнали руйнувань внаслідок війни. Більшість українських портів в Чорному та Азовському морях залишаються заблокованими - порт Херсон, порт Миколаїв та порт Ольвія чи тимчасово окупованими - порти Маріуполя, Бердянська та Скадовська. До сих пір відсутній трафік Дніпром через блокування нижньої частини річки [4, с. 25].

Відновлення транспортної інфраструктури є великою економічною задачею. Важливо визначити пріоритети відновлення, надаючи перевагу об'єктам, які мають критичне значення для національної безпеки та економіки, а також об'єктам, які підвищують доступність послуг для населення. Розробка ефективного механізму відновлення та розбудови транспортної інфраструктури є важливим завданням для забезпечення стійкого розвитку країни. Ось кроки та етапи, які можна розглядати в процесі розробки такого механізму:

1. Оцінка пошкоджень і потреб відновлення:

- Проведення оцінки масштабів пошкоджень та втрат у транспортній інфраструктурі внаслідок військових дій.
- Визначення обсягу і розподілу робіт для відновлення та розбудови.

2. Планування та пріоритизація:

- Розробка стратегічного плану відновлення та розбудови на основі аналізу пошкоджень та потреб.
- Пріоритизація об'єктів для відновлення, виходячи з їх важливості для національної безпеки та економіки.

3. Фінансування та інвестиції:

- Залучення фінансування для відновлення та розбудови, включаючи внутрішні та міжнародні інвестиції, кредити та допомогу від міжнародних організацій.
- Розробка фінансових механізмів та інструментів для забезпечення стійкого фінансування проектів.

4. Законодавча та інституційна рамка:

- Покращення законодавчої бази для спрощення та прискорення процесів відновлення та розбудови.

- Створення відповідних інституційних структур для координації та нагляду за проектами.

5. Технічне проектування:

- Розробка детальних технічних проектів для кожного об'єкта відновлення.
- Впровадження інноваційних технологій та найкращих практик у проектах.

6. Консультація та участь громадськості:

- Залучення до процесу відновлення та розбудови зацікавлених сторін, включаючи громадські організації та місцевих жителів.
- Проведення громадських консультацій та обговорень для забезпечення відкритості та врахування думок та побажань громадян.

7. Реалізація та нагляд:

- Етап реалізації проектів відновлення та розбудови, з виконанням технічних робіт, планування бюджету та забезпечення якості.
- Постійний нагляд за виконанням проектів та звітність перед зацікавленими сторонами.

8. Оцінка результатів:

- Проведення оцінки впливу відновлення та розбудови на економіку, соціальну сферу та довкілля.
- Аналіз досягнень та ідентифікація можливостей для подальшого вдосконалення механізму.

Важливою є координація всіх сторін, включаючи уряд, приватний сектор, міжнародні організації та громадськість, для успішної реалізації цього процесу.

Отже, тема відновлення транспортної інфраструктури України після закінчення військових дій залишається надзвичайно актуальною. Це важливий крок для забезпечення стабільного розвитку країни, підвищення життєвого рівня громадян та зміцнення її місця на міжнародній арені.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Н.Шаповал, М.Федосеєнко. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення
2. Ю. Городніченко, І.Сологуб, Б.В.ді Мауріо.Відбудова України:принципи і політика.
3. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Липень 2022
4. Інститут Київська Школа Економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року

**ПОДАТОК НА НАДПРИБУТКИ БАНКІВ В УКРАЇНІ:
ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ**

Ярошенко Сергій Сергійович,

аспірант

Київський національний економічний університет

ім. Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

Анотація. Робота присвячена дослідженню ефективності запланованого впровадження податку на надприбутки банків. Актуальність дослідження зумовлена тим, що пропозиції Міністерства фінансів України та Національного банку України, щодо визначення розміру є досить різними та постає питання, і необхідно чітко визначити яка з концепцій є більш ефективною для економіки та чи є взагалі запропоновані ідеї ефективними, з точки зору головної мети - наповнення бюджету країни в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації.

Ключові слова: банки, податок на надприбуток банків, бюджет, Національний банк України, Міністерство фінансів України.

У минулому році Україна стикнулася з найбільшим викликом за всю свою історію – повномасштабна війна з росією. Ця війна охопила значну частину території України та щодня призводить до мільярдних збитків для нашої економіки. З метою фінансування видатків на оборону та відновлення країни було в рази збільшено видатки бюджету.

У 2022 році значну частку цих видатків було здійснено за рахунок емісійного фінансування бюджету, що в свою чергу призвело до прискорення інфляції (станом на 01.01.2023 року вона становила 26,6% [1]) та створення загрозливого «навісу» ліквідності у банківській системі. Саме тому у 2023 році від даного способу фінансування державного бюджету відмовилися. Також,

Національний банк України, розпочав масштабні заходи по зв'язуванню надлишкової ліквідності банківської системи, шляхом стрімкого підвищення нормативів обов'язкового резервування. Банкам, в свою чергу, було запропоновано купівлю нового інструменту – бенчмарк-ОВДП, для часткового покриття ним обов'язкових резервів.

Ще одним шляхом фінансування видатків бюджету стала фінансова допомога країн-партнерів у формі кредитів та грантів. Якщо у 2022 році ця допомога мала менш регулярний характер, то у 2023 році вона є досить системною, що робить можливим покриття зростаючих витрат держави на ведення війни.

Проте, продовження активних військових дій та певна невизначеність у майбутніх обсягах фінансової допомоги від країн-партнерів вже зараз ставлять перед Міністерством фінансів України завдання по знаходженню додаткових шляхів для наповнення бюджету. Сподівання НБУ та Міністерства фінансів на значні вкладення у бенчмарк-ОВДП не справдилися. За даними НБУ, станом на 01.09.2023 року було придбано бенчмарк-ОВДП на 165 млрд грн. У свою чергу, портфель ОВДП у власності банків зріс всього на 73 млрд грн [2]. Даний приріст не покриває навіть 10% запланованого дефіциту бюджету на поточний рік. Така неактивність банків пов'язана у першу чергу з довгостроковістю бенчмарк-ОВДП, що робить їх не привабливими в умовах значної невизначеності.

Рекордний прибуток банківської системи, що станом на 01.08.2023 року становив 83,1 млрд грн [3] на фоні інших секторів економіки, а також усе вищезазначене стало причиною появи ідеї оподаткування «надприбутків» банків.

Наразі існує 2 концепції щодо способу такого додаткового оподаткування банків. Перша – встановити 5% податок на чистий процентний дохід банків на період 2024-2026 років. Дана концепція запропонована Міністерством фінансів України та має відображення у зареєстрованому законопроекті про додаткове оподаткування банків. За очікуванням Міністерства фінансів така новація

принесе бюджету додаткові 10 млрд грн щорічно. Друга концепція – підвищити на 20% (з 18% до 38%) податок на прибуток для банків на період 2023-2024 років. Дану пропозицію зараз активно просуває НБУ у своїх комунікаціях, акцентуючи увагу на тому, що при прийнятті даної концепції як закону, бюджет зможе додатково отримувати орієнтовно 20 млрд грн у вигляді податку.

Аналізуючи дані концепції постає питання про вибір кращої з них, а також про загальну ефективність даних змін. Перш за все слід зазначити, що після націоналізації АТ «СЕНС БАНК» у липні 2023 року частка державних банків у загальних активах банківської системи склала 53,2%, а їх частка у чистому прибутку банківської системи досягла рекордних 64% [3]. Враховуючи той факт, що на період воєнного стану дивіденди можуть виплачувати лише державні банки (що вони й роблять у повному обсязі) не можна назвати коректним розрахунок обидвох інституцій, оскільки вони розраховують розмір податку від прибутку усієї банківської системи. Слід зауважити, що додатковий податок на прибуток для державних банків, відповідно, знижує їх чистий прибуток та розмір дивідендів. У результаті держава не отримує додаткові надходження у бюджет, а лише змінює форму їх отримання. Відповідно, реальна база оподаткування складає всього 36% від заявленої у розрахунках Міністерства фінансів та НБУ. Саме тому, надалі ми проаналізуємо найбільш імовірні дії недержавних банків при введенні додаткового податку, оскільки саме вони будуть основними платниками такого податку.

Хочемо відзначити, що однією з основних причин нарощення банками прибутків є необхідність нарощення капіталу, з метою покриття майбутніх збитків від війни. На сьогодні, банки при оцінці втрат від війни (зруйновані бізнеси позичальників, втрата доступу або фізична втрата застави та інше), керуються принципом відображення мінімально можливих збитків. Тих позичальників, які мають значні фінансові проблеми, проте мають змогу хоч частково виконувати свої зобов'язання за відсотками, банки не відносять до проблемних кредитів та намагаються мінімізувати резерви за ними (оскільки резерви знижують прибуток та, відповідно, капітал банку). Все це робиться з

метою нарощення капіталу до того періоду, коли рівень невизначеності знизиться і можна буде точно встановити, який з позичальників має змогу повернути свої борги, а який – ні, та вже за результатом такого аналізу сформувати резерви під кредитні збитки. Проте, якщо буде введений додатковий податок на прибутки банків – не буде сенсу у нарощенні прибутку, оскільки це не призведе до нарощення капіталу у попередніх обсягах, і тому банки почнуть активно формувати резерви за потенційно проблемними кредитами, що може призвести навіть до зворотнього ефекту – коли розмір податку, який отримує бюджет від недержавних банків знизиться, а не зросте.

В свою чергу, оподаткування чистого процентного доходу не вирішить вищезазначену проблему. Оскільки запропонованим законопроектом не передбачено оподаткування чистого комісійного доходу, банки просто чатково переформатують свої доходи. Ми прогнозуємо зниження номінальних відсоткових ставок за кредитами зі збереженням ефективної відсоткової ставки (за рахунок різних комісій, що будуть пов'язані з кредитом). У результаті, ми очікуємо суттєвого зниження чистого процентного доходу недержавних банків.

Висновок. Проаналізувавши запропоновані концепції та стан банківської системи, ми вважаємо, що додаткове оподаткування банків не призведе до нарощення доходів державного бюджету, оскільки значні прибутки банківської системи лише відображають тренд на нарощення капіталу, з метою покриття збитків від війни вже у післявоєнний період, коли можна буде чіткіше визначити їх розмір. Запровадження податку на надприбуток для банків призведе до зворотнього – банки перестануть відкладати процес визнання збитків та будуть активніше формувати резерви, що в свою чергу не збільшить, а зменшить базу для оподаткування.

Також, за результатами проведеного дослідження було виявлено, що кожна з запропонованих концепцій має суттєві недоліки, які наразі роблять їх нежиттєздатними, тому дане питання потребує подальшого доопрацювання зі сторони Міністерства фінансів та Національного банку України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Індекс споживчих цін. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/macro/CPI_m.xlsx.
2. Результати розміщення облігацій внутрішніх державних позик. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp-table>.
3. Згруповані балансові залишки. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/aggregation_2023-08-01.xlsx.

LEGAL SCIENCES

УДК 342 (341)

ЗАХИСТ І ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАРОДУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Варга Тетяна Михайлівна,
аспірантка кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

Анотація. У статті проаналізовано вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти щодо охорони та збереження культурної спадщини народу. Досліджено міжнародно-правові механізми захисту та збереження культурних цінностей під час збройних конфліктів засобами міжнародного права. Акцентовано увагу на порушенні Російською Федерацією міжнародного гуманітарного права в ході збройної агресії проти України. Окреслено напрями відповідальності держави-агресора та окремих фізичних осіб, винних у руйнуванні, пошкодженні та викраденні культурних цінностей України.

Ключові слова: культурна спадщина, російська агресія, воєнні злочини, збереження культурних цінностей, міжнародне право.

Під час збройних конфліктів культурна спадщина завжди опиняється під загрозами. Повномасштабне збройне вторгнення російського агресора в Україну зробило цю тему актуальною для дослідження українськими науковцями. Об'єкти культурної спадщини є матеріальними свідченнями історії українського народу, джерелом державності та патріотизму. М. Грушевський зазначав, що завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ - нацією, країна – державою. Чи не тому воєнні злочини, які спрямовані

на окупацію наших земель, супроводжуються стиранням історичної пам'яті народу, нав'язуванням чужої ідеології шляхом нищенням історичних споруд, викраденням та присвоєнням творів мистецтва, спалюванням архівів та бібліотек, Ракетні удари по закладах освіти і культури, руйнування пам'яток архітектури, пограбування музеїв – це системна та цілеспрямована політика окупантів. Під час російської агресії проти України надзвичайно важливим для українців є збереження культурної спадщини, яка опинилася під прицілом ворога не випадково, а через його бажання знищити українську ідентичність та людську гідність.

За даними ЮНЕСКО, від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну станом на серпень 2023 року були частково чи повністю знищені 763 об'єкти культурної спадщини, без урахування об'єктів культурної інфраструктури, таких як бібліотеки, театри або інші заклади, що розміщувалися в сучасних будівлях. Під час бойових дій багато культурних цінностей були викрадені і переміщені на територію Російської Федерації. Міжнародні експерти одностайно визнають, що це найбільша крадіжка предметів мистецтва періоду після Другої світової війни. Українські вчені висловили занепокоєння з приводу «культурної катастрофи, що розгортається», наголошуючи на конституційному захисті і збереженні культурної спадщини, що є основною цінністю народу. Збереження культурної спадщини, як одного з головних чинників формування української ідентичності, є обов'язком держави. «...Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами», - зазначається у ст. 54 Конституції України. Роль культурної спадщини у системі національної культури як її основи визначено у нормативно-правових актах, зокрема у законах України «Про охорону культурної спадщини» (1805-III), «Про культуру» (2778-VI), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1068-XIV) та ін.

Згідно з міжнародним гуманітарним правом українська культурна

спадщина є невід'ємною складовою світового культурного надбання. За нормами міжнародного гуманітарного права культурна спадщина та культурні цінності у період збройного конфлікту мають підвищений рівень захисту серед цивільних об'єктів. Сторони конфлікту зобов'язані поважати та захищати їх, забороняти, попереджати та припиняти будь-які акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі, а також будь-які акти вандалізму. У ході військових операцій сторони повинні вживати особливих заходів обережності, щоб уникнути заподіяння шкоди культурній спадщині та культурним цінностям, за винятком випадків, коли вони перетворені на військові об'єкти. Знищення культурної спадщини та культурних цінностей, яке відбувається навмисно, кваліфікується міжнародним правом як воєнний злочин [1]. Відповідно до свого мандату, ЮНЕСКО вимагає негайного припинення нападів на цивільні об'єкти, такі як школи, університети, меморіальні місця, культурна та комунікаційна інфраструктура, і висловлює жаль з приводу жертв серед цивільного населення, включаючи студентів, вчителів, художників, вчених і журналістів. Генеральна директорка ЮНЕСКО Одрі Азуле висловила повну підтримку ухваленню такого рішення: «Ми повинні оберігати цю культурну спадщину, як свідчення минулого, але також як вектор миру для майбутнього, який міжнародне співтовариство зобов'язане захищати і зберігати для майбутніх поколінь. Також для захисту майбутнього навчальні заклади повинні вважатися святилищами». Вона закликає припинити напади на українські культурні об'єкти: «Культурна спадщина у всіх її формах не повинна зазнавати нападу за жодних обставин. Я повторюю свій заклик до дотримання міжнародного гуманітарного права, зокрема, Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» [2].

Захист об'єктів культурної спадщини під час війни чи збройного конфлікту підпадає під норми Міжнародного гуманітарного права щодо заборони нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти. Сьогодні основним міжнародним документом у сфері захисту об'єктів культури в умовах війни є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту

1954 року [3]. За Конвенцією захист культурних цінностей складається з їх охорони та поваги до них. Відповідно до ст. 3 договору, охорона полягає у підготовці культурних цінностей від можливих негативних наслідків збройного конфлікту. Виходячи із тексту Конвенції, це можуть бути: створення укриттів для культурних цінностей; їх реєстрація; нанесення розпізнавальних знаків на культурних цінностях; створення планів евакуації та відповідних служб, які здійснювали б необхідні захисні заходи на випадок збройного конфлікту тощо. За ст. 4 Конвенції повага до культурних цінностей полягає у забороні використовувати ці цінності, споруди для їх захисту, прилягаючу місцевість у воєнних цілях, що можуть призвести до їх руйнування, а також утримуватись від ворожих та репресивних дій проти культурних цінностей.

Досі чинною та обов'язковою для України та РФ є IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [4]. У статті 56 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до зазначеної Конвенції, зазначається, що «будь-яке навмисне пошкодження, знищення чи захоплення релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню». Росія ніколи не дотримується домовленостей і своїми діями порушує норми Гаазької конвенції.

Ще одним важливим міжнародним документом у сфері захисту культурних цінностей є Паризька конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» 1970 р. [5]. У преамбулі цієї Конвенції зазначається, що «культурні цінності набувають своєї справжньої цінності тільки в тому випадку, якщо точно відомі їх походження, історія та навколишнє середовище; кожна держава зобов'язана охороняти надбання, що знаходяться на її території, від небезпек крадіжки, таємних розкопок та незаконного вивезення». Стаття 1 містить перелік культурних цінностей, які залежать від джерела їх походження або створення. Далі (у ст. 2) наголошується на тому, що «незаконне ввезення, вивезення та передача права власності на культурні

цінності є однією з головних причин збіднення культурної спадщини країн походження цих цінностей. З метою забезпечення охорони належних їм культурних цінностей держави-учасниці зобов'язуються протидіяти наявним у їх розпорядженні засобам подібної практики та допомагаючи виробляти необхідне відшкодування». Ст. 13 (d) Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. додатково передбачає, що «Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються відповідно до законодавства кожної держави... визнавати невід'ємне право кожної держави-учасниці цієї Конвенції класифікувати і оголошувати деякі культурні цінності невідчужуваними, які з огляду на це не повинні вивозитися, і сприяти поверненню зацікавленим державам таких культурних цінностей у тому випадку, якщо вони були раніше вивезені».

Глибоку стурбованість продовженням приниження історії та ідентичності українського народу як виправдання війни та ненависті висловили експерти ООН. Вони попередили, що напади на українську культуру, історію та мову з боку Російської Федерації можуть бути прирівняні до спроби стерти їхню ідентичність. Вони зробили таку заяву: «Навмисне знищення та пошкодження місць, установ та об'єктів культурного, історичного та релігійного значення в Україні має бути припинено... Ми висловлюємо велике занепокоєння масштабами шкоди та руйнувань, що є порушенням міжнародного права людини та міжнародного гуманітарного права. Численні об'єкти, установи та об'єкти культурного, історичного та релігійного значення в Україні, хоча вони мали бути захищені згідно зі статтею 1 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, були частково або повністю зруйновані військовими атаками Російської Федерації. До них належать меморіали та пам'ятники, цивільні будівлі, музеї, театри, пам'ятники, статуї, місця поклоніння, кладовища, бібліотеки, архіви, а також школи, університети та лікарні... .. Ми глибоко стурбовані тим, що це руйнування перешкоджає і надалі перешкоджатиме здійсненню права людини користуватися культурною спадщиною, включаючи місця відправлення культу, і мати доступ до неї народом України, тим самим обмежуючи їхню свободу

релігії чи переконань, а також як їхнє право брати участь у культурному житті за власним вибором і виражати свою культурну самобутність. Ці постійні напади підривають багато інших прав людини, включаючи право на освіту, і руйнування матиме довготривалі наслідки, підриваючи перспективи мирного співіснування та майбутні зусилля з післявоєнного відновлення» (ЖЕНЕВА, 22 лютого 2023 р.).

Відповідно до конвенційних норм міжнародного гуманітарного права існують певні заборони щодо нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти. У преамбулі Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року [6] наголошується, що пошкодження або зникнення будь-яких елементів тієї чи іншої культурної цінності або природного середовища є згубним збідненням спадщини всіх народів світу. Відповідно до ст. 6 «Держави – сторони цієї Конвенції визнають, що культурна спадщина держави, на території якої вона перебуває, є загальною спадщиною, для охорони якої все міжнародне співтовариство зобов'язане співробітничати (п. 1). Кожна держава – сторона цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи посередньо шкоди культурній і природній спадщині, яка розміщена на території інших держав - сторін цієї Конвенції» (п. 3). Згідно зі ст. 15 Конвенції, засновано Фонд всесвітньої спадщини, який акумулює кошти для здійснення програм охорони всесвітньої спадщини. Кожна держава-учасниця Конвенції може звернутися по міжнародну допомогу (ст. 19–29); така допомога вважається справою всього людства, незалежно від того, якій державі належить пам'ятка.

З метою розслідування ймовірних порушень та утисків прав людини, а також порушень міжнародного гуманітарного права, 29 серпня 2023 року делегація Міжнародної комісії ООН здійснила візит в Україну. Представники Міжнародної комісії ООН визначили воєнні злочини, вчинені російськими загарбниками проти культурної спадщини України, порушення Росією прав людини і міжнародного гуманітарного права тощо. Російські воєнні злочинці відповідатимуть за свої незаконні дії на території України. Україна докладе

максимум зусиль, аби притягнути до відповідальності як воєнних злочинців персонально, так і державу-агресора загалом, адже, у міжнародному праві є спеціальні інструменти, що застосовуються до держави за сам факт агресії та її наслідки. Слід зауважити, що відшкодувати збитки можна буде після того, як бойові дії завершаться, а міжнародні судові установи встановлять, що держава вчинила міжнародні протиправні діяння. Зважаючи на особливу правову природу такої відповідальності, вона має саме компенсаційний, а не каральний характер. Зокрема, основною формою міжнародно-правової відповідальності є репарація, яка існує у формі реституції, компенсації та/або сатисфакції. Ці форми можуть бути застосовані як окремо, так і комплексно, тобто в поєднанні [7]. У випадку України реституція буде застосована для повернення незаконно вивезених культурних цінностей. За допомогою компенсації Україна отримає відшкодування реальних збитків (зокрема, за знищенні та пошкоджені культурні цінності) та упущеної вигоди. Щодо сатисфакції, то її суть серед іншого полягає у визнанні державою провини за порушення міжнародного права та вибаченні. Вважаємо, що вона більше потрібна для держави-агресора, аніж для України. Без подальшої сатисфакції російське суспільство не матиме майбутнього у міжнародному співтоваристві.

Слід зауважити, що міжнародна кримінальна відповідальність і відповідальність держави за міжнародно-протиправні діяння можуть настати одночасно. Відповідно до положень Римського статуту у 1998 р. було засновано Міжнародний кримінальний суд, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Саме в такому контексті Міжнародний кримінальний суд кваліфікує дії, спрямовані проти культурних цінностей. Згідно зі ст. 8 статуту, до них належать умисний напад на цивільні об'єкти, які не є воєнними цілями, умисне завдання ударів по культових спорудах, об'єктах освіти, мистецтва, науки, благодійності, по історичних пам'ятках тощо [8]. Наприкінці листопада 2022 р. Європарламент визнав, що Росія здійснює «невибіркові атаки на житлові райони та цивільну інфраструктуру» в Україні, в результаті чого загинули

тисячі людей. Європарламент підтримав резолюцію про визнання Росії державою-спонсором тероризму. Оскільки Європейський Союз наразі не може офіційно визнавати держави спонсорами тероризму, Європарламент закликав ЄС та його держави-члени запровадити належну правову базу та розглянути включення Росії до такого списку [9].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що міжнародне гуманітарне право надає захист культурним цінностям від руйнувань, пошкоджень та викрадень, покладаючи на сторін збройного конфлікту міжнародні зобов'язання. У випадку порушень міжнародного права можуть застосовуватися як міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб, так і відповідальність держав. Щоб притягнути до відповідальності як державу-агресора, так і окремих фізичних осіб, винних у руйнуванні, пошкодженні та викраденні культурних цінностей, Україна та міжнародне співтовариство мають застосувати всі інструменти міжнародного права, бо, як ми зазначали на початку статті, культурна спадщина є надбанням усього людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Злочини проти культури: міжнародне право про відповідальність Росії. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_proti_kulturi_shcho_ka_zhe.html
2. Заява ЮНЕСКО за підсумками ухвалення резолюції Генеральної Асамблеї ООН. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3419516-unesko-zaklikae-rosiu-negajno-pripiniti-agresiu-proti-ukraini-ta-zberegiti-kulturnu-spadsinu.html>
3. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U>
4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року та додаток до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
5. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання

незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності https://zakon.cc/law/document/read/995_186

6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089/ed19721116#Text.

7. Матат А. Якою буде матеріальна відповідальність держави-агресора? *Українська правда*, 17 травня 2022 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/17/7346746/>.

8. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

9. Офіційний сайт представництва європейського союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en.

МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПРАВА

Сергієнко Олександр Васильович,

к.ю.н.,

докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

член-кореспондент

Академії адміністративно-правових наук

Анотація: Статтю присвячено містобудівній документації як самостійної та особливій категорії правової системи України, яка одночасно виступає юридичним та філософським феноменом, який потребує з'ясування його істинного змісту в ракурсі подальшого удосконалення містобудівного законодавства держави.

Ключові слова: містобудівна документація, генеральний план території, зонінг, план зонування території, детальний план території, умова, вимога, обмеження, містобудівні умови і обмеження.

Оскільки законодавство України є досить молодим, тож перебуває у постійному формуванні. Зокрема поступ цього формування у галузі містобудівної діяльності можна помітити у тому, що йде невпинне формування законодавчого поля, особливо щодо створення вищих регуляторних актів Верховної Ради України – Законів України. Зокрема його можна прослідкувати від часу прийняття Закону України «Про основи містобудування» [1] у 1992 році, переосмислення ролі архітектурної складової з прийняттям Закону України «Про архітектурну діяльність» [2] у 1999 році, та нескінченим перетворенням регуляторних функцій з прийняттям Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [3] у 2011 році та тих 65 Законів України, що внесли до нього величезну низку вагомих змін. Цей поступ вказує не лише на те, що йде постійне переусвідомлення містобудівного законодавства,

але і про те, що постійного цілісного уявлення про цю галузь у законодавця не існує, однак існує постійний політичний пошук такої цілісності. Оскільки Україна себе відносить до романо-германської сім'ї правових систем [4, с. 122], але впровадження кращих взірців цих систем на відбувається, зокрема у містобудуванні першим кроком повинна було б стати прийняття Верховною Радою України єдиного кодифікованого закону України – Містобудівного кодексу України, про який постійно йдуть як політичні, так наукові та фахові дискурси.

Відповідно до статі 17 Закону України «Про основи містобудування» містобудівна документація – це «матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання території», а оскільки преамбулою цього Закону визначено, що він «спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення ... охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини», то поняття іншого використання територій дуже широке, і очевидно далеко виходить за межі містобудівної галузі, переходячи і в інші галузі економіки і життєдіяльності країни. Якщо поглянути на містобудівну документацію у світлі наданого їй частиною 7 статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначення, то це є результат діяльності представницьких органів влади усіх рівнів, і їх рішення є нормативно-правовими актами. Ці рішення затверджують містобудівну документацію як набір певних «матеріалів», що визначено нормами статті 18 Закону України «Про основи містобудування». Якщо здійснити розгляд містобудівної діяльності з метою визначити її склад, то виходячи з статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» до містобудівної документації віднесено: Генеральна схема планування території (пункт 1), генеральний план населеного пункту (пункт 2), детальний план території (пункт 3), комплексний план просторового розвитку території територіальної громади (пункт 5), а також його складова – план зонування територій (пункт 9), а також схеми планування територій на регіональному рівні (пункт 12). В свою чергу ці

плани і схеми розподіляються на три рівні: державний, регіональний і місцевий. Незважаючи на такий перелік вертикально взаємозалежних між собою видів містобудівної документації, з точки зору будівництва споруд (будівель та інженерних споруд), єдина з них, хто відповідає на питання спорудження будівель і інженерних споруд є генеральний план територій, що на пряму визначено у Законі. Одночасно цей вид містобудівної документації на місцевому рівні покликаний встановити вимоги до забудови будь-якої земельної ділянки, передбаченої у генеральному плані населеного пункту. Однак відповідно до частини четвертої статті 19 цього Закону передбачено, що оскільки реалізація містобудівної документації на місцевому рівні здійснюється через видачу містобудівних умов і обмежень забудови земельної ділянки, то насправді перехід від розуміння територій до розуміння розміщення на них споруд здійснюється через іншу містобудівну документацію - план зонування, або детальний план територій (останній з'являється у випадку, коли перший не розроблявся).

Існує законодавчо-закріплена ієрархія містобудівної документації. Відповідно до частини третьої статті 16¹ Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» комплексний план містить у собі генеральні плани населеного пункту, який є адміністративним центром територіальної громади, та інших населених пунктів (розумно слід допустити, що мова йде про населенні пункти однієї територіальної громади), та детальні плани територій у межах території територіальної громади, які розробляються на основі генеральних планів територій, проте відповідно до Закону є самостійним документом. Вимоги до забудови містяться у складових комплексного плану просторового розвитку територій громад: плані зонування територій або детальному плані територій, це означає, що визначення цих понять у статі 1 Закону надані не коректно, і потребують змін.

Якщо звернутися до юридичної природи містобудівної документації, то окрім того, що це з одного боку нормативно-правовий акт, з іншого – це договір [5, с. 24], суспільний договір, який носить ознаки публічного договору. Це

фактично багатосторонній публічний договір між територіальною громадою, в особі її представницького органу, з одного боку, та забудовниками – особами, що мають намір здійснити спорудження певного об'єкту: будівлі чи інженерної споруди, тобто є юридичним поєднанням публічного і приватного [6, с. 25]. Природа цього договору визначена Законом як створення безпечного та зручного для людини та громади в цілому середовища [7, с. 727]. Ієрархія містобудівної документації забезпечує включення до цього договору усього народу України, адже саме за рахунок взаємозв'язку між цими рівнями здійснюється узгодження позицій не тільки певної територіальної громади, але і інтересів громади району, області, і в цілому населення України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.
2. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246.
3. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
5. Гринько С.Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав. // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №3. с.22-26.
6. Завальна Ж.В. Поняття публічності в договірному регулюванні відносин приватної сфери. // Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018. С.25-26.
7. Юридична енциклопедія. В 6 (шести) томах. Том 3. Редкол. Ю.С. Шемшученко, Ф.Г. Бурчак, М.П. Заблук и др. Київ: Українська енциклопедія, 2001. — 792 с.

**ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Сивицький Владислав Сергійович
здобувач
третього (освітньо-наукового) рівня,
Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного
господарства та природокористування

Анотація. Актуальність проблематики забезпечення екологічної безпеки зумовлює увагу до відповідного адміністративно-правового механізму. Мета представленою дослідження полягає у концептуалізації поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки» й позначуваного ним державно-правового явища.

Відповідне явище в роботі потрактовується як системи правових засобів, що мають організаційний, упорядковувачий, регулятивний й охоронний характер та застосовуються уповноваженими на реалізацію екологічної функції держави органами державної влади й місцевого самоврядування.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки, екологічна безпека.

Екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки й полягає у захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави від реальних або потенційних екологічних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища [1].

Означена ситуація зумовлює завдання творення й вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення екобезпеки. При цьому ми поділяємо позицію, що фундаментом такого процесу є наукове вивчення

юридичних категорій, що становлять зміст гарантованих нормами адміністративного права екологічно безпечних умов життя людини і суспільства [2, с. 164].

Проведений нами аналіз показує, що нині поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки» не має належного осмислення й теоретичного обґрунтування. Відповідна ситуація спонукала до спеціальної уваги до вказаного поняття.

Разом з тим, у нашому дослідженні беремо до уваги низку напрацювань українських дослідників. Зокрема, основні складові механізму адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки та їхню специфіку досліджували В. Комарницький і Р. Сабіров [3]; актуальні питання творення ефективної системи державно-управлінських механізмів захисту безпеки людини, природи та суспільства порушував А. Омаров [1]; трактування адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки як сукупності адміністративно-правових гарантій і діяльнісних засобів підтримання стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля запропонувала І. Личенко [2]; авторське бачення мети й завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки запропонувала Х. Марич [4]. Роботи згаданих дослідників також позначилися на формуванні авторської позиції щодо змісту поняття «адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки». Крім того, було враховано наявні теоретичні підходи до понять «адміністративно-правовий механізм» й «адміністративно-правовий механізм забезпечення».

Опрацьований матеріал дозволив виділити характеристики, які важливі для розуміння явища адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки:

- 1) являє собою цілісну систему адміністративно-правових норм й структурно взаємопов'язаних суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, які сукупно створюють умови для реалізації, охорони, захисту

стану екологічної безпеки;

2) спрямований на реалізацію екологічної функції держави, має організаційний, упорядковувачий й регулятивний характер у сфері правовідносин, що виникають з приводу раціонального природокористування й охорони довкілля як основи стану екологічної безпеки;

3) має на меті створення системи адміністративно-правових заходів, реалізація яких забезпечуватиме оздоровлення довкілля, мінімізацію техногенного навантаження на природу, оптимізацію природокористування, підвищення ефективності охорони довкілля;

4) є поєднанням двох елементів: а) правової основи, як сукупності правових засобів, що спрямовані на забезпечення екологічної безпеки; б) інституційного блоку, як системи уповноважених державних органів щодо реалізації екологічної функції держави і власне їхня діяльність у цій сфері;

5) адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки за своїм змістом пов'язаний з механізмом адміністративно-правового впливу на суспільні відносини, правову культуру та правосвідомість в екологічному контексті, а ефективність такого впливу передбачає залучення комплексу рекомендаційних, превентивних, відновлювальних та каральних заходів.

Отже, зважаючи на вказане, адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки обґрунтовано визначити як систему правових засобів, які мають організаційний, упорядковувачий, регулятивний й охоронний характер та застосовуються уповноваженими на реалізацію екологічної функції держави органами державної влади й місцевого самоврядування (і їхніми посадовими особами) у сфері правовідносин, що виникають з приводу раціонального природокористування й охорони довкілля як основи стану екологічної безпеки.

Сформульоване визначення вважаємо перспективним з точки зору практики приведення діяльності суб'єктів реалізації екологічної функції держави у відповідність до сучасних очікувань і вимог суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Омаров А. Е. Управлінські механізми державної політики забезпечення екологічної безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 3(54). С. 1–7.
2. Личенко І. Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 876. С. 163–169.
3. Комарницький В. М. Механізм адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки: поняття та складові. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 179-188.
4. Марич Х. Мета та завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 118–121.